Poštarina plaćena u gotovu

Cijena Din 7.—

SAVREMENIK

XXVIII ZAGREB, 15. SIJEČNJA 1940 2

Vladimir Nazor
IZ SPLITA DO PIRAMIDA

Olinko Delorko
RAZIGRANI VODOSKOCI

Dr. Ilija Jakovljević
HRVATSKA NARODNA INDIVIDUALNOST KROZ VJEKOVE

Vlado Vlaisavljević
KĆI

Prof. dr. Ivo Ivančević
NAŠA KUPALIŠTA I KLIMATSKA MJESTA

Antun Barac
REFLEKSIJE UZ 12 KNJIGA LIRIKE

Marijan Matijašević
PLESAČI

Dr. Franjo Fancev
HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI NA POMOLU

Dr. Matija Belić
NOVELIRANO BRAČNO PRAVO O MEĐUMURJU

FEUILLETON: PJESNIK VJEČNOG NEMIRA *(Ivan Milićević)* — GIOVANNI PAPINI O DUŽNOSTI PISCA *(Olinko Delorko)* — ZV. DUGAČKI: GEOGRAFSKI RASPOREĐAJ HRVATA *(Dr. A. Gavazzi)* — FILMSKI PREGLED *(Novak Simić)* — NATRAG K NOVELI *(Ivan Goran Kovačić)* — DANAŠNJE ENGLESKO KAZALIŠTE *(Stephen Clissold)* — RACINOVE MAKEDONSKE PJESME *(Ivo Kozarčanin)*

POLITIČKI ŽIVOT: EVROPA — STARA I NOVA *(Diplomaticus)*

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Prvome broju »Savremenika« priklopljene su čekovne uplatnice, pa se umoljavaju svi, koji su taj broj primili, da odmah doznače pretplatu.

Pretplata iznosi godišnje 160 dinara, pojedini broj 7 dinara.

Pretplata je za obnovljeni »Savremenik« smanjena na 20%, premda će časopis izlaziti dva puta mjesečno, a i tekst je obilniji radi upotrebe manjih slova. To je učinjeno zato, da se i siromašnijima omogući, da se pretplate na list. Međutim je ovako niska cijena mogla biti određena samo pod pretpostavkom, da će naklada lista biti velika.

Očekujemo stoga, da će se svi iskreni prijatelji hrvatske književnosti i kulture, koji su primili na ogled prvi broj, i pretplatiti, a u koliko to netko možda ne bi želio, svakako ga molimo, da list vrati.

Broj je čekovnog računa uprave »Savremenika« 31-624, pa svatko, tko eventualno nije dobio čekovnu uplatnicu, može je nabaviti na blagajni svake pošte.

Uredništvo i uprava »Savremenika«

SAVREMENI HRVATSKI PISCI

Redovita izdanja Društva hrvatskih književnika

mogu se naručiti

u Upravi „Savremenika“, Zagreb, Frankopanska ul. 8

1. Fedy Martinčić: Zmijski skot, Roman iz današnjeg života.
2. Ivan Dončević: Propast (Zemlja, voda i vjetar) (roman).
3. Ivo Kozarčanin: Tuđa žena (roman).
4. Stanislav Šimić: Dalekozor duha.
5. Slavko Batušić: Od Kandije do Hammerfesta, Putopisi i priče o viđenim i neviđenim zemljama.
6. Novak Simić: Suton Tašlihana (novele).
7. Tin Ujević: Ljudi za vratima gostionice, Izabrana proza.
8. Vjekoslav Majer: Život puža (roman).

Cijena pojedinoj knjizi, uvezanoj u tvrdo platno, Din 50·— (pedeset).

Cijena čitavome kompletu (8 knjiga) Din 350·— (tristo i pedeset).

SAVREMENIK

GODIŠTE XXVIII ZAGREB, 15. SIJEČNJA 1940 KNJIGA I, BROJ 2

VLADIMIR NAZOR

IZ SPLITA DO PIRAMIDA

Lady Hollandy

Vratih se s putovanja.

Budva, Olimpija, Atena, Knosos, Port Said, Kairo (Gizeh i piramide), pa onda, na povratku, Aleksandrija, Boka i Dubrovnik.

Srpanjska vrućina. Ipak junački izdržah.

Odmorih se donekle tek nakon povratka u Split, u luci Bobovišćima na Braču, gdje provedoh svoje djetinjstvo i što je obađoh poslije 35 dugih godina. Stare vinove loze i na Braču nestade, masline propadaju, gromače se rasiplju. Ipak mi se luka pričini još ljepšom, punijom boja i žamora danju, sjete uvečer, tišine noću. Iznad Blakališća stari bor, moj davni znanac i prijatelj, još se zeleni, iako oštećen gromom. Naraste oko tog patrijarke, a iz njegova sjemena, mlad borik pun cvrčaka, koji me dočekaše gotovo jačim i zvučnijim cvrčanjem no ga čuh pod borovima nad ruševinama u Olimpiji na Peleponezu i oko Minosova dvora na Kreti. Miris je usahlih trava, u čitavoj luci, nešto blaži, ali jednak mirisu krša u Grčkoj. — Nagledah se ostataka hramovâ, osakaćenih kipova mrtvih bogova, pa, zatim, ruševnih kuća, razvaljenih gromača, opustjelih vinograda i maslinika; ali, tamo od piramida i od sfinge na toplome pijesku pa sve do kamenja suncem užarena vapnenca malene bračke dräge, osjećah svuda, da još žive i u svemu snažno diše bog nad bogovima, jaki i vječni Golemi Pan. Za vrijeme svog putovanja, i ako se toliko nagledah tragovâ drevnih poganskih bogova, kraljeva i heroja, ja sam ipak, i na kopnu i na moru, osjećao najviše onoga, koji vječno boguje — a bez hrama, bez kipa i bez žrtvenika —, grdnoga skitača i svirača s kozjim nogama. Progovorih, na brodu, na povratku u Jadransko more, svojim suputnicima, dvije riječi i rekoh također (naravno, u prozi) i nešto nalik na ovo:

— — Svagdje, svi su bozi pali;
I porušen je grad, i dvôr, i hrâm;
No, život bruja i na kršu; vali
Modre se, s neba teče sunčev plam.

I žamori se Zemlje, Mora, Neba
U jednu pjesmu slažu, i sad, svi;
I čovjek živi i uz koru hljeba,
Što mu ga daju ovi škrti tli.

Umiru bozi; ubija ih čama
Muzejska, — ali, u sva tkiva tkan,
Svud diše, a bez tamjana i hrama
Božtvo seljakâ i pastirâ, Pan.

Dă, propadoše svi grčki bogovi; što pak Heleni prozvaše Golemim Panom, još je uvijek živo. To mi je glavna nauka čitavog putovanja.

* * *

A sad se koješta sjećam.

Mislim na Budvu, gradić daleko na jugu, malne na kraju Dalmacije.

Kup trošnih kuća, četir mrka zida
Uz pedalj zemlje i suh pješčan žal;
A straga — gore, plot od piramida,
Sprieda — pučina, kojom bjesni val.

Pokazuje se, na svojim liticama bijesnim valovima, kao kakav stari gusarski grad. Sva čast osrednjemu pripovijedaču, a dobrom stilistu Ljubiši, čija bista resi ondje malen park, ali ja radije mislim na budvanskoga gusara, praznioca tuđih džepova, hohštaplera i probisvijeta, koji se zvaše: Conte Stefano De Zannovich, Prince d'Albanie, Despote de Grudo, Duc de St.-Saba, Dynaste de Hautes Montagnes etc, etc, etc. — Sve njegove zgode i nezgode, i kakav je on bio diplomat, trgovac, sakupljač vojničkih četa, elegantan salonski junak, ljubavnik i stihotvorac, ispričao nam je g. Mirko Breyer. Bistrina i energija naših primoraca uz mletačku lukavost. Do čega dovedoše (sudio je Zanović na koncu sâm sebi, samoubojstvom, u tamnici) to gnijezdo, u kome se rodio, loš mu obiteljski odgoj, i jadne opće prilike, čovjeka punog snaga, koje su se mogle očitovati i drukčije! — Valjalo bi dići i njemu »spomenik«, napisati o njem roman, koji bi rasvijetlio čitav period iz prošlosti Dalmacije.

* * *

Prepisujem — nadopunjajući — iz svoje putničke bilježnice:

...Od Budve do Peloponeza duge, visoke i gole Albanske gore: čitav zid, koji otešća Arbanasima saobraćaj s morem. Putujući ovako, ne vidiš sela na proplancima, gradića na dnu vijugavih, neprimjetljivih zatona; progovara samo planinska kosa, kad je sva crvena u zrakama sunca na zapadu. A sunce tone, okruglo, krupno i veličanstveno, u mirno ljetno more, što se crveni kao krv. — »Din, don, din!« zove zvonce na večeru, ispod palube, baš u taj čas. Putnici se žure. Ostadoh sam, na krmi. Ne makoh se, dok plameni kolut sav ne uroni ostavljajući na površini vode zelenu prugu.

— Zeleni trače, ti hrano sad moja i živote moj!

Taj usklik, izgovoren francuskim riječima, ali nekim čudnovatim stranim naglaskom i rutiniran kao hegzametar, gotovo me prestraši. Ukrenuh se i ugledah veoma staru, u crno obučenu gospodu, uspravna stasa, dubokih očiju i dugačka lica. Gledala je u sve

bljeđu zelenu prugu. Kada skinuh kapu, ona mi na uzvrat kimnu glavom i povuče se u svoju separatnu kabinu na palubi. — Kod večere popitah se za nju. Samo mi čovjek od broda znade nešto reći.

— To vam je vječna putnica na svim ovećim lađama na Mediteranu. Tko je i otkuda je, zna, možda, kapetan; ali on šuti, štiti njezinu samoću i njezin inkognito. Svi je mornari znadu, i zovu je: Ukleta Holandkinja ili, kraće, Lady Hollandy; vole ju i — da joj ugode — grade se, kao da je ne vide. Ne navede nikada propast lađi, kojom plovi. Kad se seli na drugi brod, ostavlja za svu momčad, od nostroma i kuhara do mŏca, priličnu napojnicu. To vam je sve, što o njoj znamo.

— —

Stupih nogom na sveto grčko tlo. Katakolon, mjestance na Peloponezu, odakle ćemo željeznicom u Olimpiju. Kraj nalik na naš: krš, loze, masline, smokve. Gradić neuredan, crkva bijedna, ljudi brbljavi, maleni, garavi, ne samo siromaški no i nemarno obučeni, dječurlija nametljiva; i svi prose: drahma! drahma! Sve me skupa sjeća na naše otoke, samo što je kod nas koješta urednije i čišće. Slab objed na primitivnim prašnjavim stolima pod kržljavim stablima, pa onda vlakom, uz vinograde i maslinike, do Pyrgosa pa do postaje olimpijske. Automobilima u Olimpiju, ravno k cilju.

Ha, eto nas napokon!

Ravan prostor okružen brežuljcima, nedaleko rijeke Alfeja, bujne od mitoloških uspomena, a s malo vode. Dijelovi temeljâ i donji komadi stupovâ od stanova i hramova. Sve je porušeno, i previše odnešeno, no ostade ipak toliko, i ostaci tako leže, da razabiraš plan negdašnje Olimpije. Putnici se rastrkaše u skupine, i svaka od njih slijedi svog ciceruna, koji pokazuje i tumači, priča i spominje krupna imena. Ja sam se osamio. Zanimaju me trave, što se osušiše izmedu toga kamenja, i visoki borovi puni cikada, što, ne mareći ni zašto i ni za koga, pjano cvrče u podnevnom suncu. Nikakva arheološka čežnja ne budi se u meni. Sve sanjarije o starim Grcima kao da se rasplinuše — baš sada, i baš ovdje. Hvata me nostalgija za svojom lukom na Braču, za krajem, što ga ne vidjeh ima već 35 godina. Što u taj čas mislih i osjećah, izrazih, kasnije, ovim stihovima:

Cicerun brblje. A ja cvrčke slušam.
Otvorio sam njinom glasu sluh.
Žestinu trava osušenih kušam.
Grizuć im list. I napinjem svoj njuh.

»Hipodamija. Pelop. Fidias. Nero.
Hram Zeusov. Stadij« — Sve je življi sjev,
Cvrčanje jače. Lagan sam ko pero.
A kud me nosi vonj taj i taj pjev?

Čakavski cvrče sad cikade. Pali
Suh pelin nepce. Dan mi biva noć.
Al ja već znam, što trpim, što mi fali.
— O Braču rodni, skoro ću ti doć!

Da. Nisam, sve to da proživim, trebô
Putovat amo. Lud je taj moj čin.
Doć ću ti kao ptić u svoje nebo,
Doć ću ti kao izgubljeni sin.

Kad se malko otrijeznih, obazreh se svuda naokolo. Tražio sam očima staru gospođu u crnini, Lady Hollandy. Obadoh skupine turistâ, pogledah iza leđa vodičâ, zavirih u zgradicu, gdje je Fidias, pobjegnuvši iz Atene, radio u Olimpiji, ali njoj nigdje ni traga. Potražih brodskog oficira, koji se pridruži izletnicima.

— Gdje je Lady?

— Ne nadajte joj se nikada na kopnu. Ostala je na lađi. Vele, da zna hodati samo po daskama palube kakva broda. Bilo bi pravo čudo, kad bismo je doskora našli u hotelu ili u olimpijskom muzeju.

I doista ne vidjesmo je u restauraciji; ne pojede s nama, umornim i gladnima, za veoma skupe novce veoma loš objed. A nije je bilo ni u muzeju. Ipak je gotovo zaboravih. Što se sve nije iznijelo iz zemlje pod onim ruševinama? Turisti, kao što smo mi, ne mogu — u hitnji i žurbi — sve to valjano ogledati. Tek u tom muzeju počinješ slutiti, što je Olimpija morala biti. Sjećam se najviše nekolicine Zeusovih glava, ali od gipsa, jer su originale od mramora odnijeli Englezi. A Hermesov kip! Je li to neki kamen ili najskladnije građena živa put ljudska? O stara Lady Hollandy, ja bih, malko po vama, uskliknuo:

* * *

— Zlatni tračе helenskog sunca, ti hrano moja i živote moj!

Vratismo se u Katakolon, ukrcasmo se, proslijedismo putovanje.

One večeri kostimirani ples na palubi, jazz, pjevanje, do kasna. Ja se osamih, pođoh na kljun lađe. Neko tu stoji: Holandkinja, sva siva u sjaju mladog mjeseca. Pridoh i nijemo je pozdravih. Ona ne uzmaknu, odvrati i zagleda se u me, gotovo mi se nasmiješi.

— Nešto sam doznala, od kapetana.

— Što to, gospođo?

— Da imademo pjesnika na brodu. Pravo mu je, iako bi on radije gledao kakvog bivšeg ministra ili kakvog generala. Odgovorih mu odmah, da slutim, tko je taj pjesnik. Sigurno onaj, koji pušta, da mu se večera ohladi, pa da je čak i izgubi, ali da gleda, kako sunce u more zapada. A sad, eto, ta mjesečina!

Kako joj je glas, najedanput, svjež, a lice — u onoj svjetlosti — kao mramor, mlađe!

— Volim sve, što se nebesima kreće.

— Ali vas još ne vidjeh, gdje gledate izlaz sunca. A mi se primičemo ka rtu Matapanu. Sutra se rano mora nešto desiti. Slutim.

— U ovim vodama? Što bi to moglo biti?

Ona ne odgovori; pozdravi kretnjom glave, nestade je nalik na sjenu.

San me prevari. Kad se sutradan digoh i dođoh na palubu, sunce se već dizalo. Paluba pusta, turisti još u krevetu; mornari već oprali lađu. Nigdje nikoga, no Lady Hollandy na zapovjedničkom mostu. Kad me vidje, stade mahati rukom.

— Hitro! Žurite se.

Stajala je prignuta nad ivicom broda gledajući prama istoku. Oči joj raširene, pune ushita; lice joj gotovo mlado; bijele joj vlasi, prosute i lepršave na vjetriću, pozlaćene od sunca. Pružaše ruku, upiraše prstom.

— Zar ne vidite?

—Vidim. Neko daleko jedro. Lađa.

— Trirema! Starogrčka trirema! Izašla je iz zatona tamo nalijevo, iz zaliva, gdje je, dalje, na kopnu, Sparta, grad Menelaja, brata kralja Agamemnona, pastira naroda. Ne slutite, što se desilo? Lijepi Paris, sin Prijamov, ote noćas, po mjesečini, Menelaju bo-

žansku Helenu; i sad bježi, plovi prema Troji. I čitavo se čudo dogodi. Jutros, na tim vodama, rodio se Homerov epos. Započe rat pod Trojom, otvori se vječna borba između Zapada i Istoka na tom divnom Sredozemnom moru, na tom središtu i srcu svijeta. A vi ste zakasnili. Uradili, što i ti slijepi i gluhi turisti; spavali ste tvrdo nakon noćnog plesa, nakon jazza i likera na palubi. Šteta.

Ja sam zurio u jedro, koje sasvim nestajaše hiteći k horizontu na istoku. I bijah sav smućen; pričini mi se doista, da valovi šume ritmom Homerovih hekzametura.

Ona ode, jer su neki putnici već prilazili.

Istog dana sastavih ove stihove:

Jutros je rano neka lađa plovila
Pučinom. — Jedro još joj puno sna
Bijaše. Sve je hitrije se kretala
K zreniku, gdje se rana zora sja.

Triremal Paris sa Helenom! Otmica!
— Val šumi. Ide kroz čas ovaj tih
Pjev i zvek ratni. — Jutros, na tim vodama,
Nastô je prvi Ilijadin stih.

Stihovi su moji; ali pjesma, zapravo, nije.

* * *

Približavamo se Ateni, mom davnom snu.

Putnici se okupaše u bazenu na prednjem dijelu palube br. 1. Dame su i gospođice svukle šarene pidžame, metnule danas na se svoju već treću toaletu, obukle odijelo, u kome se na tako otmjenom brodu uživaju u zajedničkoj blagovaonici delikatne slasti francuske kuhinje (čak i naša plebejska tunjevina dolazi na stol bez ijedne košćice, smrvljena i pasirana, u formi torte od čokolade). Sjedimo okolo profesora, koji drži predavanje. Nabraja i opisuje, što ćemo sve vidjeti. Pljusak imena i brojeva. I svatko se drži, kao da ga to zanima, da i razumije. Ja ga ne slušam. Gledam ljude. Oko mi zapelo o čovjeka u bijelu odijelu, s tropskim šeširom na glavi, s dalekozorom o remenu na prsima, s otvorenom knjigom, Bedekerom, u ruci. Visok, mršav, ukočen. Sluša kao da bar nešto razumije, kontrolira gledajući u svoju knjigu; sad odobrava, sad prigovara, ali uvijek diskretno, šutke, dvostrukom, mehaničkom, kretnjom glave. Znam nešto o njemu. I to je čest gost na svim putničkim lađama, Englez; mornari ga prozvaše: Mister Bull. Ovo je za nj najljepši čas na brodu; ne putuje lađama, na kojima se ne drže predavanja, a ne sluša — jer i ne razumije dobro jezik — no imena i brojeve. Predavanje je i preveć dugo; gospođe jedva susprežu zijevanje; mister Bull uživa, jer se predavač, doista, valjano spremio. — Zvono zvoni, zove na objed. Svi ustaju i bježe; Englez prilazi k predavaču, čestita mu, pa mu čita i koješta tumači iz svoga Bedekera.

Ovog se puta jede hitrije, nervoznije, ne pazi se mnogo na propisanu etiketu.

Akropola je na vidiku, ulazi se u Faleron, u tu atensku luku, široku, nalik na napet luk, punu galebovâ i sunčane radosti.

Sutra je službeno, zajedničko, ogledanje grada, ali tko hoće, može sada u nj i sâm, na svoj riziko i trošak.

Ja se žurim u čamac, vozim se nekom gradskom željeznicom, uzimam auto, pa ravno — na Akropolu. Ne ću da ništa drugo vidim.

Perikle! Fidias! Nike! Aspazija!

Što sve vidjeh na ravnome vrhu brežuljka gotovo u sredini velikog modernog grada, ne ću nabrajati. Nisam informativni predavač ili kakav arheolog. Ne namećem drugima svoje utiske. Reći ću samo jedno: ostadoh ondje čitavo poslije podne i gledah — kao davno Perikle, a nedavno Renan — kako sunce zapada pred lukom Pirejem, daleko iza Salamine, dok se na istoku modre Himetovi brežuljci, i stupovi Partenona blistaju na Akropoli novom ružičastom svjetlošću, i pročelje Nikina hrama bliješti sjajem, koji se — rekao bih — nikad ne gasi, ni u najcrnijoj tami Noći ili Barbarstva. Provedoh divno poslijepodne; ali mi taj večernji čas bi najljepši. Grad je ispod mene tonuo u sjenu, a Akropola, onako obasjana, kao da se dizaše naviše. Sad se na njoj manje vidahu praznina, rane i ozlijede ljute. Posjetioci su odlazili, i Akropola je počimala da u nastaloj tišini sve jasnije progovara. Eto, Partenon kao da je sada, u sumraku, najedamput čitav, svi su mu stupovi iznova — kao i davno, davno — na svome mjestu, ima opet svoj krov, a između dva prednja stupa pokazao se netko.

Veliki svećenik?

Uzbuđen sam. Kako da se vladam, ja, sin XX. stoljeća, pred tim čudom? Da kleknem? Ili da se isprsim?

Biram srednji put. Približavam se, tobože nehajno. A ona prikaza gleda u me, progovara.

— Yes! Sve je točno. Visine, širine. Samo broj kolonâ ne odgovara. Ili mi izmaknu novo izdanje knjige, ili su tek prošlog proljeća uspravili nov torzo povaljena stupa. All right!

Ja se začudih, osvijestih. Bijaše to naš Englez, mister Bull. Imao je u jednoj ruci svoj Bedeker, u drugoj metar. Jezik mu se, od sreće, razveza; njegova francuština postade prilično razumljiva. I on mi stade govoriti, kako je njegova knjiga točna, nepogrješljiva, u svim podacima. Čitavo je popodne ogledao, mjerio, kontrolirao. Ona netočnost obzirom na broj ništa ne znači; nov se rad unosi u novo izdanje. O, ta engleska točnost! Osvojila je pô svijeta.

— Provedoh danas, kao možda i Vi, Mr. Nuasor, nezaboravljivo poslijepodne.

Bio bi Mr. Bull i na mjesečini dalje ogledao i mjerio, da ne dođe čuvar i da nas — neumoljiv — gotovo ne potjera.

Sutradan obađosmo svi skupa grad te otplovismo prema jugu.

* * *

Sjedim sa starom gospođom na palubi. I ona će najedanput:

Keoz, Kythnos, Seriphos, Polykandros, Melos i Sipos,
Paros, Naxos, Ios, Amorgos, Andros i Thera,
Anaphe, Tenos, Mykonos i Siphos i Delos i Samos...

Što velite, pjesniče? Kad kazujem ta imena, kao da mi zlatne pčele izlijeću, zujeći, iz usta. Osjećam med na jeziku.

— A vi ih, Lady, intonirate kao da izgovarate stihove. Ne bi se nikako reklo, da su to imena tih pustih, golih, krševitih otoka i otočića, kroz koje sad prolazimo ploveći prema Kreti. Ja do sada držah, da su otoci Kiklade neki procvjetali vrtovi, što se smiju i njišu na Egejskom moru. Mislio sam uvijek na — što je negda išlo odavle lađama u Atenu — na voće, povrće, cvijeće, aede i hetere, a uz pratnju galebovâ, uz usklike mladosti i veselja. A gle sada? Ni grmečka na tim žalima, ni jedra na tome moru. Ili su najstariji

pisci lagali, pretjerivali, a pozniji »klasici« fantazirali, ili se desi što i ondje, gdje negda bijaše Eden, Niniva, Babilon i Kartaga: tlo se promijeni, sve postade divlje i pusto, mrtvo i ukočeno.

Stara je gospođa puštala da govorim još dugo gledajući me malne porugljivim osmijehom. Najedanput reče:

— Vidi se, da ste sinoć bili dugo sami s onim Englezom, s Mr. Bullom.

Način, kojim to reče, malko me bocnu. Odgovorih:

— Ali ste i vi, Lady Hollandy, neka Engleskinja.

Ona udari u lagan smijeh:

— Niti sam Lady, niti sam Engleskinja, niti sam Holandkinja. To su mi, od drugih izmišljeni, »pseudonimi«. Ne znam sama ni tko sam ni što sam. Znam jedino, da putujem već davno, davno po ovim vodama; i ne dam se iz Mediterana. Upoznah mu svaki kutić. Nosim u očima sve njegove boje, i sve mu žamore u svojim ušima, i sve mu mirise u svome nosu. Razumijem, baš donekle, sve jezike i narječja uza žalove; vidjeh i vaš rodni otok i čuh, kako se cikade glase u onom vašem malom fjordu, što ga sada, uz put, spomenuste. Prozovite me radije Lady Mediterankom.

Gledah je u čudu, a ona nastavi:

— Kao da ste se razočarali. Mislili ste ući u nov svijet, a ne vidite, da ste ovdje, svuda, kod svoje kuće? Hoćete li baš nešto novo, prođite Sueski kanal, zaplovite kroz Gibraltar... Stari grčki svijet! Ali, tko žive na istočnoj obali Jadrana, taj kao da već sjedi negdje na dnu posljednjih obronaka Olimpa: isti zrak, isto tlo, isto rastlinje, pa i ista duša mediteranska. Sretan li ste narod vi Hrvati! Zapade vas najljepša baština; a plovite ovuda tražeći nešto novo kao taj Englez. Zar je arheološko gledanje porušenih hramova i krnjih stupova otkrivanje davna svijeta i života?

— Ja bih htio osjetiti život, koji propade.

— On je još živ. Valja ga tražiti ondje, gdje i jest.

— A gdje se, Lady, on krije? Zar u tim golim otočićima, koji se, mrtvi i ukočeni, dižu sada oko nas, nalik na bijele sablasti pod suncem podneva? Jesu li to Kiklade? Je li to Egejsko more?

Ona je šutjela; gledaše naokolo, kao da nešto sluti i očekuje. Najednom će:

— Ha! Eto, počinje... Gledajte: Kiklade se bude, Kiklade oživljuju, Kiklade... plešu!

I, doista. More se sada talasalo. Otoci se njihahu.

— Naš se brod ljulja, pa od toga...

— Ne! prekinu me ona. Nemojte sad i vi kao ti turisti, kao kapetan od broda, kao taj Mr. Bull. Kiklade plešu pod suncem, na grudima prastarog Egeja. Pazite, kako nečim mašu.

—To je pjena valova, što s klisure udaraju...

— Ne! Otvorite dobro oči. Kiklade, to jato božanskih djevojaka, plešu i mašu srebrnim koprenama, a ima i efebâ između njih: Anaphe, Tera, Seriphos, Polykandros, Melos i Sipos...

Čudnovato! Da li je sve to od ljuljanja naše lađe, od svjetlucanja morske pjene i od treperenja nevidljivih hlapova nad ugrijanim morem — ili je baš, kako ta žena govori? Počimam li nešto sanjati? Oživljuju li pred mojim očima prastari mediteranski miti? To su dakle, zapravo, Kiklade?... I u meni sve struji i titra (kaplje krvi, žilice i misli) po ritmu hekzametra. A iz stare gospođe izbija nešto, što sve to potiče i ubrzava.

Ona je ustala, digla se na klupu. Drži jednu ruku na mome ramenu, drugom pokazuje sad ovaj, sad onaj otočić. I veli mi:

— Gle one mračne rupe na gornjem dijelu visoke hridine! To vam je spilja kiklopa Polifema. U njoj je i sada taj jednooki gorostas. Oslijepljen od Odiseja, ne može da umre: sin je Posejdonov. Ovce mu i sad same pasu na pašnjacima, što ih se odavle ne vidi. A onamo dalje, gle vršike stabalâ, što jedva vire iznad klisurâ! To vam je neimenovani otok, pred kojim se razbi brod Byronova Don Juana, pa brodolomca, polumrtva na pijesku, nađe lijepa Haidée, da ga krije i njeguje i ljubi.

Ja bijah već sav ušao u njezin zanos. Klicah u stihovima:

Olujo duni! Uzburkaj se, more!
Ljuljanje. Škripa. Jaukanje. Slom.
Najkraća staza u sanjane dvore
Često je tpak kakav brodolom.

— Oh, da mi je biti, ovdje, brodolomcem!

Ali me ona povede još dalje, još naviše. Upirala je izdaleka prstom u pust, krševit otočić, komu je na vrhu ležalo nešto nalik na pramen magle ili na oblačić od vjetrom uzvitlale morske pjene.

— Gle ga! On je. Golem, grdan. Sjedi okrenut prema pučini, ne mareći ni najmanje za nas. Podne je, njegov čas. Papci mu blještaju, rogovi mu sjaju.

— Tko to?

— On. Golemi Pan.

Razabrah ga, napokon. I ja se pomamih. Trgoh se; nešto me zgrabi i ponese, neodoljivo.

— Golemi Pan! Golemi Pan! Kapetane! Ljudi! Gdje ste? Potrčite! Da ga vidite. Da ga upoznate. Na palubu! Na palubu!

Stade me trka. Vikao sam, zvao, drmao konopcima svih zvona i zvonceta, lačao se alarmnih signala. Digoh uzbunu.

— Golemi Pan! Oh, divote!

A mornari su dotrčavali; putnici — još s ubrusom oko vrata i s komadom pečenke u grlu — prilazili su oprezno, gledajući me, tko u čudu, a tko prestrašeno.

— Pan? Kakav pan? Pan Ružička? Pan Novotny? Ali su oni s nama, pri stolu, za objedom. Kakva je to obijest? Škandal!

Ne sjećam se dobro, što se tada zbilo. Znam samo da stare Lady Hollandy bijaše nestalo, a da me kapetan uhvati za lakat i povede u svoju kabinu.

— —

Kazat ću samo nešto od razgovora, što ga imadoh tada s kapetanom, s tim dobrim i milim čovjekom, koga toliko raztužih.

Kakve mi to komedije pravite na brodu? — reče on. Zar ne vidite kakve putnike ovog puta imamo: ponajviše naših ljudi, ali i mnogo Čeha i nekoliko Poljaka, Nijemaca, Francuza, pa čak i Engleza. Uz francusku kuhinju, moramo se držati i engleske etikete, engleskog vladanja. Da; s umjetnicima mi je uvijek teško, ne znadu za disciplinu. Ali bijah čuo, da ste vi ne samo jedan od najuvaženijih hrvatskih književnika, no i čovjek — ne zamjerite mi — već u godinama, bivši profesor, pače i direktor. I, doista, vladali ste se s početka tako tiho, tako uzorno, da počeh sam kazivati nekima, kako imademo i pjesnika na lađi. Htio sam vas pače zamoliti, da nam držite

predavanje (oh, svi su profesori u tome sjajni, i neiscrpljivi!), a vi me pretekoste tom šalom.

— Nikakvom šalom, gospodine kapetane! Ima koješta, čega nigdje nema u Bedekeru Mr. Bulla ni u bilješkama naših predavača, a moralo bi biti glavno i na ovakovim putovanjima. Valja pustiti da putnik sâm nešto vidi, ili mu otvoriti nutarnje oko, kad se za to pruži zgodna prilika. Zar obilazimo Grčku da se učimo arheologiji? Da samo vidimo — ne misleći pri tome gotovo ni na što — kako što leži u ovom ili onom glasovitom muzeju?... Ne bijaše to šala, gospodine kapetane. Ja Golema Pana vidjeh; a da ste se drukčije odazvali mom zovu i pustili mene i Lady Hollandy da »predajemo«, bili biste ga i vi bar osjetili; možda čak i ugledali.

— No, sad vidim, što je. Omamila je i vas stara gospođa. Ona je svemu kriva.

— Ne! Nosim ja sâm svu odgovornost.

— Nema ni govora o »odgovornosti«. Putnike sam umirio, upozorio ih na pogibelj, kad se čovjek izlaže, s golom glavom, žestini podnevnog sunca na Egejskom moru. Novinare sam pak zamolio, da o tom incidentu s vašim Golemim Panom ni riječi ne napišu.

— Ne vjerujem ni sam, da ćete mene ikada vidjeti na svome brodu, ali čujem, da je stara gospođa vaš česti gost, i ne bih htio da zbog mene izgubi milost vašu.

— Ne bojte se, odgovori mi kapetan, sve bolje raspoložen. Ona čvrsto sjedi. Lady Hollandy, to polutajanstveno, staro, u crno obučeno i povučeno biće, atrakcija je na svim putničkim brodovima na Mediteranu. Mi je kapetani katkada čak i »uzajmljujemo« jedan drugome. Englezi, koji najradije kupuju stare dvore što ih aveti obilaze, hoće na brodu tu prastaru ženu, tu avet iz prošlosti. Ona je, inače, diskretna; osim vas omami samo, pred tri godine, nekog grčkog slikara, koji reče, da vidje svojim rođenim očima, kako Jazon plovi s Argonantima da otme zlatno runo; i napravi sliku.

— Oh, vidio ga je sigurno, kao što D'Annunzio ugleda na moru Odiseja i to opisa u svojoj »Laus Vitae«. Ali, Lady Hollandy, tko i što je, zapravo?

— Uredovna tajna, dragi gospodine, nasmija se on.

I on me otpusti.

Slikar napravi od vizije sliku, D'Annunzio nekoliko dugih strofa, a ja — od svoje — ove četiri kratke kitice:

Ne, lađa naša ne ljulja se — To je
Kikladâ ples, dok s njih se vonjâ potok
Razlieva morem, i svaki se otok
Pjenama pâšê uviek bjelje boje.

Trenutak svet je, a u svečan dan.
Podne je julsko. — Skin'te mrenu, ljudi,
S očiju. Gleđ'te: razgaljenih grudi
Na onom vrhu sjedi Velji Pan;

I svira. — Stoji krkočenje, šum.
Na palubu! Na palubu! — oh, eto,
On u nas lije žitko, zlatno ljeto
I cvjećem sadi našoj ladi drum.

Mirišu alge. Galeb kliče. Kora
Leda se topi oko srca mog.
Brod hita. Neka! — Tamo, iznad mora,
Na drugom vrhu drugi čeka bog.

* * *

Eto nas na Kreti, u kolijevci Zeusovoj, nedaleko gore Ide, glasovite u staro grčkoj mitologiji.

Doplovili smo iz Atene u stari, negda i mletački, grad Kandiju, požurili se automobilima u Knosos. A Knosos je neko čudo; dvor je mitskoga kralja Minosa. Ovdje je taj sijedi mudrac sjedio i vladao. Sad je — po Danteu — u našem kršćanskom Paklu; vrši službu sveca; sluša grijehe, određuje kaznu. Drugi krug paklenih ponora.

Tu stoji Minos, užasan, i réži;
Na ulazu ispituje grijehe,
Sudi i kaznu kretnjom repa kaže.

Kad preda nj dođe duša za jad rođena,
Svaki mu ona ispovjedi grieh;
A onaj ljudskih poroka poznávalac

Zna Pakla kut, što dolikujê njoj,
Pa obvije se tolko puta repom,
Koliko joj je u jaz sići stepena.

Oh, ne vidio nikada ja, čovjek pun grijeha, kobnog Minosova repa!

A doista je Minos morao biti — kako Dante veli — dobar poznavalac ljudskih poroka, osobito nekih. Sin je lijepe Europe, koju bog Zeus domami, ote i obljubi u liku bijela bika. A strašne su se stvari zbivale ovdje u Knososu. Pasifaja, kći boga sunca i Perseide, žene Minosove, zaljubi se u nekog bika, dade da joj kipar i graditelj Dedal, otac Ikarov, načini kravu od drveta, pa se zavuče u taj izdubeni kip i pusti, da je bik oplodi. Rodila je od toga Minotaura, čovjeka s glavom kao u bika. Grdosija je stanovao u Labirintu, što ga Dedal sagradi, i hranio se ljudskim mesom, dok ga junak Tezej ne smaknu. Pomognu u tome Tezeja Arijadna, kći Minosa i Pasifaje, pa tako ta djevica sudjelova pri pogibiji svog rogatog polubrata. Dante postavi Minotaura, »sramotu od Krete«, simbola životinjskog nasilja, za čuvara sedmog kruga u Paklu.

U takvu se historičkom ambijentu nađoh. Uvidjeh, po svemu, da nisam više u pravoj Heladi; osjećao se stari Egipat.

Putnici obilaze grad. Poljana je okružena šumicama. Na njoj su ruševine. Zidine, terase, plokate, krnji i cijeli stupovi, sobe s freskama i mozaicima, podrumi s krupnim vazama za ulje i žito, pa čak — vele — i kameno prijestolje Minosovo. Ima i zgrada, što ih starim gradivom dignu Englez sir Evans, a točnost je i potreba tih rekonstrukcija — rekao bih — prilično sumnjiva. Pokazuju mi i labirint; pišem ga malenim početnim slovom, jer mi više izgleda kao šančevi pred ulaskom u grad ili kao golemi otvoreni krtničaci, no kao boravište grdosije Minotaura.

Mr. Bull uživa; kopa po svomu Bedekeru; i sve je točno; nije potrebno sastaviti nov inventar. Međutim ja se već kajem, što ne ostadoh sa starom gospođom na brodu. Ne vidjeh je od onog događaja na Egeju.

Sunce žeže; zrak podrhtava. Ti ostaci bivšeg sjaja nisu mirni, prožeti hladnom duhovnošću kao ruševine u Olimpiji i na Akropoli. Vruće, životinjski dah hače iz njih. Tamo na livadi leži pogdjegdje golem kamen. Onaj najveći i najbjelji nije li — možda — Pasifajin bik, koji se, pun pohote, skita naokolo? A ta gusta šumica nije li sada napučena garavim pukom, koji visi između granja vrebajući naše bijelokožne putnice sa Sjevera? Kozje brade, roščići, papci, napeti repić, trka i klicanje. Krv je u meni uzavrela... Čujem zov iz grmenja... I ne mogu mu više odoljeti... Ljuti

me, što ću iznova uzbuniti suputnike i ojaditi kapetana, ali nema druge... Vičem. Zovem u pomoć...

Izrazit ću stihovima, što mi se u taj čas ondje desi i što sve rekoh.

Tlo peče. Titra zrak. Plam sunčev pali.
Srh žestok ide kroz Minosov grad.
Vi mrzli Bielci sa sjevera, da li
Slutite, što se ovdje zbiva sad?

»Sir Evans. Dedal. Kraljev priesto...« Man'te
Trica se. Lugom trka, glomot, krik.
Zar ne čujete klicat Koribante,
Dok strastven diže glas Pasifin bik.

Pan zove. — Bies me hvata. Žeđa. Grč.
Drž'te me! — Poć ću u faune kritske,
Adriadna liepa ne dođe l' mi s idske
Visine noseć čistih voda vrč.

Pred šipragom je uvijek mojih grieha
Čekao fratar na slom biesa mog;
Al, i pod cvićem mističnih mi lieha
Visio vazda satirov je rog.

Grješniku starom pomozite. Stan'te;
Vež'te me! — Nisam od sunca ja pjan.
Odmetnut ću se sad u Koribante...
Tlo peče. Titra zrak. — To zove Pan.

U pomoć!

I putnici dotrčaše, povališe me, poniješe me u sjenu od broda. Kapetan nađe kod čuvara pun ibrik; razlije mi svu vodu na tjeme, ovije mi glavu mokrom krpom. Reče:

— Oh, ta nova moda ići gologlav i po takvom suncu!

A kad vidje, da me noge ipak nose:

— No; hvala Bogu! Bilo bi mi veoma neugodno odgovarati — ni kriv ni dužan — zbog propasti jednog od najuvaženijih naših književnika.

Otrijeznih se sasvim tek u autu, na povratku u Kandiju. Potpunog otriježnjenja možda nije bilo, jer sam za vrijeme vožnje žalio, što se nisam odazvao onom zovu, sakrio se u šumicu, odmetnuo se u Satira i Koribanta na otoku Kreti.

Kondijski je muzej velik i bogat, ali sam ga jedva gledao; prođoh kroza nj kao u snu. Baš na izlasku, uz direk nekih vrata, vidjeh malen kip boga Pana. Nije mi se dalo od njega. Kako ga ponijeti sa sobom? Ni kupiti ga niti ukrasti. Bijah zdvojan.

Priđe mi čovuljak vadeći kipić iz torbe.

— Gospodine, pogledajte. Samo dvadeset drahma.

Nudio mi kopiju tog istog Pana. Malen, vješto bojadisan gips.

Gotovo ga poljubih, kupih i pohitah na lađu, dok su putnici ogledali zidine, neka vrata i krilate laviće mletačke.

— Gdje je Lady Hollandy?

Ali momčad na brodu samo maše rukom pokazujući prema zapadu. Nemaju vremena; spremaju naš odlazak u Egipat.

Naiđoh na brodskog oficira.

— Lady Hollandy? Kupih za nju Pana.

— Nema je više. Preselila se na francusku lađu, što već otplovi u Maltu, Tunis, Barcelonu i Marselj.

— Kapetanovo maslo! kliknuh ja i bacih, od ljutnje, kipić u more.

U Zagrebu, siječanj 1940.

OLINKO DELORKO

RAZIGRANI VODOSKOCI

Kroz treptanje boja, što ih jutro niže,
igrale su vode u pravcima svima,
dočaravajući ushit znan u snima,
kada napon mašte do rajeva siže.

Lepezasta igla širila se šuteć
po školjkama, što ih nošahu Tritoni,
i voda, što pršti, što zviždi, što zvoni,
bila je o cvijeće i drveće pljušteć.

Oko vodoskoka vlažni dah svježine
blažio je čitav kraj tih i sjenovit,
i budio zanos i smion i skrovit

za nekim danom ljepšim od svih znanih,
što sja i blista pun sunca, modrine,
odvojen od drugih zlih i uzburkanih.

Rim, 1937

Dr. ILIJA JAKOVLJEVIĆ

HRVATSKA NARODNA INDIVIDUALNOST KROZ VJEKOVE

Dne 10. ožujka 1939. godine slušao sam po drugi put raspravu u beogradskoj skupštini. Prvi put je to bilo godine 1928., nedugo prije nezaboravljivog zločina: tada sam se u zastupničkom klubu HSS imao sastati sa Stjepanom Radićem radi jednog tiskarskog procesa, koji nas je doveo na optuženičku klupu, pa sam malo zavirio i u skupštinsku dvoranu. Mene je sud oslobodio optužbe nakon žive diskusije o svemu, pa čak i o mojemu hrvatstvu: jedan član senata nikako nije mogao razumjeti, kako čovjek moga imena i prezimena, k tome rodo miz Hercegovine, može biti Hrvat. Ipak smo se sporazumjeli. Složio sam se s njegovom konačnom napomenom, da to za proces nije važno, a on je prešutio odgovor na moju opasku: Zašto ste onda pokretali to pitanje? Stjepana Radića je oslobodila smrt. Nakon toga me u beogradskoj političkoj kući više nije bilo. Skupština se preselila u novu, modernu zgradu, i djetići su se igrali parlamentarizma. Niti me u nju vuklo srce niti radoznalost. U parlamentima, čak i demokratskim, ne čuju se prečesto umne riječi. Nije nikakva tajna, da parlamenti redovito nisu ni zborovi mudraca, ni bojišta, na kojima se polučuju pobjede: sve se važnije odluke redovito donose izvan toga tijela, a poznato je, da se, barem u Beogradu, nisu vlade rušile u skupštini. Pa ipak sam se 10. ožujka svratio u dom beogradskih svakojako izabranih parlamentaraca. Toga se dana imala voditi specijalna debata o proračunu ministarstva unutrašnjih poslova. Znalo se, da će uzeti riječ predsjednik vlade i tadašnji ministar unutrašnjih poslova Dragiša Cvetković, a da će mu odgovoriti opozicionalci dr. Miloš Tupanjanin i dr. Laza Marković. Bio je u to doba vrlo živ kontakt između dra. Mačka i glavnog zemljoradničkog govornika u skupštini, no za upućene nije bila nikakva tajna, da se pripremao također dodir dra. Mačka i Cvetkovića. Dr. Maček je bio vrlo rezerviran. Vladina ga je deklaracija zadovoljila samo onim, čega u njoj nije bilo. U tome mi je smislu bio dao i kraću izjavu za »Hrvatski Dnevnik«. Pošto sam otklonio posredovanje predstavnika Presbiroa, da se ta izjava ne objelodani, stupio je na površinu tadašnji vršilac dužnosti bana, sadašnji ministar unutrašnjih poslova Stanoje Mihaldžić, koji se stavio u vezu s predsjednikom vlade. Rečeno mi je, da će predsjednik vlade u proračunskoj raspravi nadopuniti deklaraciju i da će dr. Maček nadopunom biti zadovoljniji. Dr. Maček, pošto sam ga o svemu obavijestio, pristao je, da se njegova izjava povuče. Ipak je ostalo stotinjak istisaka »Hrvatskog dnevnika«, koji nisu bili stavljeni u promet, dokumenat tadašnjeg raspoloženja političkog vođe hrvatskog naroda i situacije u času nakon pada dra Stojadinovića.

U onom dijelu svoga ekspozeja, koji se odnosio na hrvatsko pitanje, istaknuo je šef vlade tri važna momenta: da će vlada raditi brzo i odlučno; da će je u njezinoj politici voditi činjenica, da postoje posebne narodne individualnosti, koje se nisu mogle izbrisati ni tečajem dvadeset godina zajedničkog života; i konačno, da do sporazuma ima doći bez ičijeg diktata, dakle u punoj slobodi. Brzinu rada posebno je istaknuo odgovarajući na prigovor dra Tupanjanina, da kroz četrdeset dana, otkako je preuzela državnu upravu, nova vlada nije ništa učinila u pravcu sporazuma. Prigovor je bio težak i ozbiljan, a svakako vrijedan, da se o njemu osobno porazgovori sa samim predsjednikom vlade kao nosiocem najavljene nove politike.

Sastali smo se u osam sati na večer u predsjedništvu vlade. Razgovor je trajao gotovo čitav sat, a u glavnom je govorio sam Dragiša Cvetković. Došao je malo neraspoložen radi govorancije, koju je ispuknuo dr. Grba. Bilo mu je također krivo, što mu opozicija ne vjeruje. U tome je raspoloženju protekao cijeli razgovor. Predsjednik vlade me podsjetio na svoje prijašnje pokušaje, da sondira teren za sporazum, i negativno držanje dra Stojadinovića. Nije propustio spomenuti ni jedan dramatski momenat, kad mu je preko radio stanice na kratkim valovima poslan šifrirani brzojav, da se iz Zagreba vrati u Beograd. »Ali to me — nastavio je predsjednik vlade — nije moglo pokolebati u mojoj čvrstoj odluci, da radim za sporazum. Ja nisam političar od jučer, a u politički sam život ušao, jer volim svoju zemlju. Siguran sam, da državi nema izlaska iz ove krize osim preko sporazuma, kao što znadem, da u današnjoj situaciji svako odlaganje sporazuma znači za političara kopanje vlastitoga groba. Ja ne ću vozati hrvatsko pitanje. Učinit ću sve, što je u mojoj moći, da se počne ozbiljno rješavati. Ja sam realan čovjek; znam, da su se Hrvati izgradili kao narod i da se osjećaju kao narod; zato sam danas i istaknuo, da kod nas postoje posebne narodne individualnosti; jasno mi je, da mimo dra Mačka nije moguće uspostaviti suradnju s Hrvatima; vidim, da sporazum nameće i položaj u svijetu, koji će se još više zaoštriti, i zato ću ja ili brzo napraviti sporazum ili ću otići. Molio bih vas, da to kažete g. dru Mačku i da ga zamolite, neka, što se tiče dobre volje za sporazum, ne sumnja u me. Čim stavim pod krov proračun, odmarat ću se dva-tri dana i nakon toga ću poći u Zagreb, gdje ću pozdraviti vašeg predsjednika i s njime potanje razgovarati«.

Kad smo se pozdravili, odvezao sam se u svoj hotel i odmah zabilježio ove riječi. Dobro sam ih zapamtio i gotovo doslovno zapisao. U svakom je slučaju misao sasvim točno fiksirana.

Od 10. ožujka do 26. kolovoza 1939. proteklo je pet i po mjeseci. Faze, kroz koje su međutim prolazili razgovori i pregovori, javnosti su samo djelomično poznate. O tome bi više i zanimljivije mogli govoriti oni, koji su u njima aktivno sudjelovali. Pri tome mislim na same pregovarače i stručnjake, a pored njih na bana dra Šubašića i ministra dra Mihaldžića, čiji je udio u pripremanju akta od 26. kolovoza vrlo obilan. Toga je dana prvi put u organiziranju Jugoslavije prodrla ideja triju narodnih individualiteta, za koju se 10. ožujka službeno izjavio i sam šef vlade. Osnivanjem banovine Hrvatske učinjen je pokušaj, da se koncesijama federalističkom principu kod uređenja

države provede i narodna federacija hrvatsko-srpsko-slovenska, kao zamjena unitarističkog niveliranja. U toj federaciji imala bi se po zamisli onih, koji je žele provesti, ostvariti i integracija svih triju snaga na terenu, na kojem se ne sukobljuju. Može se u aktu od 26. kolovoza nalaziti i naći nepotpunosti; može se prigovarati i opsegu banovine Hrvatske, koju bi nesumnjivo upravo radi uspješnije provedbe toga principa trebalo proširiti; može se razložito dokazivati, da bi i njezinu kompetenciju trebalo i povećati i pojačati: no sigurno je, da 26. kolovoza 1939. predstavlja historijski datum u životu Jugoslavije i uređivanju odnošaja između Srba i Hrvata. Toga se dana službena politika Jugoslavije prvi put dotakla tla realnosti. Razvoj međustranačkih odnošaja nakon toga akta to je potpuno potvrdio. Reakcija srpskih integralaca pokazala je, da je jugoslavenski nacionalizam bio za njih samo obrtnica, pod kojom su vodili hegemonističku i ekskluzivističku politiku. A držanje Hrvata — pa i onih, koji tvrde, da se i u sadašnjim prilikama dao postići veći rezultat — dokazuje, kako je kod Hrvata jaka svijest o njihovoj narodnoj individualnosti: jača od sviju persekucija, kroz koje smo prošli, i od sviju prijetnja, koje ni danas nisu sasvim umuknule. Novi pravac državne politike doduše prekida s koncepcijama, primjenjivanim počevši od 1. prosinca 1918., ali se naslanja, a trebao bi se i još jače naslanjati na silne i neistrošene snage hrvatskog narodnog organizma i hrvatske narodne individualnosti, koja se neprekidno očitovala: možda najjače u časovima, kad je hrvatskom narodu bilo najgore. Hrvatski šesnaesti vijek, koji nam je nakon sramotne trgovine kralja Ladislava (prodaja Veneciji 1409. godine sviju »prava« na Dalmaciju za 100.000 dukata i rascjepu Hrvatske na dva glavna dijela) donio najveće narodne katastrofe, koje se nastavljaju u 17., a kulminiraju koncem 18. i početkom 19. stoljeća — sklanjanje Hrvatske u sjenu krune Sv. Stjepana 1790. i napoleonske ratove — istodobno je možda najsnažniji izraz našeg narodnog jastva i težnje za kulturnim i političkim ujedinjenjem.

*

Srpska politička historija nije ni iz daleka onako bogata kao hrvatska: nekoliko stoljeća robovanja pod Turcima onemogućilo je gotovo svaku političku aktivnost u Srbiji. Pa ipak Srbi rado poniru u svoju historijsku prošlost i traže u njoj elemente, koji bi im mogli poslužiti kao potpora za realiziranje njihovih nacionalnih snova. Hrvatsku povijest oni slabo poznaju. U školi su malo učili, a što su učili, većinom je krivo. Tako su se kod njih formirala mišljenja, potpuno neskladna sa stvarnošću. Jedino se tako dade razumjeti, da je i jedan sudac, inače ugledan pravnik i poznat član beogradskog društva, mogao čak na sudskoj raspravi pitati, zar u Hercegovini ima Hrvata. Tek se u posljednje vrijeme pojavilo nekoliko knjiga i brošura, koje pokušavaju upoznati Srbiju s Hrvatima i hrvatskom političkom prošlošću i koje kidaju s frazama o »austrijskom roblju«. No sve je to premalo, da preko noći promijeni mišljenje i srbijanske inteligencije i srbijanskog puka o Hrvatima. Kraj takvog stanja stvari nije nikakvo čudo, što ni srbijanski intelektualci, a kamo li seljaci, nisu razumijevali, zašto su Hrvati nezadovolnji s »jednostavnom« državom, u kojoj su svi državljani po ustavu »pred zakonom jednaki«. To je za njih bio maksimum, koji su Hrvati mogli tražiti, kao da uopće ima država, u kojima svi državljani nisu »pred zakonom jednaki«, izuzevši posljednja udaljivanja od toga principa u vezi s rasnim momentom. Stoga je za neke od njih službeno priznanje hrvatske narodne individualnosti, prava revolucija u gledanju na hrvatstvo: oni ni ne misle na to, da hrvatska narodna individualnost nije od jučer i da naša generacija braneći našu narodnu samosvojnost samo čuva baštinu vjekova. Politika, koja je dovela do akta od 26. kolovoza, samo konstatira ono, što već od davnine postoji. Ima i takvih, koji su prihvatili novo stanje kao neizbježivu nuždu, da se momentano spriječi veće zlo. Ti još gledaju nazad: za njih je ovo samo provizoran zaklon ispred oluje. Kad oluja prođe, vratit će se na stare puteve. Tako barem oni misle. To su ljudi, koji ne znaju, da su narodne snage kao lavina. Što se više ruše, njihova je udarnost sve veća. Oni ne znadu da je samobitnost hrvatskog naroda čvrsta građevina, zidana i pojačana vjekovima. Da se ona u tolikoj mjeri očitovala i u našoj knjizi i u našoj politici tako, te nam naša kulturna i politička povijest pruža veoma dubok i prostran rezervoar okrepe u svima prilikama, a napose u slučajevima ugrožavanja našeg narodnog jastva. I zato će biti dobro, ako letimično iznesemo nekoliko karakterističnih momenata iz te naše prošlosti, kulturne i političke. Tada će se vidjeti, da ono, što je stvoreno 26. kolovoza, ima karakter provizorija samo kao etapa u poštivanju naše narodne posebnosti, i da je isključeno svako uzmicanje. Kod svakog koraka nazad ispriječila bi se cijela moralna snaga jednog naroda, u kojemu je povezana njegova prošlost sa snovima o budućnosti. Ako je svrha akta od 26. kolovoza 1939. bilo privođenje Hrvata suradnji s državom, kako se kaže u uredbi o osnivanju banovine Hrvatske, onda se ta suradnja može očekivati samo na putu, kojim se pošlo i koji treba dalje utirati: nastupanje današnje hrvatske generacije nije rezultat nikakvog časovitog raspoloženja ili čak »psihoze«. Ono je diktat jedne stvarnosti, odziv glasu pređa, koji su jednako govorili na usta Stjepana Radića, kad je izdisao, omladinca Hranilovića, kad je polazio na vješala, i dra Mačka, kad je potpisivao sporazum s Dragišom Cvetkovićem kao predstavnikom vlade Jugoslavije.

Bit će dobro, radi pravilnog gledanja u budućnost i razvoj organizacije naše narodne samosvojnosti, uočiti neke momente iz naše prošlosti, jer su u politici snaga i pamćenje glavne poluge, bez kojih je nemoguća bilo kakva uspješna aktivnost. Izvori su narodne snage mnogobrojni, a sigurno među njima nije posljednji pamćenje, pa dosljedno tome i poznavanje vlastite prošlosti. Historizam, ako nije prazna deklamacija, nego oružje duha, slobodnog, nepotkupljivog i neustrašivog, akumulator je silnih i nepotrošivih energija, prijeko potrebnih u životnoj borbi svakog naroda. Oduzimajući joj šareno ruho romantike i odbacujući falzifikate, naći ćemo u našoj historijskoj zbilji jasno zabilježen cilj, prema kojemu smo upravo nagonski kročili, i živu vatru, koju nije prestala tinjati ni pod ruševinama ni pod pepelom. A napose ćemo vidjeti, koliko je vitalne sposobnosti koncentrirano u našem narodu — sposobnosti, koja nam je omogućila da i u najtežim prilikama, izgubivši gotovo sve, ipak spasimo goli život, a sa životom i mogućnost regeneracije. Kroz opasne tjesnace, sa svih strana ugrožavan, provlačio se brodić maloga hrvatskog naroda vjekovima, kao što se i sada provlači. Opasnost je vrebala iza svakog ugla. Do zuba naoružani protiv-

nici, u prijateljsko ruho odjeveni neprijatelji, s izdajničkim bodežom za ledima, čekali su da u zgodnu času navale. Nošen vjetrovima, on se morao uvježbati u jedrenju i kormilarenju, stojeći neprestano na oprezu pred gusarima, koji su živjeli od nasilja i pljačke. Za one, koji historiju shvaćaju mehanički, pravo je čudo, kako je taj mali narod, stojeći na domak silnim carstvima, uopće mogao osnovati vlastitu državu i kroz više od tisuću godina zadržati neprekinut kontinuitet svoje državnosti. Njega ne prekida ni godina 1.102., kad se Hrvatska nakon domaćih razmirica, nametnutih nasrtanjem novih događaja, morala povezati s ugarskim kraljem. Ona zadržava poslove unutrašnje uprave, sudsku, financijalnu pa i narodnoobranbenu samostalnost, postizava ujedinjenje svoga teritorija od Drave do mora, a hrvatski plemić — tadašnji nosilac hrvatske državne i političke misli — ne plaća izabranom kralju niti zemljarine, razlikujući se u tome od svojega ugarskoga staleškoga druga. Uz promjenljivu sreću, lavirajući i taktizirajući, još prije nego Srbija nakon pada Smedereva postade turski pašaluk, hrvatski narod već ima svoju umjetnu književnost, pisanu na narodnom jeziku. Godina 1521., kad se prvi put pojavi Marulićeva »Judita«, u verzima hrvatski spjevana, star je historijski datum, ali su počeci hrvatske umjetne poezije stariji. Prepis jedne pjesmarice, negdje iz godine 1400., koji se sačuvao u jednom ulomku, ne sadržava samo glasovitu pjesmu »Bog se rodi u Vitliomi«, dakle primjerak crkveno-pučke poezije, proširen u svima hrvatskim krajevima, djelomično i do dana današnjega. U njemu nalazimo i stihove u aleksandrincu, dakle očito umjetnu poeziju. Tragovi ove književnosti vode do 13., pa čak i do 12. stoljeća, jer kroničar bilježi, da su Hrvati, dočekavši godine 1.177. papu Aleksandra III. u Zadru, procesionalier pjevali »ilirske pjesme« »in lingua eorum«, u svojemu narodnom jeziku. A ta književnost živi ne samo u dalmatinskom, nego i u t. zv. banskom dijelu Hrvatske, jer upravo spomenuti zbornik spominje ugarske svece Stjepana, Ladislava i Emerika, koji se nisu slavili u dalmatinskom dijelu. Istraživanja neumornog prof. Fanceva dala su u tome pravcu prvorazredne rezultate. I u doba najveće političke pocijepanosti, duhovna se veza hrvatskih krajeva nikada nije sasvim prekinula. Mnogo je tome pridonio i franjevački red, jer se hrvatska franjevačka redodržava prostiraše do polovine 18. vijeka kroz Dalmaciju, Bosnu, Slavoniju i turski dio Ugarske, ne izuzimajući ni Budim, u kojemu mladi franjevački klerici sticahu bogoslovno znanje, pa čak ni Beograd, koji jedno vrijeme bijaše katolički grad. Ta sposobnost snalaženja i u najočajnijim prilikama, svijest o zajedničkoj pripadnosti sviju rastrganih udova, upravo fanatička obrana netaknutih ostataka nacionalnog posjeda, solidaran nastup prema trećima, obilježava cijeli naš šesnaesti vijek, dakle doba najžešće provale Turaka, kao i ostala historijska razdoblja. Hrvatstvo nikada ne gubi obilježje nacije, pa ni onda, kada ne nastupa pod hrvatskim imenom, nego njegovim sinonimima. I nakon rascjepa Hrvatske živi, kako svjedoči Lucić, njezin dalmatinski dio »ad usum Croatiae«.

Teško je reći, na kojem se području jače osjeća svijest o našoj narodnoj individualnosti. Vidimo je godine 1521. u naslovu Marulićeve »Judite«, u kojemu pjesnik svoj jezik naziva hrvatskim, kao što je vidimo 1527. u zaključku cetinskog sabora, koji slobodnom voljom bira Ferdinanda za kralja povjeravajući izbornoj diplomi državopravno značenje toga akta u riječima: »Ferdinandum totius huius regnu Croatiae elegimus«. Godine 1535., dakle dva i po stoljeća prije Rousseaua, hrvatski će sabor u Topuskom ispovjediti načela njegova Conrat Sociala, idući tako daleko, da ugovor, sklopljen s izabranim vladarom, razrješava, jer ga je vladar raskinuo ne vršeći ga. »Molimo Vaše Veličanstvo — poručit će mu taj sabor — da nam ispravu našu, koju poslasmo po Vašim punomoćnicima 1527., udostojite se povratiti, a mi ćemo Vašu«. U istom stoljeću osvanut će u Mlecima Pavla Modrušanina »Misal hrvacki na Božju hvalu i hrvatckoga jezika prosvećenje«, a u istom će se vremenu pojaviti i fra Luke Bračanina »Stumačenje hrvatsko od pištul i evanjelih«. Trogiranin Marko Andriolić priredit će Bernardinov Lekcionar pod naslovom »Pištule i Evan'jelija po vse godišće horvackim jezikom stumačen« (Mleci 1586), dok će s talijanskog prevesti na hrvatski katekizam »za dicu i ostale horvackoga jezika«. Dubrovčanin Nalješković ima tako visoko mišljenje o književnosti, te moli gutu, neka ne muči Starogradanina pjesnika Hektorovića, da na nju »ne plaču« »svi Hrvati«. Pobožni Mavro Vetranović zabugarit će nad neslogom kršćana, upitat će Klišane, čemu se od njih nadaju, konstatirat će, da više nema »hrvatske slave«, i pitat će »slavne Hrvate«, zar i njih »ognjen zmaj do traga pomlati«. U očaju tadašnje stvarnosti on će preporučiti pregovore sa sultanom, dakle put, koji je kasnije doveo Petra Zrinjskog pod mač krvnika. Ustat će protiv kršćanskih vladara, koji »svijet plijene i odiru«, i bit će prvi pjesnik mirotvorac u hrvatskoj književnosti. Godinu dana nakon topuskoga sabora, koji se sastade nakon bitke kod Kisega, kad Turci odvedoše u ropstvo 50.000 Hrvata, da ih nakon četiri godine odvedu daljnjih 60.000 — strašne li narodne katastrofe! — Petar Zoranić napisa u Zadru svoje »Planine«, posveti ih »Hrvatu poštovanom«, jednom ninskom kanoniku, i na usta vile Hrvatice prekori Hrvate, što dovoljno ne mare za svoj narodni jezik. Istodobno će početi tri put na dan zvoniti zvona, da sjete Europu osmanlijske opasnosti: zvona, koja će kasnije postati inspiracija za tihe i nekrvave Angeluse.

*

Šesnaesti vijek zaista s pravom zaslužuje, da ga nazovemo vijekom procvata hrvatske knjige i manifestacije hrvatske narodne i političke individualnosti, ali to obilježje čuva i sedamnaesti vijek. U doba kralja Matije hrvatski će sabor početkom rujna 1608. zatražiti od njega, da se iz sviju hrvatskih krajeva odstrane tudinski vojnički zapovjednici i strane čete. Hrvatski će staleži poručiti, da su »odlučili radije umrijeti, nego da u buduće njima gospodare tudinci ili da makar i najmanju službu obavljaju kod njih na štetu njihove slobode«. Iz toga će se otpora razviti kasnija akcija Zrinskog, o kojemu, kako vjerovaše Menčetić, »dišе i visi narod puka hrvatskoga«. Hrvatski nacionalni ponos u to je doba vrlo jak među hrvatskim intelektualcima. On seže sve do Dubrovnika, u kojemu Menčetić zanosno kliče: »Od ropstva bi davno u valih — potonula Italija — o hrvatskih da se žalih — more otmansko ne razbija«. Lozinka Zrinjskog »Vincere aut mori«, njegove pobjede nad Turcima, njegova obrana od bečkog presizanja svijetle u onim mračnim godinama i upozoravaju svijet, da na udaru turske sile živi narod, koji visoko cijeni svoju slobodu. Petar Zrinjski će biti prvi hrvatski ve-

likaš, koji će osjetiti nepravednost ustanove kmetstva i seljacima obećati oslobođenje, ako ga pomognu protiv Beča, a hrvatski će književnici u svojemu radu posizati za narodnom pjesmom. Može se dakle reći, da se i u to doba, u granicama za ono vrijeme svakako dosta velikim, očituje duša hrvatskoga puka. Uz utjecaj talijanske knjige, koji se ne da osporavati kod dalmatinskog dijela naše književne produkcije, vidimo već tada, kako hrvatski književnici, dakle predstavnici tadašnje naše intelektualne elite, u svojemu stvaranju drže vezu s narodom. Nema gotovo hrvatskog književnika iz toga vremena, koji ne bi u svoja djela unio čisto naših pučkih elemenata. Zoranić u »Planinama« barem u dva slučaja udešava svoje pjesme prema pučkima, od kojih je jedna, »A ti divojko šegljiva«, i danas poznata. Džore Držić ima dvanaest pjesama, inspiriranih pučkom poezijom, a Zadranin Krnarutić, prepjevavajući metamorfozu Pirama i Tižbe, stavlja u usta Tižbe neke elemente naše pučke poezije. Hektorović zapisivaše narodne pjesme, dok Baraković u »Vili Slovinskoj« upliće krasnu pjesmu o Majci Margariti, interesantan primjer lirske bugarštice. Naša dakle književnost dobiva odlike, koje je podižu iznad običnih imitacija, i prima obilježje toliko samostalnog stvaranja, te možemo o sebi govoriti kao o posebnoj kulturnoj jedinici. Jednako u kajkavskoj, kao i u štokavskoj knjizi, koja se razvijala u Dalmaciji i u Dubrovniku, vidimo istodobno nadovezivanje na staru hrvatsku glagoljašku književnost. Književni se rad dakle razvija organski, a kulturni se kontinuitet ne prekida. Molitvena knjižica Nikole Dešića, koju godine 1560. izdaje Katarina Zrinjska, žena Nikole Sigetskoga, pisana je doduše kajkavski, ali je prezasićena čakavskim elementima.

Svijest o našoj etničkoj pripadnosti nikada nije kod nas bila pomućena. U relaciji prema inozemstvu, možemo kazati, da smo u tome pogledu bili među prvima. Mađarski povjesničar Bonfini (konac 15. i početak 16. stoljeća), kad god spominje Hrvate, ne izuzimajući ni one iz Bosne, uvijek nas naziva »Ilirima«, dok Srbe naziva Tračanima, a Bugare »Tribalima«. To će isto stotinjak godina kasnije učiniti i drugi mađarski historičar Istvanfy, a Ivan Tanzlinger Zanotti, prevodeći »Eneidu«, kazat će, da je prevodi na »slovinski«, no odmah će zatim, razlažući potrebu književnog jezičnog jedinstva, napisati: »Koliko god gradova u krajini jest, svaki svojim zakonom osobito govori, tako da svi Hrvati jesmo, a jedan drugomu besidu ne razumimo«. Još kasnije, u sedamnaestom vijeku, istaknut će tragični fra Filip Grabovac sinonimnost hrvatskog i ilirskog imena, dajući svojemu zborniku naslov »Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga iliti arvackoga«. Juraj Ratkaj, ilirski ideolog za kajkavske krajeve, u svojoj povijesti hrvatskih kraljeva i banova (1651.), posvećenoj Zrinjskima, zabacit će ime slavonsko kao preusko i oduševit će se za ime ilirsko, nastupajući tako odlučno, da njegova knjiga bude u Njemačkoj javno spaljivana. Na tu će veliku baštinu nastaviti Pavao Ritter Vitezović, propovjednik hrvatskog narodnog jedinstva, koji će ponovno upozoriti na sinonimnost naziva ilirski, slovinski i hrvatski. Zasjat će tragična zvijezda Petra Zrinjskog, koji zapravo prerađuje epopeju svoga brata Nikole o sigetskom junaštvu, dajući ovom kršćanskom eposu, pisanom po Ariostovu uzoru, političku notu u skladu s tadašnjim hrvatskim političkim težnjama. U to će se doba razviti i borba oko zavoda Sv. Jeronima, pa će se i tom prilikom manifestirati naša narodna solidarnost. Dalmatinski Hrvati ne će ni jednog časa osporavati pitomcima iz zagrebačke i bosanske biskupije pravo na upotrebu toga zavoda, ali će ga odlučno poricati Slovencima. Pripadnost trima državama nije dakle mogla uništiti osjećaj zajedničke nacionalne pripadnosti, obilježene pod imenom ilirskim kao sinonimom za ime hrvatsko. U Vitezovićevo doba razvit će se pokret za duhovnim ujedinjenjem svih Hrvata pod okriljem zagrebačke biskupije, koja se imade pretvoriti u nadbiskupiju i metropoliju sviju hrvatskih biskupija bez obzira na državni teritorij. Bit će to nastavak djela, prekinutog godine 1242. provalom Mongola, pošto je dvije godine prije toga splitski nadbiskup pristao da svoje prvenstvo ustupi zagrebačkoj biskupiji.

Nakon sloma Zrinjskih uči će hrvatski narod u nove borbe i ponovno će pokazati otpor protiv svakog presizanja u njegov suverenitet i njegovu narodnu i političku individualnost. Godine 1708. doći će do teških sukoba s Mađarima, koji na požunskom saboru pokušavaju donijeti zakon, da kralj u buduće potvrđuje samo takve zaključke hrvatskog sabora, koji se ne kose s pozitivnim zakonima Ugarske. Započet će borba protiv mađarskih centralizatornih težnja, kao što će se kasnije razmahati protiv jednakih težnja Beča. Zagrebački biskup Martin Brajković poslat će iste godine papi Klementu XI. kanonika Nikolu Gotala sa zadaćom, da poradi na podignuću zagrebačke biskupije na nadbiskupiju i crkvenu će nezavisnost o Ugarskoj. Četiri godine kasnije doći će do hrvatske pragmatičke sankcije i hrvatski, sabor u svojoj adresi istaknuti, da nije dužan »nerazrješivo slijediti Ugarsku«. Tada će snažno bljesnuti parola »Liberi sumus non mancipia« i »regnum regno non praescribit leges«. Hrvati će na požunskom saboru zatražiti, da se potvrdi pravovaljanost sviju dosadašnjih i budućih zakona, donesenih na hrvatskom saboru, bez obzira na to, slažu li se s ugarskima ili se ne slažu. Nedugo iza toga, godine 1725., otklonit će Hrvati u Varaždinu miješanje namjesničkog vijeća u hrvatske poslove, a četiri godine kasnije sastavit će hrvatski sabor proračun, koji svršava sa suficitom, i samostalno će raspisati poreze. Nakon smrti Josipa II., kada zasjedne na prijestolje Leopold II., naći će se hrvatski rodoljub Ignjat Magdalenić, koji će se vratiti idejama društvenog ugovora i dokazivati, da je prekinuta veza Hrvatske s dinastijom, jer je Josip II. pogazio ustav. To je ona ista misao, koja je stajala glave Petra Zrinjskog, no koja je uvijek iskrsavala, kad su Hrvati morali braniti svoju individualnost i državnost. Ta će misao biti jednako jaka u banskoj kao i u dalmatinskoj Hrvatskoj, iako bijahu razdijeljene među dvije posebne države. Fra Filip Grabovac izreći će tešku optužbu pjevajući: »Kad kralj oće kog da sarve — tad Arvate meć parve — a dobitak kad se dili — tad pitaju, gdi ste bili«. Ali ne smije se zaboraviti, da Hrvatska bijaše sva poplavljena slobodarskim idejama, da ivanjski župnik Franjo Streha prevodaše Voltairevu »Henriadu«, a marijabistrički župnik Ivan Krizmanić da se oduševljavao za Miltona i Shakespeara, koje je i prevodio.

*

Za sudbinu Hrvatske bila je u osamnaestom vijeku najvažnija godina 1790. Bila je to godina, kad je u hrvatskoj politici prevladao oportunizam i kad se Hrvati, da se zaštite od bečkog centralizma i apsolutizma, povezaše s Ugarskom kao nikada prije toga u

svojoj prošlosti. U Hrvatskoj se formiraju dvije stranke: unionistička, koja pokušava tijesnom suradnjom s Ugarskom ostvariti cjelokupnost Hrvatske, i autonomaška, stranka hrvatskih intelektualaca (Tito Brezovački), koja je — ne vjerujući Mađarima — tražila naslon na Beč, točnije na Dvor. Unionističkoj stranci pripadahu biskup Vrhovec i Sečenj, a njezin vođa bijaše Nikola Škrlec, na čiji je prijedlog i zaključeno, da se šest hrvatskih županija podvrgne namjesničkom vijeću u Budimpešti, »dok se ne povrati banskoj časti stari sjaj«, jer da ovako mali teritorij ne može činiti poseban dikasterij. Ogroman dio hrvatskog teritorija bio je naime tada pod Turskom i Venecijom. Kad se ti krajevi oslobode, pripojit će se Hrvatskoj i onda će se ona osamostaliti. Dotle će se ona, u tijesnoj vezi s Ugarskom, braniti od apsolutizma. Bila je to politika, slična onoj, koju su u ovom našem neveselom vremenu propovijedali zagovornici »aktivne« politike i »demokracije« kao jedinog lijeka za sve političke bolesti. God. 1790. i 1918. imaju toliko dodirnih točaka, da bi bilo vrijedno o tome napisati posebnu studiju. Ipak unionisti iz god. 1790. postigoše, da se unatoč te unije imalo o hrvatskim poslovima posebno odlučivati. Iz te političke naivnosti svejedno izbija misao na našu narodnu cjelokupnost, no dok do nje dođe, stavlja se vlastita domovina pod tuđe skrbništvo. Ova će fatalna pogreška međutim dovesti do velikog narodnog pokreta, do 1848., do privremenog ujedinjenja banske i dalmatinske Hrvatske pod osobom bana Jelačića — sličan je prijedlog nakon 6. siječnja 1929. bio stavljen i dru. Mačku, ali ga je on odbio — do zakonskog članka XLVII. od godine 1861., do nagodbe od 1868. i konačno do 29. listopada 1918. Pa i ona će nesretna nagodba od godine 1868. priznati Hrvatsku kao poseban narodno-politički teritorij; ustanovit će, da sama nagodba ne može biti predmet zakonodavstva pojedinih nagođenih kraljevina i da se promjena može provesti opet samo nagodbom. Borba, koju je nakon toga vodio hrvatski narod pod vodstvom Strossmayera, Starčevića, Pavlinovića i Trumbića za svoje ujedinjenje i za svoju emancipaciju, i odviše je dobro poznata, a da bi je trebalo prikazivati. U jeku te borbe zatekao nas je i svjetski rat i slom Habsburške monarhije i ulazak u sklop nove države.

Već ovo nekoliko podataka, koje bi nesumnjivo bilo vrijedno razraditi, pokazuje, da je hrvatski narod uvijek nastupao kao posebna etnička jedinica. Slabost, koja se u hrvatskoj politici katkada osjećala, dok je narod bio prisiljen na šutnju, iščezla je, kad je sam narod počeo dolaziti do riječi. U času, kad su se države lomile, našao je hrvatski narod vođu u osobi Stjepana Radića, koji ga je politički organizirao i ujedinio. Osjetivši atentat na Stjepana Radića kao bezobziran napadaj na svoj opstanak i na svoju individualnost, on je pod vodstvom dra Vl. Mačka likvidirao ostatke stranačkih razlika i nastupio kao jedan čovjek snažno udarivši po zaključanim vratima, koja su zatvarala put do slobode. Dne 26. kolovoza 1939. ta su se vrata otključala i jedno se njihovo krilo otvorilo. No žeđa je slobode tako jaka, patnja je bila tako golema, narodni je elan tako velik, da će se ta vrata sama od sebe širom otvoriti. Hrvatski će narod zauzeti mjesto u skladu sa svojim tisućgodišnjim težnjama i svojom narodnom individualnošću. To nam jamči i njegova sadašnja organizacija, a o tome nas uvjerava i naša narodna prošlost, kroz koju smo se evo u duhu prošetali, nalazeći u njoj i potkrepu za svoju narodnu samostalnost i okrepu u radu, koji je još pred nama.

VLADO VLAISAVLJEVIĆ

KĆI

Na krevetu djevojka uzdahnu i pogleda u oca.

— Eh, jabučice moja, a da ti se onaj tvoj javi večeras pod prozorom (zvukom tambure), ne bi te probadalo, ne bi prevrtala zamliječenim očima — je li?! A krava neka ugine od gladi kraj praznih jasala? — govorio je smrknuti otac djevojčin, pritežući remenje na podrtim, skorjelim od blata opancima:

— A ti opet misliš, da djevojke ni o čemu nemaju razmišljati nego samo o momcima i mjesečini!?

— Ne mislim, nego to sigurno znam!

— Kako? Po čemu!?

— Po tebi.

Ne odgovarajući, žena pristavi lonac k rasplamsaloj vatri i pogleda na kćerku.

— Ustani, pa se ogrij kraj vatre!

Dižući se s povisoka kreveta punog jastuka, ona pogleda na još nedovršeni vez na maramici, i sakrivši je duboko pod jastuk sjede na klupicu pokraj ognjišta.

Vatra je sve živahnije plamsala stvarajući čas manje, čas veće zlatno-crvene ruže.

Otac je bio izišao.

— Što ćeš, duša si mi moja!? Isto sam ti i ja morala šuteći trpjeti prije nego sam se udala. Kad god me zabolilo i ja se sva u suzama potužila, da mi je zlo, da mi je potrebna postelja, dok prizdravim, moj je otac ko i tvoj sasuo na mene svu tuču najpogrdnijih riječi.

— Što!? Jesi li ti ciganka, — vikao je — pa misliš živjeti od gatanja ili krađe; ubio te grom, ljenivice krmeljiva! Pod mojim krovom tko ne radi, mjesta mu nema, upamti to zauvijek.

A kad je on planuo, muha se zaustavila u letu od straha, da joj se ne bi čulo zujanja.

— Nego čuj me, ako ti je ikako moguće, izvedi kravu na pašu, da ne bi bilo većeg zla. Vidjela si i sama, da je kao vuk, kad ogladni.

Djevojka umotavši se u debeo vunen rubac, kojeg joj ujak na dar poslao iz Amerike, povede kravu na pašu.

Sunce je već bilo dosta visoko razapelo svoj golem zlatni, još malo rosni šator, koji se blistao kao nebrojeni dragulji na modrom beskrajnom oltaru travanjskog neba.

Zemlja je poput divne mlade nevjeste podrhtavala od slatkih mirisnih sokova koji su neobuzdano strujali kroz nju, i na svakom se propupalom listu, ranom cvijetu, očima mlade ždrebadi i janjaca, odražavala neka fina maglica, iza koje se krio mlad neobuzdan život u stvaranju.

Pticama zvjezdane zore posrebriše glasove a sutoni počeše mirisati na mlado vino, iskričavo kao glas raspjevane djevojke. Tambure su sve češće kroz prozračne kao prikaze kraj jezera noći, milo i otužno dozivale negdje s kraja sela. U njihovu brenčavom zvuku bilo je grčenja žilavih šaka, bilo je zlatnih strijela momačkih očiju, punih prkosnih suza od prenabujale snage.

Djevojka je znala, da ta krava nije pravi razlog za sve češće svađe u kući, koje je ona trpjela, ne odajući, da je one vrijeđaju i bole. Pa eto, ni muški ne čuvaju krava, pa ipak rade, što ih volja, a da im nitko živ za to ne prigovara. Ali da, to su muške glave, pa to ti je! Kuća se od njih nečemu i nada!

U njih je snaga da oru, da ruše najveća stabla u šumi. Od nje, Jagode, čemu se ima nadati? Ona je kadra raditi samo svoj ženski posao. I zna ona vrlo dobro, zna, da bi otac bio najzadovoljniji i smirio bi se samo, kad bi se ona što prije udala. Ali već je prošlo dvije godine, da u selu svatova nije bilo. Pritisnula bijeda pa nikuda! Starice su nedjeljom pred crkvom među sobom kimajući glavama govorile: »Ovo ne znači dobro! Nit svatova, nit svatovskih pogača!«

A momci su sve jedan po jedan odlazili u svijet za kruhom.

Mala krava, svinutih rogova prema dolje, čupkala je oko zamišljene Jagode mladu travu.

Po putu, koji je vijugao ispod šljivika, vidjela je, kako Đuka tjera volove. Stavivši ruku nad čelo zagledao se u djevojku. Prepozna je i pohita.

— A reci mi, koji je taj, kome vezeš tu maramicu? — zapita je on zadihan i baci joj nekoliko jaglaca na vez, što ga je sjedeći držala na krilu.

— Za tebe! — zacvrkuta ona poput lastavice i stidno se zagleda u mirisno zlato jaglaca.

— Je li moguće? — pruži on ruku zagledan u njene pune grudi, koje su kao dvije grlice izazovno podrhtavale ispod tanke košulje.

— Ne diraj! — prekori ga ona oštro, poblijedivši.

— Kako? Ne diraj? iznenadi se on, a oči mu sijevnuše znakom, da je spreman za svađu.

— Eto, tako! — okrenu se ona kravi i uhvativši je za konopac, vezan oko rogova, ode dalje.

Njegovi volovi mirno su pasli, a on crven sve po crnom zilavom vratu gotovo potrča za njom. Stiže je u vrbiku, gdje je ljeti za vrijeme podnevnih žega plandovalo blago. Na sredini bilo je pojilo, a kraj njega mala, sva oblijepljena blatom slamara, koja je za slučaj nevremena bila skrovištem pastirima. Ispriječi se ispred nje i ne dade joj dalje.

Stajali su sasvim blizu jedno drugome gledajući se bez riječi. Onda je on snažno trgnu za obje ruke i silinom ognjenog slapa, od kojeg i njoj krv zakipje, izgubi se s njom negdje iza porušenih vrata.

II.

— Ustani! — što poležavaš, kao da ćeš sad na! Danas ćemo na oranje, a i ti s nama, pa ako ništa drugo, tjerat ćeš muhe s volova, — govorio je otac posprdno.

Jagoda skoči i za čas spremna stajaše kod upregnutih volova na dvorištu. Otac se još zadržao u sobi trpajući u torbu hranu za njih troje.

Brat je bio otišao naprijed.

Rano jutro bilo je čisto i radosno kao plave rosom umivene oči djetinje.

Dugi zlatni traci sunca bili su žice na harfi proljeća, koje je vrišteći ko obijesni svat kroz šume od jutra do mraka sviralo i pjevalo.

Jagoda je smireno koracala pokraj volova s bičem u ruci, a otac je sjedio u kolima pušeći iz lule. Pogledima je milovao ispod gustih obrva svježe orošene plohe zemlje, koja se talasala od zanosa. Ti pogledi bili su topli cjelovi seljačke duše beskrajnim božjim dlanovima, koji hrane.

— Potjeraj! potjeraj malo brže — požurivao je on, kao da jedva čeka, i kad će stići na svoju oranicu.

Oranje je trajalo čitav dan.

Vratiše se već gotovo u mrak, iscrpeni od rada i oni i volovi.

— Daj mi dvostruku porciju danas — govorio je stari — zaslužili su, kako ne!? Što ti misliš; onoliki komad zemlje izorati?

Brat se umivao u trijemu pljuskajući se brzo vodom.

Jagoda skoči i izgubi se iza štale, gdje su bili stogovi sijena.

Noć se već sasvim spustila.

Mjesec je virio jednim okom iza vinograda na brijegu.

Žabe su kreketale u nedalekoj bari.

Ona načupa sijena i utrpa ga u koš.

Žurila se, jer je bilo vrijeme večere.

A da samo malo okasni, prisjelo bi joj za mnogo noći.

— Večeras, Jagodo, večeras! Moram biti s tobom. Imam ti mnogo da pričam. I važno. Vrlo važno!

Njoj grunuše suze radosnice pri pomisli, da to važno možda znači, da će je skoro zaprositi.

Oh, nebesa! Nebesa, otvorena kao golema beskrajna crkva rasvijetljena sjajem anđeoskih očiju, iskićena vijencima zvijezda, koje mirišu gore, a nikad ne sagorijevaju.

Pred glavnim oltarom njegova i njena duša. Jaglac i šumska jagoda!

Dan zlatan čitavu zemlju obuhvatio i ljubi, ljubi je praćem nekom tajanstvenom muzikom srdaca.

Ptice su drugarice oko svatovskog stola, a mlado janje skakućući kao nestašan dječaćić, svaki čas joj se penje u krilo, i mekećući kao da moli slatkiša.

— Da, da, pa makar — i ona se jedva istrgnu iz ruku Đukinih.

Mati je izašla na dvorište.

— Gdje si? šanu joj prestrašeno. I sva si zajapurena. Ne ulazi takova! Umlatit će te!

— Majko, hajdemo, ne boj se, ne će. Ne boj se, ništa se ne boj!

Utrnuše vatre. Polijegaše.

Noć je prestala zvoniti srebrnim praporcima.

U krošnjama drveća katkad se budio vjetar, i one bi lagano zašumile, kao da šapuću:

Spavaj, strpi se do zore!

Miruj, molile su za njima i ptice iz gnijezda.

Onda se ruka jedna kao ugasla svijeća pojavi pred prozorom Jagodinim.

Časak je ruka mirovala, kao da osluškuje, a onda se lagano nagnu staklu i kucnu po njemu nekoliko puta.

Kucaj se oču, kao prve kapi kiše prije pljuska.

Tiho je izašla. Tiše od sjene.

Cvijeće jače zamirisa.

Mjesec se tužno osmijehnu.

— Već sam pomišljala, da ne ćeš doći.

— Zašto? — pitao je on, uhvativši je za mali prst?

— Zbog oca. Dugo je sjedio kraj svijetla, što nije njegov običaj.

— Da, čekao sam u voćnjaku, dok legne i zaspi Bilo mi je, kao da me živa spaljuju.

Šum krvi nadglasa njihove riječi.

Srkali su jedno drugo bez predaha.

Zemlja se trzala od zavisti, a mjesec se preobrazio u ogroman krvao cvijet nad šumom.

— Jagodo, čuj!

Oči joj sijevnuše ko dva mala sunca. Duge trepavice zatreperiše na licu Đukinu kao traci tih sunaca.

— Sad će mi reći, da će me sutra isprositi. Hoće li? O bože, spašena sam!

— Ja moram preko mora, izusti on nekako umorno. Već je sve spremljeno. Vjeruj mi, ne bih rado išao. Ne ide mi se baš!

— Zašto? upita ona glasom, koji kao da je dopro iz groba.

— Zbog tebe, okrenu se on na nju i pogleda je tužno sav uzdrhtao u licu.

Ona nije odgovorila. Jednako je stiskala vezenu maramicu u njedrima pripremljenu za njega.

— Ali kad se vratim, vjeruj mi.

Ona mu ne dade da dovrši. Poklopi mu rukom usta. I držeći ruku zadrhta cijelim bićem. Bol ne htjede da oda.

— Šuti o onome, što će doći.

— Imaš pravo, procijedi on i uhvati je za ruku. Podigne je bliže i primijeti, da je blijeda, da se klati kao mrtva.

— Pa ti si sva blijeda! — pogleda je Đuka.

— Slaba sam — otegnu se njoj uz žalostan osmijeh s kraja usana.

— Što ti je?

Jagoda uzdahnu. Da mu kaže, da mu vikne — dijete! Oh ne! Ako ne ljubavlju, ničim ga ne ćeš vezati za vjenčanje.

Ne, hiljadu puta ne, govorila je njezina duša.

— Nisam zadovoljna. Zlovoljna sam.

— Vidim, reče tiho Đuka.

— Mijenjaš se.

— I vjeruj mi, da ćeš me zaboraviti.

— I hoću — nasmija se ona tužno.

— Ja tebe nikada, nikad ne ću. — I on poče da je dira vlatom trave po licu.

Jagoda nije mogla izdržati. Ustade.

— Kuda ćeš? zapita je on još sjedeći na travi.

— Zaboga, Đuka, vrijeme je.

On ustade, i pođu zajedno šuteći.

Da ne primijeti, gledala je Jagoda u njega.

U novom odijelu, izbrijan, malih crnih brčića, izgledao joj nekako svečan i još više lijep. Takav bi izgledao, kad bi išli na vjenčanje, pomisli s bolom u srcu.

A da mu ipak kaže?

Ali noćas ne — plamtjelo je kao požar u duši.

Onda pred selom stadoše, da se pozdrave.

Ona ga je gledala širom otvorenih očiju, samo da ne proplače.

— Pa zbogom, Jagodo! javi se on prvi i privinu je k sebi kao dio krvlju natopljenog neba.

Ona drhtaše. U srcu je vrelo: dijete tvoje nosim! Ali usta nisu progovorila.

—Zbogom! — i ona pođe nekoliko koraka.

— Čekaj! zavuče ona ruku u njedra i pruži mu izvezenu maramicu kao komad svog okrvavljenog srca.

— Hvala ti! primi je Đuka, sav uzdrhtao.

— Zbogom, mahnu mu ona!

Uveče istoga dana, kad je Đuka otišao. ona se nekako iskrade iz kuće i zaputi puteljkom do pod njegov šljivik.

Tu je ostala skoro cijelu noć gušeći se suzama.

Sama, s još jednim životom u sebi, koji se kroz krvavu noć probijao sve više i žešće k svijetlu, drhtala je pred grozom budućnosti.

Na povratku, kad je napola skršena od bola bila u vrbiku, osvrnu se na slamaru s porušenim vratima. Ne znajući ni samo zašto, zaputi se prama njoj, sjede na crn istrošeni prag.

Tu su je trećeg dana našli, kako sva uprljana pritište na jednu oslobođenu dojku komad nagnjilog drva i tepa mu njišući se u bokovima: »Daj, srči, milo, pa ćeš i ti preko mora, kad narasteš«.

Prof. dr. IVO IVANČEVIĆ

NAŠA KUPALIŠTA I KLIMATSKA MJESTA

Čovjek se već u davnim vremenima znao u liječenju svojih bolesti služiti termalnim vrelima. O tome nam pričaju različiti zapisi. Isto tako znao je on za liječenje iskorišćivati klimatske faktore. Tako među ostalim nalazimo interesantne podatke o klimatskom liječenju tuberkuloze na pr. u indijskim Ajurvedama. U poznijim odsjecima povijesti nalazimo sve obilnije iskorišćivanje i upotrebu tih prirodnih sredstava i faktora za popravljanje ljudskoga zdravlja, liječenje različitih bolesti i oporavak. Tako na pr. u Grčkoj i kasnijoj medicini, kao i dalje u medicini srednjega vijeka, pa sve ovamo do XIX. stoljeća. Razvojem različitih medicinskih smjerova i škola, te napokon medicinske nauke, razvijao se sve više smisao za takva liječenja. No kad je medicinska nauka prihvatila načela egzaktnih znanosti fizike i kemije i kad se sve intenzivnije stala služiti njihovim radnim metodama u svom istraživanju i liječenju, onda je smisao za hidro- i klimatoterapiju postajao sve dublji i sve veći. To je posve prirodno: kad su se dotada iz tamne prošlosti preuzete empirijske metode liječenja počele ispitivati pomoću egzaktnih načina, onda se moglo pravilno razlučiti dobro od lošega. Tako su se mogle zadržati neke sasvim točne činjenice, a zabaciti netočne. Naročito pak u prošlom vijeku, kad se medicina sve više počela služiti u svojim istraživanjima eksperimentom, počeli su se različiti podatci s područja takve terapije pomalo oblikovati u nauke, koje imaju danas svoje točno omeđene granice, svoju definiciju i svoje opravdanje, a to su balneologija i klimatologija. Te nauke nastoje pomoću egzaktnih metoda otkriti nam faktore rudnih voda i klime, koji su korisni, a koji štetni po ljudsko zdravlje, objasniti nam načine, kako ćemo primjenjivati te faktore za

liječenje i u vezi s kliničkom medicinom odrediti, koje i kakve ćemo bolesti moći na taj način liječiti. Danas se može tvrditi, da balneo- i klimatologija istom počinju dobivati na svojoj pravoj vrijednosti. Ako pogledamo na pr. u Francuskoj ili Njemačkoj, što su stvarno u praktičkoj provedbi svojih ideja i načela te nauke ostvarile na području kupališta i klimatskih mjesta, na području njege i očuvanja rudnih vrela, zdravstvenih i drugih instalacija, na području terapije, t. j. liječenja vrlo različitih bolesti, te napokon na području narodne ekonomije — dakle na području termo-klimatizma — onda se mora priznati, da je razvitak toga pitanja bio upravo nevjerojatno brz i povoljan. Bez te znanstvene podloge ne bi bilo došlo do takvoga uspona i procvata kupališta i oporavilišta. Na tom polju su od Slavena suradivali uspješno najviše Poljaci, a predvodili su Francuzi, Nijemci i Talijani.

No danas stvari stoje drugačije. Smisao za balneo- i klimatologiju zauzimlje i kod nas sve veći zamah i sve više terena. U okviru našega Medicinskoga fakulteta dobiva balneo- i klimatologija žarište svoga znanstvenoga rada, koji će se, budu li ostale prilike sklone, moći danas sutra još sasvim afirmirati. Nadalje u Zagrebu, kao našem kulturnom i znanstvenom središtu, formirala se najprije sekcija u krilu Zbora liječnika, a danas Društvo, koje okuplja zainteresirane stručnjake i radnike na tom području i kojem je svrha ne samo znanstvena, nego i praktična. To Društvo nastoji davati inicijative i sugestije također posve praktičnog sadržaja. To je svakako vrlo potrebno. Rijetko se može naći zemlja, koja bi imala takvo obilje termalnih rudnih vrela uopće, i to vrlo raznolikih. Možda se s nama može isporediti u tom pogledu samo Francuska, koja zacijelo stoji među civiliziranim zemljama na prvom mjestu. Ali moramo priznati, da kraj toga prirodnoga bogatstva isto tako gotovo nema druge zemlje, koja bi s toliko nehaja stajala prema tom pitanju kao naša. Ako se ovdje zadržimo samo u okviru Hrvatske i ako nepristrano prosudimo te svoje nesretne balneološke prilike, ako samo s malo kritike razmotrimo ta svoja kupališta i klimatska mjesta u zemlji, onda ćemo morati skrušeno priznati, da na tom području nismo do danas uradili gotovo ništa. Nije mi svrha, da u tom članku donesem poraznu kritiku, snabdjevenu argumentima, koji se ne daju obarati, nego bih naprotiv htio privući interes što širih krugova naših radnika za taj problem. Isto tako htio bih dati sa stanovišta šireg interesa nekoliko sugestija, kako se kod nas kaže, »mjerodavnima«.

Imamo termalnih ili mineralnih ili rudnih voda najinteresantnijega i najrazličitijega sastava i najpovoljnijih svojstava. Prema tome može se zaključiti, da se kod nas dade tim vodama uspješno liječiti veliki broj bolesti i oboljenja. Isto tako imamo zbog svojih klimatskih odlika mnogo povoljnih klimatskih mjesta, u kojima bi našlo mnogo više bolesnika pomoć, nego što ih nalazi. No ni s te strane nije kod nas učinjeno mnogo više od empirijskih podataka! Metode suvremene istraživalačke medicine nisu još bile primjenjivane, da bi točnije i pouzdanije odredile, koje se bolesti i u kojim kupalištima i klimatskim mjestima mogu najbolje liječiti. Imamo dakle sve prirodne uvjete, a sad treba da svojim radom i naponom svoje energije sistematski i mudro ta prirodna bogatstva u prvom redu sačuvamo, da ih njegujemo, da na njima izgrađujemo ono, što je potrebno za njihovo bolje iskorišćivanje u sasvim određene svrhe liječenja i oporavka. Taj trud u prvom redu neka bude namijenjen našem narodu, a u drugom redu i ljudima izvan naših granica, jer će tako i stranci moći dolaziti ovamo, što u pogledu narodne ekonomije ne treba posebno isticati i obrazlagati. Napose valja provoditi načelo, da se takva mjesta i kupališta učine pristupačnima i seljaku i radniku. Može se reći, da se posljednjih godina kod nas nešto više brige obraća turizmu. To je sasvim u redu, štaviše tu brigu treba i te kako pojačati, treba pronaći sredstva, da se glavni elementi turizma što bolje istaknu, da se glavni faktori toga pitanja i uvjeti što prije izvrše. No sva ta nastojanja oko podizanja našega turizma treba revidirati i što brže i što intenzivnije obrađivati i omogućivati. Ali isto tako treba jednaku brigu obratiti i pitanju kupališta i klimatskih mjesta, oporavilišta. To naime nije jedno te isto. Turizam i klimatizam dvije su različite stvari. Bilo bi sasvim pogrešno jedan podređivati drugome. Naprotiv je sasvim ispravno usporedo brinuti se i nastojati oko jednoga i oko drugoga. Zacijelo je financijalno pitanje ovdje važno, vrlo važno. Ali nije točno, ako se misli, da je najvažnije. Za svaki pothvat treba sredstava. No ta sredstva nisu uvijek novac, a i taj novac nije uvijek teško nabaviti. Prije svega radi se o ideji, radi se o potrebi, koju treba ispravno uočiti, pa onda pribrati potrebnu stručnu suradnju i pod vodstvom pravih stručnjaka dati smjernice za sistematski rad.

U prvom redu trebalo bi biti na čistu, tko je pozvan brinuti se za te stvari, za termo-klimatizam. Kako je to vrlo složen problem, koji zadire u različita stručna područja, lako će doći do nesporazumka. No bez dugačkih i redovno praznih natezanja može se reći, da bi to pitanje išlo u prvom redu u kompetenciju Odjela za narodno zdravlje. Svakako će po prirodi same stvari Odjel za narodno zdravlje znati ne samo sebi osigurati potrebnu suradnju drugih zainteresiranih odjela, nego će on znati nastojanja i posao tih drugih odjela pravilno koordinirati i na korist samoj stvari pridržati inicijativu u svojim rukama. Odjel za narodno zdravlje vrši svoj inicijativni, upravni i nadzorni posao pomoću svojih organa, koji imaju sasvim određene funkcije. Među tim organima na prvom mjestu stoji balneo-klimatološko povjerenstvo, koje treba imenovati Ban, a u nj trebaju doći predstavnici i stručnjaci svih onih grana našega javnoga života, nauke i t. d., koji su na tom pitanju neposredno ili posredno zainteresirani. Kako je prema tome svom sastavu to tijelo prilično glomazno, njegov rad bit će već time samim vrlo oteščan i spor. Zbog toga je potrebno da se iz toga širokoga povjerenstva stvori balneo-klimatološki odbor, koji stoji pod vodstvom jednoga znanstvenoga zavoda medicinskoga fakulteta, a koji ima ograničeni broj članova, strogih stručnjaka, eksperimentalne i kliničke medicine, te kemije, fizike, metereologije, geologije i tehnike, da uzmogne uvijek stajati Odjelu za narodno zdravlje na dispoziciju, koliko svojim savjetom, toliko i svojim inicijativama. Pokazalo se, da upravo na taj način organizirani rad donosi najbržih i najboljih uspjeha. Na taj način moći će se najbolje dati podloga za tvorbu potrebnoga suvremenoga zakona, koji će udariti temelje sustavnom radu na tom području. Dosadašnji zakonski propisi, uredbe i naredbe ne samo da su dobrim dijelom zastarjele, nego i manjkave. Takvim se zakonom ne smije kočiti privatna inicijativa, ako je zdrava i ispravna. Naprotiv na polju balneo-klimatizma treba daleko više privatne inicijative, nego što

bi je na pr. moglo dati etatiziranje. Rad privatnoga vlasnika treba sasvim točno regulirati i njegova dobra nastojanja podupirati. Kako nas iskustvo uči, ne bi po samu stvar bilo dobro, iako možda ideološki danas simpatično, postupati drugačije. Rad lošega vlasnika, koji je u prvoj i posljednjoj liniji samo trgovac, kojemu nije stalo do narodnog zdravlja i općega interesa, nego samo do svoga osobnoga, treba energično suzbiti i onemogućiti. Svakako to još u većoj mjeri važi za klimatska mjesta. Tamo je privatna inicijativa mnogo važnija i opsežnija. Tu privatnu inicijativu treba regulirati i dati joj pravilan tok, pa će rezultati biti brzo pozitivni. Izgradnja naših kupališta ne smije se voditi samo komercijalnim načelima, nego u prvom redu zdravstvenim i opće narodnim. O detaljnim planovima toga rada ne može se ovom zgodom raspredati. Stoga ne ću ni raspravljati o pojedinostima kao na pr. o kupališnim odborima, kompetenciji općina i t. d. Kod formiranja takvih odbora i krugova najvažnije je onemogućiti već u zametku pogibeljni birokratizam. Naprotiv, treba dati zdravom i praktičnom duhu, da se uzmogne što bolje razviti. Od kolike je važnosti, da se kod nas — uzmimo samo jedan primjer — ispravno obuhvati problem čuvanja prirodnih rudnih vrela, moći će shvatiti samo poznavalac toga pitanja. Tu je među ostalim potrebno, da vrlo važan dio posla vodi stručni inženjer u tijesnoj suradnji s fizičarom i kemičarom, te liječnikom. Jedino tako moći će se pravilno osigurati zaštitni prostor pojedinoga vrela. Samo na taj način moći će se vrelo valjano uzdržavati, njegovati i unapređivati. Jedino tako moći će se podizati potrebni objekti na pravome mjestu i u pravilnom omjeru prema drugim investicijama. Samo tako moći će se provoditi u život načela higijene i medicine, a za pravu suradnju liječnika, ne samo kupališnih, nego i ostalih, brinut će se i Medicinski fakultet omogućujući nastavu i dalje obrazovanje, uz druge stručne liječničke organizacije. Samo tako moći će se proučiti i naše termalne vode, kao i naša klimatska mjesta. Bez takve podloge, t. j. bez solidnoga stručnoga i znanstvenoga temelja nema budućnosti ni kupalište ni oporavilište. To je pokazao život i kod nas i u svijetu. Kad bi se kod nas rudna vrela bila ispravno proučavala obzirom na njihovu kemijsku, fizičku i biologijsku sadržinu i vrijednost, kad bi se bilo sustavno proučavalo njihovo djelovanje u eksperimentu i u klinici, zacijelo bi frekvencija tih kupališta bila veća, a prema tome bi i njihov zdravstveni i socijalno-medicinski zadatak bio neisporedivo bolje ispunjen. Upravo zbog pomanjkanja u prvom redu znanstvenoga interesa, a u drugom redu stručne suradnje, mnoga kupališta kod nas, kao što uostalom i vani, s vremenom gube svoje medicinsko, terapijsko značenje. Takva kupališta izađu, kako se kaže, iz mode i bivaju napuštena. Ako su druge prilike povoljne, onda eventualno dobivaju više turistički značaj. Zbog toga je od nedogledne važnosti, nastojeći podržavati medicinsku svrhu kupališta, da se u njemu otvori makar i čedan laboratorij, koji će poslužiti i liječniku i kemičaru i stručnom inženjeru za njihov posao. Isto tako bilo bi ispravno i potrebno, da se u kupalištima omogući mlađim liječnicima prakticiranje. Nisu to tako skupocjene i nedohvatljive uredbe. Ali one moraju, kao i sve ostalo, biti pravilno shvaćene, jer je to za budućnost same stvari vrlo važno. To isto vrijedi i za naša klimatska mjesta, kojih imamo u izobilju na našem moru, u našim planinama, na brežuljcima i u dolinama. Koliko razlike u bitnim elementima djelotvornosti pruža naša Jadranska obala na pr. u Hrvatskom Primorju i u Dalmatinskoj Hrvatskoj, zatim naši otoci! Isto toliko i različitih indikacija za liječenje i oporavak. Specifični faktori gorske, visinske klime, kao što je rjeđi zrak, manji sadržaj vlage u njemu, čistoća od prašine i bakterija, njegova povećana električnost, zatim djelovanja zračnih strujanja, pa napose djelovanja sunca i t. d. — svi ti i drugi faktori kod nas su u dobroj i u lijepoj raznoličnosti zastupani. No opće je poznata činjenica, da se kod nas u iskorišćivanju tih darova prirode još mnogo griješi. Možda se prilike u tom pogledu pomalo, ali sporo popravljaju, no još smo početnici. Tu bi trebalo brzo uvesti sistematski, svestrani rad. Prije svega trebalo bi dati zakonske smjernice, da budu putokazom u radu i da omoguće ostvarenje dobrih zamisli.

Radeći ovako polučit ćemo u razmjerno najkraće vrijeme sigurno najbolje rezultate. Nije to nabačena ili smiona tvrdnja, nego tvrdnja, koja počiva na iskustvu i na činjenicama. Na taj bismo način mogli ne samo u praksi primijeniti i iskoristiti terapijsku snagu naših rudnih vrela i naše raznolike i povoljne klime, ne samo omogućiti u većem postotku bolesnim članovima našega naroda ozdravljenje i oporavak, nego ćemo to pitanje iskoristiti u najljepšoj mjeri na opće narodno dobro. Termo-klimatizam je danas u civiliziranoj zemlji neosporno važno vrelo prihoda, koje korača uporedo s turizmom i koje s njime zajedno čini neprocjenjivo narodno blago.

ANTUN BARAC

REFLEKSIJE UZ 12 KNJIGA LIRIKE

1.

Veličina i snaga umjetnika ne izviru iz radikalnosti, kojom on iznosi aktuelne životne pojave, niti iz činjenice, što on pristaje uz ovu ili onu ideologiju. One nisu niti posljedica spremnosti, s kojom će on rušiti starije izražajne oblike, nego u činjenici, koliko ima smjelosti, da iznosi vlastito doživljavanje svijeta i da za nj nalazi najadekvatniju formu. Verbalni radikalizam mnogih pisaca — formalni ili sadržajni — u mnogo slučajeva nije znak njihove jakosti, nego znak nemoći, ili ustručavanja, da iznesu vlastito osjećanje života načinom, koji je njima najbliži, i prema tome najbolji. Verbalnim radikalizmom prikriva se obično vlastita slabost.

Ima u književnosti i dužih razdoblja, kad je radikalizam — sadržajni ili formalni — općenita moda, kojoj podliježu gotovo svi oni, koji u to doba pišu, a najviše joj se podvrgavaju oni, koji su u duši najslabiji. U takvim se vremenima jedva mogu i pomoliti pisci, koji ne će da idu sa strujom.

Od svih grana književnosti, u lirici se najlakše i najbrže dadu naučiti pomodna izražajna sredstva, te preuzeti i određena tematika. Zato liriku najbrže i najlakše poplavljuju produkti, koji nastaju povodom različitih programatskih krilatica, te se često lomot praznih riječi pruža čitaocu kao poezija. Ali se zato u lirici, brže nego u ostalim granama književnosti, lako osjeti i razlika između onoga, što je nastalo kao produkt istinskih doživljaja, i između onoga, što je samo izvještačeno. U pripovijesti, eseju, drami mogu okretno napisane stvari ili tehnički vješto sastavljeni komadi i duže vremena važiti kao umjetnost. U lirici, gdje je izraz sveden na najnužnije, osjetit će se ispod pomodnih izraza i zveketa praznih riječi nestašica pravoga osjećanja, čim svoju sugestivnu moć izgubi cijela ona duhovna atmosfera, u kojoj su se takvi iskonstruirani produkti mogli pružati kao umjetnine.

12 knjiga lirike u izdanju zagrebačkoga pododbora Matice Hrvatske (g. 1938.) sadržavaju velik dio onoga, što je u hrvatskoj lirici stvoreno tamo od prvih godina iza 1918., pa do godine 1938. U tim su knjigama zastupani pisci, koji su rođeni g. 1898., pa do pisaca, koji su rođeni godine 1913.: Balota, Batušić, Bonifačić, Cesarić, Delorko, Kovačić, Kozarčanin, Majer, Nizeteo, Perković, Tadijanović, Vlaisavljević. Tako se u njima mogu više manje nazrijeti tragovi svega onoga, što je našom književnošću prostrujalo kroz tih dvadesetak godina.

Sve pojave u umjetničkom životu Evrope u prvom desetljeću iza rata — brujanje novih pravaca, reakcija na stare struje, traženje novih izražajnih mogućnosti — bile su psihološki razumljive, a i opravdane, zbog općenih prilika, u kojima je tada živjela Evropa. Ne može se reći, da sve to nije ostavilo i mnogo pozitivnih crta — i kad čovjek gleda na najizrazitije predstavnike toga vremena, i kad vidi, koliko su se tim elementima koristili drugi stvaraoci. Ali u svojoj cjelini, ovo razdoblje u književnosti važit će za buduće literarne povjesnike kao jedno od najkaotičnijih vremena, kad su se u kovitlanju različitih principa i programa često izgubili osjećaji za pravu umjetnost, i kad je umjetnik, pravi umjetnik-stvaralac, koji je težio za tim, da ostvari svoje vizije i doživljavanja, često ostajao zasjenjen i zaglušen od mnoštva klišeja, pravaca, programa, itd., koji su publici bili predočivani kao posljednja riječ umjetnosti. Književnost je opet postala književnošću, t. j. umjetnošću, kad je stvaraocu opet priznato pravo da bude umjetnik. A to je pravo u slobodi, da iznosi ono, što doživljuje i kako doživljuje: da lomi starije izražajne forme, kad pomoću njih ne može izraziti svojih osjećaja, ali da bude i konservativan, ako pomoću tradicionalnih sredstava može izraziti ono, što ga nuka na stvaranje; da bude borac onda, kad iskreno osjeća potrebu borbe i težnju da u njoj sudjeluje, ali da bude osamljen sanjar, ako život doživljuje na taj način.

Sve su te konstatacije mnogo puta rečene, i ne bi ih trebalo ponavljati, kad ne bi bile značajne za cijelu hrvatsku književnost, i kad se tragovi prošlih zbivanja u njoj ne bi i danas osjećali. Živeći do kraja prošloga rata prilično odijeljena od Evrope, hrvatska se književnost poslije rata sva bila prepustila poplavi stranih utjecaja. U toj poplavi pisci kao da ponajviše i nisu išli za tim, da uče od drugih i da to primjenjuju na naše prilike i dovode u sklad s vlastitim potrebama, nego se često sredstvo uzimalo kao cilj, nakana kao ostvarenje, a spoljašnji elementi književnog djela kao bitni elementi umjetnosti. I zato je najveći dio naših literarnih produkata iz toga vremena bez ikakve vrijednosti i značenja, i zato čovjek može proći čitave knjige tzv. lirike iz toga doba, a da ne pronađe niti jedan stih, koji bi ga istinski ganuo.

Ozdravljenje hrvatske književnosti i njezin uspon do sadanjeg stanja — u kome je ona i po kvantitetu i po kvalitetu bolja nego što je ikad bila — nastupilo je onda, kad su i pisci, kao i publika, osjetili svu ispraznost verbalnoga radikalizma, i kad su književnici opet počeli da se, kao pravi stvaraoci, muče oko toga, da izraze vlastito doživljavanje svijeta na što ličniji način, bez obzira na strane i pomodne klišeje. Taj se proces, čini se, najprije i najjasnije izvršio u pripovijesti, zatim u drami, a izvršio se velikim dijelom i u lirici. I ovih 12 knjiga lirike dokumenat su tog procesa.

2.

Najpozitivnija je značajka ovih knjiga lirike — kao dijela cjelokupne savremene hrvatske lirike — što se iz njih jasno vidi težnja njihovih autora za oslobođenjem od tuđih izražajnih klišeja i određene pomodne tematike, i za izražavanjem vlastitog unutarnjeg svijeta na vlastit način.

Ne može se doduše reći, da su svi suvremeni hrvatski lirici u tome nastojanju podjednako uspjeli, kao ni to, da su svi oni podjednako išli za tim ciljem. Ima među njima i takvih, koji neka izražajna sredstva, koja drže modernima, još i sada više upotrebljavaju zbog spoljašnjih efekata, negoli zato, što bi ona u konkretnim slučajevima bila doista najbolja. Ima i u ovih 12 knjiga takvih pjesama, gdje je neki efekt upotrebljen i ponovljen u mnogo navrata samo zato, jer ga je pisac pronašao u stranoj lirici, te ga je hrvatskoj publici htio pružiti kao nešto naročito novo. Sve su te knjige, više manje, produkt ovog prelaznog doba, te se u njima jasno vidi taj proces — od povođenja za tuđim izražajnim sredstvima do traženja vlastitog izraza. U nekima su od njih jasni tragovi Gidea, u drugima tragovi Valeryja, u nekima tragovi savremene talijanske lirike ili utjecaji njemačkih pisaca iza g. 1918. U nekih su pak pisaca jači domaći utjecaji (Vidrića, Matoša, Krleže, A. B. Šimića, Nazora, itd.). Ali, bez obzira na to, karakteristika je ovih 12 knjiga lirike, da ni jedan od njihovih autora nije svoje uzore držao jedino vrijednima ugledanja, nego su im ti različiti uzori služili više manje kao pomagalo, da nađu sebe.

To ne znači, da su se reprezentanti suvremene hrvatske lirike riješili veza s narodom i društvom i da ne osjećaju nikakvih obveza prema njima, prelazeći u sebični egotizam. Obrnuto od toga — sve su te knjige lirike povezane više manje nekim zajedničkim pogledima i ispunjene istom, suvremenom problematikom. U njima više manje izbija socijalni osjećaj (suosjećanje s društveno slabijima), osjećaj prema zemlji i seljaku. Naročito iz njih izbija osjećaj povezanosti s hrvatskom zemljom i s čovjekom, koji se na njoj pati. Ali to nije izneseno tako, da bi se osjećalo kao narinuta pomodna tematika, nego kao izraz istinskih čuvstava pojedinih autora. Zanimljivi su u tom pogledu na pr. Cesarić, Perković i Balota.

Cesarić je velikim dijelom svojih pjesama poznat kao lirik s mnogo socijalnoga osjećanja. On je i s prodirnošću pogleda i snagom izraza iznosio svoje susrete s bijedom i nepravdom. Ipak, njegovi socijalni osjećaji nisu ga doveli do toga, da bi postao programatski socijalni pjesnik, nego je u svakom slučaju

ostao lirik — čovjek, koji je pisao o onome, što je osjećao. Pa tako pored poznate i snažne »Mrtvačnice najbjednijih«, sa slikama najdublje ljudske bijede i bola, ima u njegovoj knjizi i izrazito »individualističkih« pjesama, kao što je na pr. pjesma »U suton«, sa stihovima.

Ja tiho hodam pored kuća,
U kojima se svijetla pale,
Sva zla i nevolje i sumnje
Najednom budu posve male.

I smiješim se u meki suton,
Od zapaljenih zvijezda svečan,
I osjetim dubinu svega,
I da je život vječan, vječan.

Luka Perković je tek sada, u knjizi svojih sabranih pjesama, pokazao svu snagu svoga talenta, koji je izrazito lirski. A ta je snaga u tome, što se Perković u svojim pjesmama pokazuje onakav, kakav jest, bez obzira na duh vremena. Već sam natpis njegove knjige, »Drugovanje s tišinom«, pokazuje jednu od bitnih crta njegove ličnosti: blagost, mekoću, gotovo slabost, neku skrušenost u odnosu prema ljudima i stvarima. Možda njegova pjesma »Život« zvuči i odviše programatski, a da bi se mogla ubrojiti među njegove najbolje tvorevine. Karakteristična svakako jest:

Lebdjeti, lagan lebdjeti,
Svemu oprostiti,
Prestati kuditi,
Samo se čuditi.

Srce razgaliti
Pa ga zapaliti,
Svijetlom se stvoriti.
Ljudima goriti.

Život voljeti
Mržnji odoljeti
Samo se smijati
Ljubav sijati.

Perkovićeva je lirika izraz ovog intimnog odnosa prema čovjeku i prirodi, u kome nema mjesta mržnji ni oštrini, nego samo ljubavi i mekoći. Samo u jednoj jedinoj pjesmi (Pjesnik i ljeto) Perković je iznio mnoštvo izraza, koji najbolje označuju njegovo osjećanje svijeta: zamirisati, zasjati, draga vijest, tih, mirno, prepuno srce, blage riječi, toplo, glas pomirenja, sloboda, tuđi bol, melem, tajna moć, davna ljubav, luka spasa. Ali baš zato, što je slobodno i neuvijeno iznosio i svoju slabost i svoju mekoću, ne formulirajući nikako svojih načelnih odnosa prema ljudima, Perković djeluje potpuno uvjerljivo i neprogramatski i u onim svojim pjesmama, u kojima je poraznom kratkoćom iznosio svu nakaznost naših godina (u ciklusu »Za koru kruha«). I kad on — sav mekan, osjetljiv, i gotovo bezvoljan u velikom dijelu svojih pjesama — u »Šetnji po mjesečini« kaže:

Od prolite krvi za novi svijet
Zar ima ikoji ljepši cvijet?

— onda se i to doima kao lirika, a ne kao fraza — jer su i te riječi ponikle iz istoga osjećanja svijeta, iz kojega su ponikle i ostale Perkovićeve pjesme. Neuvjerljivo nelirski djeluje on tek onda, kad hoće da se doima energijom (na pr. kad pjesmu »1936« završuje stihom: »Na operaciju treba je dati« — t. j. zemlju).

Među ovih 12 knjiga lirike prvi su put, pod natpisom »Dragi kamen«, izišle sabrane pjesme Mate Balote — »neprofesionalnog« lirika, kome je pisanje pjesama uzgredan posao, te se njime bavi vjerojatno zato, da nađe oduška za sve ono, što na ostalim područjima svoga rada ne može izreći. Čini se, da ta lirika doista izvire iz najdubljih potreba njegove unutrašnjosti. Zato je ona značajna za cijelu hrvatsku suvremenu liriku. Od svih ovih 12 knjiga ona pripada među najneposrednije, najlirskije. Čini se po tim pjesmama, da se u Baloti sukobljuju dva čovjeka — intelektualac s određenim naučnim uvjerenjima i čovjek, koji svijet doživljuje u prvom redu srcem. Dok Balota kao intelektualac iznosi nazore, kako našemu selu, s njegovim mentalitetom i navikama, zbog ekonomskih snaga u svijetu, u sadanjem obliku nema spasa — dotle je cijela Balotina lirika uglavnom vapaj za onim selom, s kakvim je pisac intimno povezan. Iz te se lirike osjeća rezak i gotovo fizički bol čovjeka, što je otrgnut sa zemlje, na kojoj je niknuo:

Ti ne znaš i ne ćeš nikada doznati,
kako misli bolè,
i kako niš na svitu ne more bit uno ča je mati
i kako z ognjišten mi izgubimo sve.
(Ognjište)

Sve srebro, ča se svitli, svo zlato, ča je kadi
je manje milo srcu od litice i krasa:
Svi naš život je vezan uko tvrdog skasa,
di su nan ustali dani mladi.

Iz ovog osjećanja slabosti prema selu, iz osjećanja povezanosti prema svemu onome, što je sačinjavalo njegovo djetinjstvo, proizišle su gotovo sve Balotine pjesme — i o njegovim drugovima iz dječačkih dana, i o majci, i o odnosu seljaka prema ostalim staležima, a i o njegovu vlastitom odnosu prema društvenim pojavima. Možda baš iz činjenice, što Balota i sam osjeća taj nesklad, što kao intelektualac proriče propast onome, s čime je vezan, i potječe lirska snaga njegovih pjesama. Nije za književnost važno, da li će on ikad naći pomirenje između svijeta svog srca i svijeta svog uma — ali je činjenica, da je on u svojoj lirici slobodno i neposredno iznosio ono, što je osjećao. Koliko ima na pr. razlike između ritma »Pisma unim doma«, između ritma pjesme »Božićni račun s gospodinom Benedetom« i ritma pjesme »Na putu«! A ipak je Balota u svakoj neposredan i jak. Da li svjesno ili nesvjesno — ali već samim ritmom pjesme »Na putu«, u kojoj je iznio osjećanje za svog putovanja Francuskom, Balota je nasljedovao ritam željezničkih kolesa, stvarajući tako potpuno iluziju o čitavoj atmosferi, u kojoj je pjesma nastala:

Moj nebore,
mi smo zemlja kako tvoja, samo tuja, samo tuja.
Tebe čeka sad sudbina, samo huja, samo huja.
Ti se moreš kadi oćeš tu fermati,
Samo nideri te tu ne čeka tvoja mati.

Snaga Balotinih pjesama potječe naprosto odatle, što njihov tvorac nije razmišljao o tome, što će pisati i kako će pisati, nego je bilježio ono, što je osjećao i kako je osjećao. Zato su se neke njegove pjesme narinule publici vlastitom snagom još i prije, negoli se moglo i naslutiti, tko im je autor. Uzgredno je pitanje,

ne demantira li on njima sebe kao učenjaka. Kao lirik on tom svojom iskrenošću samo dobiva.

3.

Po svojim motivima i građi suvremena hrvatska lirika, pa ni ovih 12 knjiga, nije osobito raznolična. Motivi hrvatskih lirika svode se uglavnom na osnovne životne probleme našega vremena i na odnos pojedinih pisaca prema tim problemima. Tek u nekih pjesnika dolaze do izražaja izrazito individualističke naklonosti. Ali je zato izraz svakoga od ovih 12 pjesnika različit. Neke srodnosti između njih mogu se pronaći eventualno u tome, da li su pojedini od njih imali pred očima više naše starije pisce (Cesarić, Kovačić, Delorko, Tadijanović) ili strane pisce (Nizeteo, Bonifačić), ili su po što po to tražili nov izraz (Vlaisavljević, Kozarčanin), ili su njihovi izražajni elementi različita izvora (Batušić, Majer, Perković, Balota). Ali to nije bitno, ako se u izrazu svakoga od njih lako može uočiti individualna crta. Zato, ako na pr. Kovačić i Perković pjevaju o bolesnicima, ili ako Cesarić i Batušić i Majer iznose svoja socijalna osjećanja, ili Bonifačić i Vlaisavljević svoje doživljavanje prirode, ili Balota i Tadijanović svoje dodire sa selom — onda je ipak razlika u temperamentima i u izrazu ono, zbog čega se njihove pjesme i doimaju različito. Bolesnika je na pr. u svojoj pjesmi »Bolesnik« iznio Perković, a iz osjećanja bolesti proizišla je i Kovačićeva »Sušica«. Ali je Perković u svojoj pjesmi ostao svoj: prikazao je bolesničku sobicu, ljekarije u njoj, i pjesmu je prožeo pointom o bolesnikovoj žalosti, što nije više uživao život. Sve je u toj pjesmi meko i blago. U Kovačića, obrnuto, istupa sušica kao simbol životnih strahota, kao vrhovna snaga, koja zapovijeda i ruši. Akcenti su u pjesmi reski i prodirni.

Batušić je dosad napisao u svemu 23 pjesme — ali je u njima potpun sklad između ritma unutarnjeg života i građe stiha: djetinja znaličnost, vječna pokretljivost, bolno-radosna nesmirena čežnja za daljinama izražene su lepršavošću stiha.

Bonifačić je u svom izrazu pokazao svu nemirnu znaličnost duha, koji traži, kopka, osvjetljava, ne zadovoljavajući se s onim, što je postignuo, zavirkujući iza naličja stvari. Taj je izraz zato katkad bujan, katkad je čitava pjesma sastavljena iz nekoliko nabačenih slika, katkad je ona ostala samo u skici, a počesto je pointa iznesena čisto intelektualistički.

Cesarićeva je umjetnost u savjesnom, minucioznom izrađivanju svakoga detalja pjesme, u iskorišćivanju svih sredstava jezika i metra. Čini se, kao da su njegove pjesme sastavljene od samih zlatnih niti: precizno izrađene, potpuno dovršene, te se doimaju kao rijetke dragocjenosti.

Delorkova je poezija izgradena od naoko jedva zamjetljivih čuvstvenih nijansa, koje su onda tako zaokružene i izgrađene, da se doimaju kao zaseban svijet, stvoren gotovo iz ničega, ali opet u sebi cjelovit.

Kozarčanin — vrlo plodan pisac — izrazito je lirski talenat. U svome razvitku traži on nesmireno i hučno vlastit, neposredan, nov izraz. Preboljevši različite utjecaje, u zbirci »Mrtve oči« iznosi on svoja očajna, tmurna raspoloženja, izričući ih stihom isprekidanim, naoko nepravilnim — koji je međutim u punom skladu s osjećanjima, koja su njime iznesena:

Zatvori oči, slušaj, šuti i plači, jer žena, što leži
gola kraj tebe u krevetu, nije tvoja žena i prodat će te
za svilenu košulju. Vino, koje te čeka u čaši,
nije tvoje vino, a hljeb, koji jedeš, ukrao si ružno
svojoj sestri bijedi. U vinu utopljeno plivа
mrtvo, prazno oko siromaha. Iz hljeba mirišu njegove
suze i njegov bol. Strašne riječi rastu iz mraka.
Ti si sebičan, okrutan i zao. Zatvori oči, slušaj i plači.
Nema čovjeka brata. Nema žene sestre. Ništa nije
tvoje. Nitko ti ne će oprostiti, što si nesretan...

(Pohod mrtvih).

Tadijanović svodi svoj izraz na najvažnije. To katkad dovodi do tolike jednostavnosti, da se osjeća, kao da pjesnik lebdi između poezije i proze. Njegova je snaga u tome, što ne pada preko granice u prozu, i što upravo tom škrtošću izraza znade evocirati vrlo mnogo.

Itd.

4.

Ako za većinu mladih hrvatskih pisaca vrijedi Augustin Ujević kao najjači hrvatski suvremeni lirik, onda je to u prvom redu posljedica činjenice, što je on, već nakon prvih svojih literarnih početaka, išao potpuno svojim putem, bez obzira na mode i duh vremena. Vrijedi to i za njegov izraz, ali i za ono, što je on u svojim pjesmama izricao. U godini 1914., kad su naši pjesnici programatski stvarali kult energije, i kad su u lirici prevladavali matoševski soneti i dučićevski dvanaesterci, Ujević je imao smjelosti pjevati:

O, ja sam mlad, a već sam star,
Srce je moje hladno,
Pao je lug na prošli žar,
I život hoće na dno.

(Pepeo srca)

Smjelost, da ide potpuno svojim putovima, učinila je Ujevića jednim od duhovno najbogatijih naših intelektualaca, a težnja, da nađe što ličniji izraz, pomogla mu je, da on pjesničkim izrazom vlada toliko, da može precizno, i bez ikakvih teškoća, izricati sve vrtoglave zalete svoga duha.

Ako je najsimpatičnija strana suvremene hrvatske lirike težnja za oslobađanjem od klišeja i smjelost, kojom njezini reprezentanti idu svojim putovima — onda usto treba reći, da je i njezina najveća slabost u tome, što oni nemaju smjelosti, da idu potpuno do kraja, i da bez kompromisa izriču ono, što osjećaju i kako to osjećaju.

Između ovih 12 knjiga lirike ima zbiraka, koje pripadaju među trajne tekovine hrvatske književnosti i koje će svoju punu vrijednost zadržati uvijek. Ali iz te se lirike kao cjeline osjeća neka kratkoća daha, unutarnja sputanost. Slaba produktivnost najvećeg dijela suvremenih priznatijih hrvatskih liričara još ne bi bila sama po sebi nikakvo zlo, nego znak umjetničke savjesnosti. No ako se toj slaboj produktivnosti pribroje i neke druge crte, onda ona postaje značajnom. Ta kratkoća daha ističe se u ograničenosti motiva, u prečestom variranju jednih istih tema. Moglo bi se čak pitati, nije li tom ponavljanju jednih istih sadržajnih elemenata uzrok u nestašici pravog doživljavanja, u ograničenosti pjesničkih vidika na samo jedne iste životne pojave, ili, još gore, u izrazito knjiškim inspiracijama. Često zaudara nešto papirnato i iz onakvih naših pjesama, koje su naoko aktuelne, a formalno sasvim korektne.

U više slučajeva može se pitati da li je izraz pojedinih naših pjesnika doista najprirodniji, i prema

tome jedino moguć izraz njihovih doživljavanja, ili pri njegovu nastanku djeluje i utjecaj lektire, pa se izraz i nehotice pretvara u klišej. Pjesme Antona Nizetea odvajaju se u ovoj kolekciji svojim izrazom od svih ostalih 11 knjiga. Već prva pjesma u njegovoj zbirci »Uspavanka vremenu« doima se za naše prilike nekako neobično i tvrdo:

U dan neznanik
(koji proteče, rijeka draga)
Mene nesta zemnika.

U žalostivo ti krilo,
Uspomeno, sestro,
Ubit bi moj dan.

Kuda u ovoj noći
Sad neznanik plovim
Reci mi, tamna.

Jedina sjenka, što si bila,
A danas već nisi onaj drag'
I blistav odraz
Reci: čiji mi sni, —
Prsti mekani, vlažni
Zastiru oči.

Treba se probiti kroz oklop izraza, treba u punoći osjetiti slike, koje pjesnik izaziva, pa će se i ova pjesma, kao i ostale Nizeteove pjesme u toj zbirci, čitaoca dojmiti svojim istinskim lirizmom. — No kad čovjek pročita na pr. pjesmu »Nebulosa de Colon« u istoj zbirci, sa stihovima:

Za tobom će ostati Santa Fé,
Izabelin dvor, ljudske spletke i laži.
Kako je sitno ljudsko sve
Za onoga, koji novo traži!

onda se vidi, kako i Nizeteo znade iznositi svoja čuvstva sasvim direktno, i da se u ovoj pjesmi ne treba nikako naročito uživljavati u njegov izraz. Može se stoga pitati: ne bi li se i u drugim pjesmama mogao naći direktniji izraz, i ne bi li taj izraz možda i za samog pjesnika bio lakši i prirodniji?

Ima, pored toga, i u ovih 12 knjiga, kao i u cjelokupnoj hrvatskoj suvremenoj lirici, još nekoliko pojava, koje se ne mogu smatrati pozitivnima. To je, prije svega, činjenica, da znatan broj i naših priznatijih pisaca nema osjećanja za pozitivne tekovine naše metrike, pa da se često i u našim prvim revijama mogu naći stihovi, kakvi nekad ne bi mogli bili ući ni u kakav omladinski list. Pored toga, i priznatiji naši lirici ne osjećaju katkad razliku između poezije i običnog slaganja riječi u stihove. O konkretnim slučajevima moglo bi se govoriti samo u prikazima pojedinih knjiga, ili pojedinih pjesnika. Ovo su samo općenite refleksije, bez težnje da se iznesu sve pozitivne ili negativne crte pojedinih autora, i bez nakane, da se o svima njima govori, koliko zaslužuju. — Sve te negativne pojave, ma koliko i pozitivne crte naše mlađe lirike bile znatne, čine, da najznatnije žive hrvatske liričare treba i sada gledati u onima, koji su po godinama stariji od pisaca ovih dvanaest knjiga: u Nazoru, Ujeviću i Krleži.

MARIJAN MATIJAŠEVIĆ

PLESAČI

Ritam tijela ribara sa Konga
Krenu u mračnoj i teškoj amplitudi,
Al jeknu truba i kucanje gonga
I kretnja već drugu kretnju budi:
I uznemirene, i ko zrake lake,
U kolutanju nose sunce i oblake;
I gledanju se svaki plesač ote
Utjelovljen u nadstvarnost ljepote.

Žensko tijelo sine iz pozadine bine
I svaka mu kretnja pline u obline,
U nepoznatost tajne, koja skine
S ljudskog tijela tjelesnost težine,
Gdje tihi odzvuk žice s mandoline
Srebreno zvoni ko srebro mjesečine.

Traju i sjaju čarobnjačke kretnje,
Tjelesnog tijela bestjelesne šetnje
Ko fluid, što teče bez otpora i smetnje.

U napetosti čudesne pometnje,
Kad je zastor preko bine pao,
Izosta pljesak, da nitko nije znao.

Dr. FRANJO FANCEV

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI NA POMOLU

1.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti nalazi se na pomolu. Kažem na pomolu, jer je njezino članstvo prema propisima pravila izvršilo sve potrebne predradnje i na izvanrednoj glavnoj skupštini od 8. prosinca 1939. izglasalo prijedlog, da se Akademija preimenuje u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti. Taj je prijedlog podnesen Banskoj Vlasti Hrvatske, da ona u daljnjem postupku pribavi kraljevu potvrdu. Tek kada se to zbude, predloženo će preimenovanje postati stvarnost.

Članstvo Akademije u njegovim nastojanjima za promjenu imena vodili su samo njegovi razlozi. Tu činjenicu ističem zato, jer su se kasnije, kad je promjena imena postala potrebom same Akademije, za tu promjenu počeli zanimati i širi krugovi. Međutim razlozi, koje je jedan dio javnosti navodio, nipošto nisu bili podesni pružiti Akademiji bilo kakvu potporu u njezinim nastojanjima. U pozivima, koji su dolazili Akademiji iz javnosti, nikako se nije vodilo računa o postupku, kojim treba i kojim se mora ići, da se takva promjena i provede. Poredba sa *slovenskom* Akademijom ni danas nije realna. Dne 11. prosinca 1937. osnovali su naime Slovenci obično društvo »Akademija znanosti in umetnosti«, a kad su zatim financijalnim zakonom od 1. travnja 1938. dobivene zakonske mogućnosti, podigli su oni tu svoju Akademiju na stepen javnog zemaljskog zavoda, *ali taj zavod ni sada ne nosi u svome nazivu slovensko obilježje.*

Kako dakle Akademija u svima svojim nastojanjima za promjenom imena stvarno nije bila potpomognuta od onog dijela hrvatske javnosti, koji joj je upućivao često i vrlo nezgodno sastavljene pozive, da mijenja svoje ime, tako je opet njezina odluka od 8. prosinca 1939. u nehrvatskoj javnosti danas kritizirana razlozima, u kojima *osim neraspoloženja prema hrvatskom imenu* nema upravo ni jednog stvarnog opravdanja.

Od godine 1860-61., kad su biskup Strossmayer i Hrvatski Sabor pokrenuli, pa i zaključili osnutak »Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu«, oni su u njezin naziv stavili jugoslavensko ime, da bi četiri južnoslavenske narodne individualnosti, t. j. Hrvate, Srbe, Bugare i Slovence u sebi sintetizirali, a ne da ih u stvarnosti niječu ili brišu. Kako je tada bilo rečeno, Jugoslavenska akademija imala je svojim ugledom pomagati svaku spomenutu individualnost, kako bi što sigurnije došle i do svojih političkih sloboda, a u kulturnim potrebama i akcijama ona ih je trebala upravo voditi. Kad je Jugoslavenska akademija bila osnivana, na cijelom slavenskom jugu postala je ona prvim zavodom te vrste. Zato joj je i svrha i namjena u pravilima (čl. 1. i 3.) i obuhvatila cijelo južno slavenstvo.

Od godine 1861. do danas prilike su se, hvala Bogu, sasvim izmijenile. Da, hvala Bogu, jer valjda nema nikoga, kome bi moglo biti krivo, što su godine 1886. Srbi osnovali svoju osobitu »*Kraljevsku srpsku akademiju*« ili što su godine 1912. i Bugari otvorili opet svoju vlastitu »*Bugarsku akademiju*«, te što su godine 1937. i Slovenci počeli graditi temelje svoje naročite Akademije. Kad su Srbi uređivali svoju Srpsku akademiju, odredili su joj u čl. 5., »da se u istraživanju etnografskom, jezikoslovnom i istoriskom obzire na prvome mestu i naročito na zemljište Srba i srpskoga susedstva«. Bugari su opet svojoj Akademiji namijenili, da nauke i umjetnosti promiče i širi »osobito obzirom na Bugare i bugarske zemlje, bugarski jezik i bugarsku književnost«.

Jugoslavenska akademija u Zagrebu primila je pri svojemu osnutku samim imenom u dužnost, da služi ne samo Hrvatima, nego također Srbima, Bugarima i Slovencima. Zbog toga se i pri izboru prvoga članstva pazilo na to, da u njemu, koliko je to tada uopće bilo moguće, budu zastupani svi narodi na slavenskom jugu. I već prve godine uz akademike Hrvate ulaze u pravo članstvo od Srba Đuro Daničić, Jovan Subotić, Božidar Petranović, a od Slovenaca Janez Bleiweis. A dok je na slavenskom jugu stajala ona sama, zaista je u svojim istraživanjima kao i u svojim izdanjima vodila računa o potrebama svih Južnih Slavena. Kako od Južnih Slavena Srbi, Bugari i Slovenci imaju danas svoje individualne Akademije, Jugoslavenska akademija, kako su je zamislili i osnovali biskup Strossmayer i Hrvatski Sabor, ostala je bez onoga temelja, a i bez onoga sadržaja, zbog kojih je primila svoje jugoslavensko ime. Što je dakle naravnije, nego da se Jugoslavenska akademija, pošto je potpuno izvršila zadatke, namijenjene joj od osnivača, vrati danas svome hrvatskom narodu i svojim imenom, kao što je, osobito poslije osnutka Srpske akademije, po riječima Račkoga postala stvarno hrvatskom. Eto to je jedini razlog, što je članstvo Jugoslavenske akademije, osobito od kraja godine 1937., kad se pristupilo izgrađivanju individualne akademije za Slovence, počelo pripremati promjenu njezina jugoslavenskoga imena u hrvatsko ime.

Taj svoj razlog trebala je Akademija objaviti široj javnosti odmah poslije 8. studenoga 1939., kad je skupna sjednica završila pripravne radove i odlučila pred izvanrednu glavnu skupštinu iznijeti prijedlog, da u pitanju promjene Akademijina imena donese i konačnu odluku. Obavijest za javnost, na poziv uprave, ja sam u tome smislu i napisao. Kako do njezine objave onda ipak nije došlo, ja je ovdje priopćujem neizmijenjenu, da tek onda na nju nadovežem nekoliko, mislim još i sada vrlo potrebnih razjašnjenja postupka, koji je dne 8. prosinca 1939. završen s prijedlogom za promjenu Akademijina imena, upravljenim na više vlasti.

2.

Osnutak Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u načelu bio je odobren već g. 1863. Ipak svoj definitivni oblik zemaljskoga zavoda sa zadatkom (čl. 1.) »samostalnih istraživanja na polju znanosti i umjetnosti, svestranog unapređenja istih, a osobito njegovanja jugoslavenskoga jezika i književnosti« dala su joj naročita pravila, koja je u posljednjoj stilizaciji usvojio Hrvatski Sabor u svom zasije-

danju od 21. II. 1866., a kralj ih odobrio 4. III. 1866. U dubu i u okviru tih pravila Akademija je, bez prekida, djelovala do g. 1924., kad je kraljevskim ukazom dobila druga, znatno izmijenjena pravila. Kao u prvim (čl. 20.) tako i u drugima (čl. 29.) pravilima za svaku njihovu promjenu u posljednjoj instanciji potrebna je kraljeva potvrda.

Pokoljenje, kojemu je pripadao biskup Josip Juraj Strossmayer, pokretač njena osnutka, kao i većina članova Hrvatskoga Sabora iz 60-tih godina, u nastojanjima oko oživotvorenja Akademije ispovijedalo je potrebu najtješnje suradnje »svih naroda na slavenskom jugu, t. j. suradnju Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara«. Prema tome oni su tom najvišem hrvatskom znanstvenom zavodu i dali jugoslavensko ime, pa i odredili mu svrhu i namjenu. Sam veliki biskup u pismu od 10. XII. 1860., koje je u tu svrhu bio uputio banu Josipu Šokčeviću, zamolio ga je, da kao ban trojedne kraljevine, koji stoji »narodu hrvatskome na čelu«, uzme taj zavod pod svoje okrilje i učini »u sporazumu s učenijimi našimi potrebno, a naročito sastavi zakone, pod kojih bi se moglo utemeljiti rečeno jugoslavensko društvo«. A kad je biskup tako pisao, vjerovao je, da se i može »stvoriti jedna narodna knjiga na slavenskom jugu« i samo takva knjiga da će moći »u svoje okrilje uzeti sve struke čovječje znanosti«.

U takvim svojim pogledima na ime kao i na zadatke Akademije u stvaranju, Strossmayer i Hrvatski Sabor bili su vođeni idealima i vjerom o potrebi suradnje svih južnoslavenskih naroda, kako su te ideale formulirali hrvatski preporoditelji, a koji su je baš tako razbili u stvarnosti, kao što su se na istoj stvarnosti razbili i Strossmayerovi. To pokazuje i promašena (obzirom na navedene ideale) egzistencija Jugoslavenske akademije, koja nije bila ni najmanja smetnja, da se mimo nje ne osnuju zasebne Akademije triju južnoslavenskih naroda. Međutim koliko god su osnivači Jugoslavensku akademiju pustili u bijeli svijet sa zavjetom, da izgrađuje jednu jugoslavensku knjigu, Jugoslavenska akademija na terenu samoga rada ni u jednoj prilici nije hrvatsku narodnu individualnost brkala s individualnostima ostalih južnoslavenskih naroda. Pod diktatom stvarnosti i ona je sve vrijeme svoje egzistencije radila prvenstveno kao hrvatski znanstveni zavod.

Već godine 1867., kad je ta naša Akademija spremala za izdanje prve svoje radove, ona je svojim osobito važnim zadatkom označila brigu *»oko hrvatskoga jezika i njegovih književnih spomenika«*. Zbog toga ona se odmah laća *»naučnog ispitivanja hrvatskoga jezika i književnosti, odlučuje u tu svrhu izdavati sve... potrebne književne starine naročito sva vrijedna djela hrvatskih pisaca tako zvane dalmatinsko-dubrovačke dobe«*. Taj je zadatak uz »Starine« već od tada unapredivala naročita zbirka *»Stari pisci hrvatski«*. A kad je sredinom 90-tih godina prošloga stoljeća u istu svrhu bila pokrenuta još i zbirka »Građa za povijest književnosti hrvatske«, njen urednik prof. Šrepel izrijekom je istaknuo, da će ona objavljivati *»gradu samo za hrvatsku književnost, jer... Srbi imaju svoju akademiju u Beogradu«*, zbog čega one trebaju podijeliti i svoj djelokrug.

Kad je osnivana Jugoslavenska akademija u Zagrebu, »glavnom kulturnom i političkom središtu hrvatskoga naroda«, ostali južnoslavenski narodi nisu imali ništa jednako, pa se danas u historičkoj perspektivi gledanja može samo s pohvalom govoriti o širokogrudnosti tih naših otaca, kad su hrvatski zemaljski zavod stavljali u isti čas na raspolaganje i ostaloj svojoj braći na slavenskom jugu. A objektivna povijest, kad bude ocjenjivala rad toga našega zavoda, zacijelo ne će moći poreći, da je uza sve to ona ipak prvenstveno djelovala na unapredivanju znanosti i umjetnosti baš hrvatskoga naroda.

Nego što je moglo biti i lijepo i pohvalno za 60-te i 70-te godine, što je moglo ostajati bez promjene i preko 80-tih i 90-tih godina 19. vijeka pa i prve decenije 20-toga, ne mora ostati još i dalje, kad su od četiri južnoslavenskih naroda tri osnovala sebi svoje posebne narodne akademije, koje ne trebaju pored sebe neke druge akademije, tobože imenom i svrhom šire od njih. A po pravilima od god. 1866. i pravilima od god. 1924. Jugoslavenska akademija u hrvatskom Zagrebu, imajući još i sada svrhu »samostalnog istraživanja i svestranog promicanja nauke i umjetnosti, osobito obzirom na Južne Slavene«, bila bi time upućivana i na znanstvene terene, koji opet prema zadacima spomenutih zasebnih akademija moraju biti naročita briga akademija u srpskom Beogradu, u bugarskoj Sofiji i u slovenskoj Ljubljani.

Kako je uredbom od 26. kolovoza 1939. o uređenju banovine Hrvatske s autonomnom Banskom Vlasti oživotvorenje promjene akademijina imena ušlo u kompetenciju samih hrvatskih vlasti, traženje puta i načina, koji samom zavodu s promjenom imena ne mogu ni u kom pogledu nanijeti neke potrese, moglo je u skupnoj sjednici od 8. studenoga 1939. biti prekinuto odnosno i završeno. Zbog toga je ta sjednica stavila u dužnost Akademijine uprave, da učini sve potrebne pripreme za skori saziv izvanredne glavne skupštine, jer odluke o promjeni pravila idu samo u njenu kompetenciju.

3.

Koliko je bilo do članstva Akademije, da se ime Jugoslavenske akademije prilagodi stvarnosti, u izvanrednoj glavnoj skupštini od 8. prosinca 1939. ono je učinilo svoju dužnost. Učinilo ju je u broju, koji traže pravila, a s iskrenošću i uvjerenjem, koji se svakom akademiku već a priori moraju priznati. A to, što se uz trojicu starošću i bolešću spriječenih pri donošenju odluke nije našlo cjelokupno članstvo, odluci za promjenom ne oduzima ni najmanje od važnosti. Od važnosti odluke ne oduzima ni to, što se protiv nje pismeno izjavio akademik I. Meštrović, jer ni njegova motivacija posebnoga stava ne sadrži ništa, što skupne sjednice već prije ne bi bile u opravdanosti svoje akcije objasnile. A kad se danas čuju još i glasovi nepozvanih i neupućenih protiv članstva, koje da se svojom odlukom ogriješilo o dužno poštovanje zadužbine osnivača Josipa Jurja Strossmayera i Hrvatskoga Sabora, Akademijinih dobrotvora iz 60-tih godina, ti zaboravljaju, da bi se jednakom logikom moglo dizati glasovi i protiv onih naroda slavenskoga juga, koji su mimo Jugoslavensku akademiju išli osnivati akademije srpsku, bugarsku i slovensku (ona se doduše sada još ne zove tako) i time razbili okvir Strossmayerove akademije.

Svi, koji danas ustaju protiv hrvatskoga imena na čelu zagrebačke akademije, još jednoč bi Strossmayerovu jugoslavenstvu htjeli podmetnuti značenje, kakvo ono nikad nije imalo. Jer da Strossmayerovo jugoslavenstvo nije nipošto išlo za tim, da briše bilo koju južnoslavensku individualnost pa tako ni hrvatsku, za to su baš u vezi s Jugoslavenskom akademijom

i Strossmayer i Rački pružili i odviše sigurnih dokaza. »Integritet trojedne kraljevine«, u kojoj bi se uz Hrvatsku i Slavoniju našli još i Granica i Dalmacija i Rijeka i Međimurje, pa i Bosna, i bili obuhvaćeni »našom autonomijom s odgovornom vladom«, to je u političkom credu Strossmayera i Račkoga bilo najbitnije. Tom njihovu političkom idealu trebali su poslužiti i Akademija i sveučilište, jer u njima »stoji zavjet naše političke samosvojnosti. Ima sveučilište naše i Akademija naša mnogo neprijatelja. Mnogima su ti zavodi zazubica, jer mniju, da bi ti zavodi mogli razvrći ili barem slabiti verige, koje nas na sve strane stišću«.

A dana 2. siječnja 1887., kad je silazio s predsjedničke stolice, Franjo Rački je ispovijedio, da je *»naša akademija osnovana, da ponajprije hrvatskomu narodu služi, da ispituje njegov jezik i njegovo biće u svih pravcih, njegovu povijest, pravo i književnost, te domovine njegove prirodne odnošaje.* A posvećujući znanstveni rad hrvatskomu narodu, upućena je, ne samo pravili nego i znanošću, nego i znanstvenom metodom, na jezik, na biće, na povijest, na pravo, na književnost, na zavičaj *srodnih mu plemena velikoga slavenskoga roda«.*

»Ovomu smjeru i radu naše Akademije — nastavio je u istoj prilici Rački doslovce — može se i mora radovati sveopća znanost, jer ona nije ništa drugo, nego rijeka ljudskoga uma, koja postaje iz potoka, štono joj pritiču koli od pojedinih grana čovječjega znanja, toli od privrede pojedinih dijelova čovječanstva. Ovomu smjeru i radu naše akademije može se i mora radovati svaki čovjekoljub, *jer pripomaže odgajanju i usavršavanju jednoga naroda, koji si je rijekami svoje dragocjene krvi kroz stoljeća u neprekidnoj borbi stekao za kršćansku civilizaciju neuvelih zasluga.*

Tko bi se dakle zazorom i nenavisti mogao osvrnuti na rad i smjer naše Akademije? Jedino samoživac, bio on u osobi ili u narodu oličen, *koji smatrajući naš hrvatski narod samo gradom za tude tvorbe, nazire u prosvjetnom radu i smjeru našega zavoda ne malenu duševnu zapreku svojim nečistim osnovam, dobro znajući, da su prosvjetni zavodi budioci narodne budućnosti, te da je svaki i pojedini zastupnik znanosti, ako pravi zadatak znanosti shvaća, ujedno braniteljem idealnih ciljeva svojega naroda«.*

Kako sam kazao, Jugoslavenska je akademija prema zamisli i namjeni svojih utemeljitelja podignuta, da bude ognjištem književne radnje Južnih Slavena. Ova »misao, sjedinjujuća jugoslavenska plemena«, dok je uokolo vladala potpuna pustoš, imala ih je sve »voditi... poput ognjena stupa u toj pustinji« i čuvati ih »od zabluda, obmana i obsjena«. Riječi Račkoga, što sam ih malo prije naveo u doslovnoj stilizaciji, ne govore više jezikom iz 60-tih godina, jer je tada, tj. god. 1887. pored Jugoslavenske u Zagrebu, postojala i srpska akademija u Beogradu, zato je Rački jugoslavensku uputio, da služi samo hrvatskomu narodu. U tom govoru slavenski jug nije više sinonim za četiri individualnosti, već je nešto kao i slovenski svijet, što s obzirom na Akademiju može stajati i izvan hrvatskoga naroda. »Bio predsjednik Jugoslavenske akademije i dalje ili ne« Rački je u toj prilici uvjeravao članstvo, da će kao dosad i unapredak Akademijin zadatak »u našem narodu, na slovenskom jugu, u slovenskom svijetu, u sveopćoj prosvjeti čovječanstva u dojakošnjem pravcu i duhu jednakim marom, jednakom gorljivošću, jednakom ustrajnošću promicati«.

Kad je Franjo Rački, taj najintimniji Strossmayerov saradnik i prvi i najjači izgraditelj Jugoslavenske akademije godine 1887. tako govorio, mislim, da je bio kompetentniji nego itko drugi, da tumači misli i namjere njenih osnivača, i kad ju je zbog izmijenjenih prilika i uputio, kako ima prvenstveno služiti svome hrvatskome narodu, a slovenskom jugu, slovenskom svijetu i sveopćoj prosvjeti čovječanstva tek u daljem posljedstvu svake prave znanosti. Time je Jugoslavenska akademija riječima samoga Račkoga stavljena u položaj, kakav su Kralj. srpskoj akademiji odredila njena pravila, kad su joj propisala, da se u svojim istraživanjima »obzire na prvome mestu i naročito na zemljište Srba i srpskoga susedstva«.

4.

A sada još nekoliko riječi o toku pripravnih radova, kako su oni u vezi promjene imena odvijali u samoj Akademiji, odnosno kakve su u tom pogledu dolazile inicijative izvan Akademije. Potreba promjene imena u samoj Akademiji, kako sam već kazao, izazvana je u ovo posljednje vrijeme pojavom treće individualne akademije u slovenačkom kulturnom središtu, u skupnim sjednicama bila je natuknuta prvi put 29. siječnja, drugi put 1. travnja 1938. godine. Prema tim činjenicama stoji činjenica, da je kulturnohistorijsko društvo »Hrvatski rodoljub« tek 6. svibnja 1938. uputio akademiji zamolbu, »da blagoizvoli poduzeti potrebite korake za promjenu svoga dosadašnjega imena u ime Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti«. Potaknuta društvom »Hrvatski rodoljub« u toku mjeseca svibnja i lipnja još su i mnoga društva »Hrvatske žene« i »Napredka« pa i neke općine dostavile Akademiji apele, da promijeni svoje ime. U svim tim zamolbama kao razlog za promjenu imena Jugoslavenske akademije u hrvatsku, navođeno je »slovensko« ime akademije u Ljubljani.

I pokret, koji će se odmah poslije pojave treće individualne akademije u Ljubljani za promjenu imena pojavio u samoj Akademiji iz vlastite pobude, pa zamolbe što su dolazile izvan akademije, bili su glavna tema govora, kojim je Akademijin predsjednik *14. svibnja 1938.* otvorio glavnu godišnju skupštinu. Prema zapisniku ja iz toga govora dajem ovaj odlomak: »Upravo za to smatram potrebnim, da u ovom času pažnju vašu svratim na jednu pojavu i njom pokrenutu tendenciju, o kojoj nam valja voditi računa, i ako tim ne mislim reći, da bismo već danas morali i mogli zauzeti stajalište prema njoj. Ja sam o tom već u dva maha izvijestio skupnu sjednicu. Prvo je pojava Akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani, možda i ne pod slovenskim imenom, ali na slovenskom terenu, a drugo je poticaj u javnosti, da se u povodu toga promijeni ime naše ustanove. Držim, da glavna skupština mora o tom biti obaviještena, da se ne bi reklo, te ne mareći prolazimo mimo toga, a nemam ništa protiv toga, da uprava akademije uzme u razmatranje položaj naš između dvije akademije, jedne u Beogradu a druge u Ljubljani; isto tako ne odbijam, da uzme u razmatranje inicijativu o promjeni imena, jer na posljetku svaka dobronamjerna inicijativa zaslužuje, da se ispita bez obzira na to, hoće li za sobom povući odluke i kakove. Štaviše smatram našom dužnosti, da pratimo razvitak još nedovršena osnutka Akademije u Ljubljani, a što se ini-

cijative izvan akademije donesene tiče, držim, da je pravo, da Akademija njezinu opravdanost i provedivost prosudi prema pravilima, tradiciji i interesima svojim, i da u tome pravu, koje sebi pridržava, jer sama najbolje može ocijeniti prilike i mogućnosti, traži puno povjerenje, da će kao i u čitavom dosadašnjem radu i danom slučaju učiniti ono, na što je prema hrvatskom narodu obvezana.«

Traženje načina pa mogućnosti, da u skladu sa svojom stvarnošću Akademija promijeni svoje ime, već je u predsporazumsko vrijeme bilo poprimilo sasvim konkretne obrise. Tako je u skupnoj sjednici od 27. lipnja 1939., na moj prijedlog »da se pri ispitivanju raspoloženja prema pitanju promjene imena kod odlučujućih faktora obratimo i hrvatskom predstavništvu, koje nastavlja akciju sporazuma te bi bilo dužno, da i pitanje imena Akademije uzme u sklop svojih zahtjeva«, Akademija jednodušno zaključila, da zbog dalje akcije predsjednik »pribavi informacije od svih odlučujućih faktora«. Kad se sada već poslije 26. kolovoza 1939., Akademija ponovo sastala u skupnu sjednicu 8. studenoga 1939., a sakupljanje potrebnih informacija prema zaključku od 27. lipnja 1939. donijelo povoljne vijesti, ona je svoju dvogodišnju akciju za promjenu imena završila i odlučila, »da se hitno sazove izvanredna glavna skupština, na kojoj će se donijeti prijedlog za promjenu imena akademije« a sugestije i za dalje promjene akademijinih Pravila da se upute na proučavanje naročitom odboru.

Glavna skupština, koja je jedina vlasna donositi odluke ove vrste, bila je za 2. i 8. prosinca 1939. sazvana u izvanredno zasjedanje, i tada je u prvom dijelu najprije meritorno riješila pitanje skupštinskoga kvoruma, a zatim u drugom dijelu prema prijedlogu, koji je unaprvo bio konkretiziran u skupnoj sjednici od 2. prosinca iste godine, donijela potrebne odluke za promjenu Akademijina imena u Hrvatsku akademiju.

U najdubljem poštovanju za utemeljitelja i osnivače, u iskrenoj odanosti za sam zavod skupština od 8. prosinca 1939. riješila je, koliko ide u njenu vlast, jedno pitanje, koje je već prije tri put bilo stavljano na dnevni red. Tako ga je g. 1892. bila stavila na dnevni red Khuenova vlada, ali u tome nije našla potpore članstva, jer ono nije bilo voljno pokoriti se Khuenu niti dozvoliti, da Jugoslavensku zamijeni tek kakva »hrvatsko-madžarska akademija«, kako je Khuenov pokušaj u jednoj prilici nazvao sam Franjo Rački. Kao Khuenove namjere s hrvatskim imenom na čelu Jugoslavenske akademije a politikom protiv svega, što je uistinu bilo hrvatsko, tako su propale i sugestije činjene za svjetskoga rata, da se Jugoslavenska akademija preimenuje u hrvatsku. I jedan pokušaj iz g. 1923. u tom pogledu ostao je bez rezultata. Kako se u ovoj 1939. godini hrvatsko-srpskim sporazumom na opće zadovoljstvo riješilo pitanje političkih ravnopravnosti triju narodnih individualnosti Jugoslavije, nije više mogla ni zagrebačka Akademija svojim imenom biti u suprotnosti sa svojom faktičnom zadaćom i cijelom našom političkom i kulturnom stvarnošću. Akademiji je dao ime Hrvatski Sabor. Dok se taj sabor ne sastane, njegovu funkciju privremeno vrši Kralj na prijedlog bana Hrvatske. Hrvatska je javnost potpuno sigurna, da će preimenovanje naše Akademije u hrvatsku biti provedeno. Ako se to ne zbude u sadašnjoj privremenoj neparlamentarnoj eri, ono će se provesti, kad oživi Hrvatski Sabor, koji se ne će moći oglušiti glasu hrvatske javnosti.

Dr. MATIJA BELIĆ

NOVELIRANO BRAČNO PRAVO O MEĐUMURJU

U Međimurju je na snazi zakonski članak XXXI : 1894. Ugarskog sabora o bračnom pravu. To je jedan od najkonzekventnijih zakona o obligatnom i osobnim sposobnostima za sklapanje valjanog braka, zatim o razlozima ništavosti i pobojnosti braka, te o razvodu valjano sklopljenoga i izvršenoga braka, u diametralnoj su opreci s katoličkim »crkvenim brakom«. Oblik sklapanja braka jest jedan jedini i to pred građanskim činovnikom. Samo po crkvenim propisima sklopljeni brak nema nikakva učinka za državno područje, — on je izjednačen s konkubinatom, žena i djeca su nezakoniti.

S ovim su zakonom u vezi §§ 639.—686. zakonskog članka I : 1911. o madarskom građanskom parničnom postupku u bračnim parnicama, za koje su isključivo nadležni građanski sudovi. Citirani paragrafi su još na snazi u Međimurju.

Uredbom od 28. XI. 1939., koja je stupila na snagu 7. XII. 1939., noveliran je jedan jedini paragraf zakonskog čl. XXXI : 1894. i to § 29., koji je dosada glasio: »Brak se *mora* sklopiti pred građanskim činovnikom«, a odsada glasi: »Brak se *može* sklopiti ili pred nadležnim duhovnim pastirom ili pred građanskim činovnikom«.

Ova je uredba kojekako pogrješno tumačena. U nekim je listovima označena kao »ukidanje civilnih brakova«, — u drugima je čitaocima dana pouka, da sada nastaju u Međimurju slične pravne prilike u pogledu braka kao u Hrvatskoj i Slavoniji, — u trećima, »da se sada priznavaju zakonitim i čisto crkveni brakovi«, — a u nekima, da je mjesto obligatnog građanskog braka uveden fakultativni crkveni odnosno fakultativni građanski brak.

Sva su ova tumačenja preširoka.

I nakon ove novele u Međimurju nadalje ostaje samo građanski brak s materijalnim i procesualnim isključivo građanskim bračnim pravom, a jedino je krug državnih organa, pred kojima se može sklopiti brak, proširen na još jedan novi državni organ, a to je »nadležni duhovni pastir«; ovaj je dosada bio samo crkveni organ, a odsada za funkciju iz §-a 29. zak. čl. XXXI : 1894. on postaje također državnim organom. Ništa od svega ostaloga materijalnog građanskog bračnog prava i isto tako od isključivog građanskog sudovanja u bračnim parnicama gledo važnosti za državno područje nije ni u jednoj točki promijenjeno, već je ostalo u svoj svojoj cijelosti na snazi.

Stanje, koje je uslijed novele nastalo, može se pravilno označiti samo ovako: *građanski brak s fakultativnom formom.*

Normiranje građanskog bračnog prava na ovaj način, kao što je ova uredba učinila, ima svoj predUzor u češko-slovačkoj bračnoj noveli od godine 1919., u zakonima nekih skandinavskih država, u osnovi bračnog prava za Republiku Poljsku i u Predosnovi građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju.

Da je zakonodavac htio uvesti fakultativni crkveni i fakultativni građanski brak, imao bi za to uzore u tekstovima litvanskog konkordata od godine 1927., talijanskog od god. 1929., austrijskog od god. 1934. i u zakonima, koji su bili izdani u svrhu provedenja konkordata, te u neprihvaćenom jugoslavenskom konkordatu.

Tekst takvog zakona u bitnosti glasi ovako: Država priznaje građanske posljedice (valjanost) braku sklopljenom po propisima Crkve; sudovanje o valjanosti takvoga braka pripada Crkvi. — Nadalje se radi uklanjanja sukoba između raznih konfesionalnih bračnih prava među sobom i s građanskim bračnim pravom donose kolizione norme.

Ja ću se u ovom članku osvrnuti na odnošaj katoličkog crkvenog braka prema novom pravnom stanju u Međimurju.

Pod priznanjem »crkvenog braka« (Kirchenehe, matrimonium christianum) ne može se razumijevati brak, kod kojega za državno područje od cijelog crkvenog bračnog prava vrijede jedino i samo propisi o crkvenoj formi sklapanja braka, — nego se pod takvim priznanjem važenja crkvenoga braka razumijeva priznanje onakvog braka, za koji na državnom području vrijede svi propisi crkvenoga prava o braku; — dakako uz neke neznatne iznimke, koje su u državi nužne radi održanja pravnog poretka i sigurnosti u slučaju sukoba s ostalim pravima.

S našom novelom za Međimurje nije donesen zakon o prihvatu cijelog crkvenog bračnog prava i time nije nastalo izjednačenje crkvenoga s građanskim brakom.

Uslijed toga će se sklapati brakovi pred »duhovnim pastirom«, koji će doduše biti valjani po crkvenom pravu, ali će građanski sudovi ovakve valjane crkvene brakove moći u stanovitim slučajevima proglašavati nevaljanima za građansko područje ili dozvoljavati razvod radi nesklada zakonskog čl. XXXI : 1894. s crkvenim pravom u mnogim drugim točkama osim forme.

Glavni poznati tipovi bračnoga prava jesu: isključivi obligatni građanski brak, — isključivi obligatni crkveni brak, — i istodobni fakultativni crkveni i fakultativni građanski brak. Ali ne treba smetnuti s uma, da osim ovih glavnih tipova ima još mnogo raznih niansa. Nipošto nije odlučno samo forma sklapanja braka. Ima građanskih zakona o braku s čisto nekonfesionalnim i dapače protukonfesionalnim sadržajem, a ipak propisuju, da organ za sklapanje braka po izboru stranaka može biti također duhovni pastir.

Taj će duhovni pastir dakako asistirati samo onda, ako po njegovim crkvenim propisima nema nikakve smetnje, inače će odbiti svoje sudjelovanje. Ukoliko se brak pred njim sklopi, on može imati najbolju volju da se osobno smatra samo organom svoje crkve, a ipak će taj brak za građansko područje prosuđivati samo građanski sudovi i samo na temelju građanskih bračnih propisa. Stranke pak mogu po miloj volji, makar sklopile brak u crkvi, koji je nerazrješiv po crkvenom pravu i nauci, taj brak pred građanskim sudom razvesti ili ga pobiti ili proglasiti ništavim iz razloga, koje ne priznaje crkveno pravo. Ove će stranke moći sklopiti novi brak po istim građanskim propisima, samo sada će ga moći sklapati pred kojim drugim organom, t. j. pred građanskim činovnikom, a duhovni pastir će dakako uskratiti da se pred njim sklopi novi brak. Taj drugi brak će s gledišta crkve biti nedopuštena bigamija.

I obratno, duhovni pastir, koji nije samo državni organ po građanskom bračnom pravu, nego je u prvome redu službenik svoje crkve, obavljat će vjenčanja, kod kojih nema smetnje po crkvenom pravu, bez obzira na to, što za konkretni brak ima smetnja po građanskom pravu, kojih smetnja ne poznaje crkveno pravo.

Takve će protivnosti moći od sada nastajati na međimurskom pravnom području. Navest ću nekoliko primjera: 1. Po građanskom je pobojan brak, koji sklopi muška osoba ispod 18 godina, a ženska ispod 16 godina (§ 7. zak. čl. XXXI : 1894.). — Po kanonskom je za valjanost dostatno za muške 16 godina, a za ženske 14 godina (kan. 1067 CIC).

2. Uskrata privole roditelja, zakonskog zastupnika i nadštitničke vlasti po kanonskom pravu nema nikakvog upliva na valjanost braka maloljetnika, dok je po građanskom pravu takav brak pobojan (§ 8, 9, 52).

3. Po građanskom je ništav brak brata sa sestrinim krvnim potomcima, odnosno brak sestre s bratovim krvnim potomcima, (§ 11, sl. s), — a po kanonskom samo do trećeg koljena uključivo (kan. 1076, § 2).

4. Dok građanski sud ne proglasi prvi brak nevaljanim ili razvedenim, ne može stranka valjano sklopiti drugog braka (§ 12). Po crkvenom je drugi brak valjan, iako nije dopušten. Duhovni pastir će moći sudjelovati pri sklapanju drugoga braka, ako je crkvena vlast, a ne građanska, proglasila prvi brak nevaljanim ili nepostojećim, ne osvrćući se ni najmanje, što građanski sud nije o tome ništa odlučio. Crkvena vlast može proglasiti nevaljanim onakav brak, koji je po građanskim propisima valjan, a samo po crkvenim nevaljan; štaviše može proglasiti nevaljanim radi pomanjkanja crkvenog oblika sklapanja braka zato, što je brak sklopljen samo pred građanskim činovnikom, — i može u takvom slučaju pripustiti takvu osobu sklapanju drugoga braka s drugom osobom za života bračnoga druga iz prvoga braka. Isto tako može crkvena vlast postupati po crkvenim propisima, ako je prvi brak sklopljen pred nekatoličkim duhovnim pastirom, ako je prvi brak sklopljen pred nekatoličkim duhovnim pastirom, ako je jedan od bračnih drugova katoličke vjere.

5. Kada jedan bračni drug bude proglašen mrtvim, pa drugi stupi u novi brak, a poslije se ustanovi, da bračni drug nije mrtav, nego da je na životu, po građanskom pravu prestaje prvi brak (§ 12 i 74), — jedino se može pobijati valjanost drugoga

braka, ako pri sklapanju istoga stranke nisu znale, da je prijašnji bračni drug na životu (§ 54 sl. f). Po kanonskom je pravu u svakom slučaju valjan prvi brak, a nevaljan drugi.

6. Po građanskom pravu ne mogu jedno s drugim stupiti u brak oni, od kojih je jedno sporazumno s drugim radilo o glavi svom bračnom drugu ili bračnom drugu drugoga (§ 13). Duhovni pastir ne će imati nikakve smetnje, da ovakve buduće bračne drugove valjano crkveno vjenča (kan. 1075).

7. Po građanskom se pravu ne može sklopiti umjetni brak niti takav, koji je vezan na rok (§ 39). Po kanonskom se pravu može sklopiti uvjetni brak (kan. 1092), a među uvjetima može biti, da brak počinje tek od nekog budućeg događaja (kan. 1092, br. 3).

8. Duhovni će pastir pripustiti sklapanju drugog braka za života prijašnjeg bračnog druga uslijed Privilegium Paulinum (prelaz nekršćana na katoličku vjeru), a po državnim propisima je taj drugi brak nevaljan (kan. 1120—1125).

9. Duhovni će pastir pripustiti valjanom crkvenom sklapanju braka po punomoćniku (kan. 1089), a takav će brak biti nevaljan po građanskim propisima (§ 39).

10. Po građanskom pravu brak nije nevaljan uslijed impotencije, ako je druga strana u vremenu sklapanja braka za to znala ili je mogla zaključiti iz okolnosti (§ 54 sl. s). Po kanonskom je pravu u svakom slučaju takav brak nevaljan bez obzira, da li je druga strana znala ili nije znala (kan. 1068). Tu može crkveni sud proglasiti prvi brak nevaljanim i jednoga od bračnih drugova pripustiti drugoj crkvenoj valjanoj ženidbi, iako je prvi brak po građanskim propisima valjan i još na snazi.

11. Po građanskim se propisima može pobijati brak zbog zablude, ako je vjerenik bio osuđen na smrt ili bar 5 godina tamnice ili ispod 5 godina na zatvor zbog prestupa iz koristoljublja (§ 54, sl. d). Toga kanonsko pravo ne pozna. U takvom slučaju može građanski sud proglasiti nevaljanim brak sklopljen pred duhovnim pastirom, premda je taj brak po crkvenim propisima valjan.

12. Po građanskom se može pobijati brak ako je žena u vremenu sklapanja braka bila već vanbračno trudna od drugoga, a muž to nije znao prilikom sklapanja braka (§ 54 sl. e). Toga kanonsko pravo ne pozna (osim ako su budući bračni drugovi to izričito ugovorili kao uvjet — kan. 1092). Zato će moći građanski sud proglasiti nevaljanim takav brak, makar da je po crkvenim propsima valjan i sklopljen pred duhovnim pastirom.

13. Po građanskom se može brak pobijati zbog prevare, ako se prevara odnosi na bitna osobna svojstva drugog bračnog druga, a prevaru je namjerno izazvao drugi bračni drug ili je znao za prevaru, koja je potekla od treće osobe. Po kanonskom pravu toga nema, osim ako su ta osobna svojstva stavljena pod uvjet ili ako je slučaj t. zv. error qualitatis in personam redundans (kan. 1083). Moći će dakle građanski sud proglasiti nevaljanim brak, koji je sklopljen pred duhovnim pastirom, premda je brak po crkvenim propisima potpuno valjan.

14. Po kanonskom pravu nema razvoda braka (divortium plenum), t. j. nema razrješenja valjanoga i izvršenoga braka. Građanski će sud moći razvesti crkveno valjani nerazrješivi brak, koji je sklopljen pred duhovnim pastirom. To su slučajevi §§-a 76—80. Razlozi građanskoga prava za razvod jesu: preljub, blud protiv naravi, znanje, da još postoji prijašnji brak, napuštanje bračnoga druga, zlostava, rađenje o glavi, osuda na 5 godina robije ili tamnice, zatvor radi prestupa počinjenog iz koristoljublja i još neki drugi razlozi.

Ostaju još neka otvorena daljnja pitanja.

Što je s crkvenim i državnim maticama vjenčanih? Da li se zakonski članak XXXIII : 1894. ima i nadalje potpuno provoditi? Da li duhovni pastir nakon upisa u crkvene matice vjenčanih mora prijaviti vjenčanje radi upisa u građanske matice vjenčanih? Da li se crkvene matice imadu smatrati da su istodobno vođene i za državu i za crkvu? Što je s kazneno-pravnim propisima o bigamiji? (§ 290 kz). Šta je s nedopustivošću asistencije duhovnoga pastira pri sklapanju brakova, koji po građanskom zakonu nisu dopušteni, — ili s nedopustivošću asistencije kod sklapanja drugoga braka, koji je drugi brak crkveno valjan, a prvi je brak bio crkveno nevaljan, ali valjan po propisima neke u državi priznate vjeroispovijesti ili valjan po propisima građanskog prava? (§ 399 kz). Da li će se uslijed ove novele na ovakve slučajeve imati da primijeni propis §-a 23 kz, t. j. da nema kažnjivog djela, ako propisi javnog ili privatnog prava isključuju protupravnost rada?

U noveli je rečeno, da se brak može sklopiti pred »*nadležnim*« duhovnim pastirom. Po čemu se ravna nadležnost organa za sklapanje braka? Mjesna nadležnost propisana je u §-u 32. zak. čl. XXXI : 1894., t. j. brak se ima redovno sklopiti pred onim organom, u čijem području (kotaru, srezu, župi, parohiji, bogoštovnoj općini) imadu vjerenici ili jedan od njih stalno prebivalište ili barem boravište. Taj organ, osim slučaja posebnog ovlaštenja, smije obaviti vjenčanje samo na svom teritoriju (§ 31). Da li će se ta »nadležnost« ravnati po citiranim propisima zak. čl. XXXI : 1894. ili po propisima crkvenoga prava?

Funkcionalna nadležnost duhovnog pastira nije propisana u građanskim zakonima nego u konfesionalnima, pa će za ovo biti i za građanske vlasti mjerodavne crkvene norme, odnosno za katolike propisi, koji se nalaze u kan. 1094—1097 CIC, u naknadnim autentičnim tumačenjima i propisima. U slučaju parnice radi nevaljanosti braka sklopljenoga pred duhovnim pastirom radi neispravnosti forme, građanski će sudovi imati primjenjivati materijalno crkveno pravo, u koliko se odnosi na ovu nadležnost.

Po mom mišljenju, kad je već nastala nužda za noveliranje, trebalo je ići dosljedno do krajnje granice t. j. doista uvesti fakultativni crkveni i fakultativni građanski brak. Time bi se provelo načelo o slobodi vjere i o slobodi savjesti.*)

*) Problem, koji je pisac ovim člankom načeo, vrlo je važan i o njemu je nesumnjivo potrebna objektivna, stručna i svestrana rasprava. Mi ćemo stoga rado dati mjesta i drugim piscima izbjegavajući svaku agitaciju u bilo kojem pravcu kao nespojivu s visokim kulturnim nivoom, na kojemu »Savremenik« želi trajno ostati.

Uredništvo

F E U I L L E T O N

PJESNIK VJEČNOG NEMIRA

(Uz 25-godišnjicu smrti Muse Ćazima Ćatića)

Mladost naša, koja pohada srednje škole i koja po dužnosti mora slušati predavanja svojih nastavnika, nema prilike, da bilo iz školskih knjiga bilo iz predavanja nastavnika steče makar najoskudnije poznavanje nekih zaslužnih ljudi, koji su se istaknuli bilo kao pjesnici bilo uopće kao književnici. Od natrag dvadesetak godina pošlo se nastranim putem. Nastavne knjige, koje su se uvodile, sve su drugo prije nego nastavne. Nisu to knjige, koje iznose istinu, već su knjige s prozirnom namjerom. Uvjerio sam se i sam, da se tim knjigama prigovara s pravom. Dolazili su mi pa i sada dolaze mladići, koji me pitaju ima li na pr. u Bosni i Hercegovini i hrvatskih pisaca i koji su to. Ja navodih pojedina imena iz starije i novije dobe. Mladići ostadoše zapanjeni Na moj upit, zašto se čude, odgovoriše mi, da im nastavnici ne predavaju o tim kulturnim radnicima i da nisu zabilježeni u nastavnim knjigama. Stoga je umjesna odredba bana Hrvatske, da se tendenciozne nastavne knjige ne mogu na području Hrvatske upotrebljavati.

Tu je po srijedi prešućivanje nosilaca duhovne kulture. Preočita je namjera, da se budući naraštaji odgajaju onako, kako se ne bi smjeli odgajati. No mladost ipak dozna istinu, a kad mladi naraštaji izgube vjeru u nepristranost i istinoljubivost nastavnih knjiga i nastavnika, strada i njihov ugled.

Nije veliko čudo, što se tako s te strane postupa. Prenerazit se čovjek mora, kako čak i neki hrvatski književnici historičari i kritičari kao i sastavljači krestomatija nastoje prešutjet jaka imena u hrvatskoj književnosti. To je prešućivanje uveo kod nas dr. Đuro Šurmin, u svojoj »Povijesti književnosti hrvatske i srpske«. Navest ćemo samo jedan primjer iz te njegove povijesti. On se na nekoliko mjesta u svojoj velikoj knjizi pozivlje na Tadiju Smičiklasa, ali o Tadiji Smičiklasu ne navodi ništa. On tu ne prikazuje ni Vjekoslava Klaića, ni dra Antu Starčevića ni Eugena Kvaternika i još gdjekoga. Za Šurminom se povedoše i noviji kulturni historici, sastavljači hrestomatija i kritičari. Nakladno poduzeće »Minerva« u Zagrebu izdala je u nekoliko obilatijih knjiga »Sto godina hrvatske književnosti«. U tim knjigama Minervinim — izuzev dvaju književnika iz Bosne i Hercegovine — nema ni spomena o drugim hrvatskim kulturnim radnicima iz ovih zemalja. Nema tu ni dra Safvet-bega Bašagića, ni Muse Ćazima Ćatića ni mnogih drugih. Profesor Slavica Grginčević izdaje hrestomatiju (do sada u četiri knjige) pod naslovom »Sadržaji jugoslavenske književnosti« i suverenim mirom ostavlja po strani hrvatske pisce iz Bosne i Hercegovine bez razlike vjere. I u Bosni i Hercegovini, bilo je a i sada ima hrvatske književnosti i hrvatskih književnika, i umjesto da se i ta književnost prati, proučava i prosuđuje, naravno ne prama književnostima stranih naroda, već po posebnim prilikama u hrvatskim zemljama i u hrvatskom narodu, te — obzirom na druge koji vole prešućivanje — napose ističe, o njoj nema govora ni spomena: dokaz kako neki slabo poznaju značenje Bosne i Hercegovine, da se ne poslužim drugim izrazom.

Tako je i Musa Ćazim Ćatić i mrtav doživio namjerno prešućivanje. Zaboravljen je.

Musa Ćazim, bohem kao i njegov dobri drug i prijatelj A. G. Matoš, bio je pun snage i radišnosti u vječnom nemiru, potucanju i oskudici. Roden 4. ožujka 1879. u Odžaku, kotar derventski, svršava mekjteb i osnovnu školu pred zadnjim tešanjskim muftijom Mesudefendijom Smailbegovićem uz ostalo temeljito uči arapsku i tursku gramatiku i sintaksu. I po muftijinom nagovoru pređe u Carigrad, da ondje nastavi nauke iz arapskog i turskog jezika. No kako bijaše živ naravi, nije mogao trpiti stegu u medresi, te stupi u carigradsku gimnaziju, gdje je svršio četvrti razred. U Carigradu je potpuno naučio turski jezik, a vladao je i arapskim. Temeljito se upoznao s turskom književnošću, iz koje će kasnije prevoditi na hrvatski jezik. Vrativši se iz Carigrada odsluži tri godine u vojsci, svrne se u Tešanj, a onda poslije u Sarajevo. Tu je pohadao šeriatsku sudačku školu, u kojoj se spremaju mladići za kadijsku službu, ali su mogli polaziti i sveučilište u Zagrebu. U šeriatskoj sudačkoj školi uspijeva, ali se ne smiruje. Njegov životopisac Hamdija Kreševljaković veli: »Kako mi je jednoć pripovijedao, napustio je Carigrad, jer se njegov burni život nikako nije podudarao sa strogim disciplinarnim propisima. Premda sam odrastao pod Kallayevim režimom, ipak se nijesam mogao priviknuti na apsolutizam sultana Hamida — reče mi tom zgodom«.

Uvijek nesmiren, Musa Ćazim Ćatić kao učenik šeriatske sudačke škole uči i zanima se privatnim čitanjem, ali i živi na svoj način. Zamolivši godine 1908. da bude pripušten konačnom ispitu, morao se pismeno obvezati, da ne će tražiti mjesto šeriatskog vježbenika.

Godine 1907. kao đak šeriatske sudačke škole, uređuje »Behar«. Kasnije radi u »Muslimanskoj svijesti«. Pod kraj godine 1908. ode u Zagreb i upisa se na pravni fakultet. Ali se ni tu ne smiruje. Druži se s Matošem i drugim hrvatskim književnicima, piše i piše stihove, koji mu izlaze u »Prosvjeti«, »Vijencu« i »Hrvatskoj Smotri«. Starina Trnski pročitavši njegove pjesme potražio ga je u đačkoj menzi i poveo ga na razgovor. O tom piše Salih efendija Mešić: »Vidjevši (Trnski) da Ćazim nema prikladna odijela, odveo ga u dućan, te ga obukao od glave do peta. Nu kako Ćazim nije naučio da nosi utleisane (ugađčane) hlače i nove haljine, brzo su ga njegovi prijatelji vidjeli u njegovim starim haljinama, a nove je haljine u zdravlje Trnskoga s prijateljima zapio«... Njegove stare i jedine haljine bile su proparanih džepova, i — kako Salih efendija piše — »kroz te njegove traljave džepove mnogo lijepih pjesama ispalo, jer Ćazin kad spjeva pjesmu (a to je bilo u većini slučajeva, kad je bio u ćejfu), spravio bi je u džep, pa ako je poslije nije našao u džepu, nije ni znao, da je pjesmu uopće tamo ostavio«.

Iz Zagreba dolazi u Tešanj. Postao je bankovni činovnik. Njegov mecena Adem-aga Mešić ima obilje prilike, da se ljuti na njega. U Tešnju nije mnogo izdržao. Vječno nesmiren, 1912. dopade u Sarajevo, i jednog mi dana reče dr. Safvet beg Bašagić-Redžepašić, da ga je i po njegovoj i Ademaginoj želji primio uredništvo »Sarajevskog Lista«. Pripravno sam to učinio i dao mu sobu, gdje će moći sam sjediti i nesmetano književno raditi. Premda ga nije smetao, i ma da sam mu doznačio 300 zlatnih kruna na mjesec, on se ipak ni tu ne zadrža dugo. Odredih da mu se i dalje isplaćuje honorar, ali on nikada po nj ne dođe. Provodeći dane i noći u mehanama, nigdje se nije mogao smiriti: mijenjao je i mjesta i službe, u koje bi ga njegovi zaštitnici primali. Najdulje je ostao u Mostaru. Početkom godine 1913. knjižar i nakladnik Muhamed Bekir Kalajdžić izdavač Islamske biblioteke i osnivač obiteljskog zabavno-poučnoga lista »Biser« dođe iz Mostara u Tešanj i pozva Musu Ćazima, da uređuje »Biser«. Ćazim ode u Mostar preuzme uredništvo »Bisera«, i ujedno prevodi s arapskog i turskog za Muslimansku biblioteku pojedina djela. Preveo ih je dvanaest. Bekir ih je dao svojoj tiskari. Uredništvo je »Bisera« bilo stjecište hrvatskih omladinaca. O tom piše Ćatić svome polubratu Mustafi: »Mostar mi se silno sviđa, a i društvo mi nije loše i samo da još nije pomamne bure, bilo bi kao u dženetu (raju). Moj dolazak ovamo mnogom je građaninu, a osobito mladeži, u volji, samo me »turkovlašići« sa Smajom Čemalovićem ne mogu nikako da gledaju očima... Moja ti je redakcija pravo stjecište hrvatske mladeži. Dr. Rada Smoljan, Dženil Drljević, Mustafa Balić, Behmen, Buconjić, Husein Gjogo, M. Bjelevac i mnogi drugi inteligenti moji su redoviti gosti. Sada smo baš odlučili latiti se posla, da osnujemo muslimanski hrvatski klub«.

Ćazim je u Mostaru radio i radeći pio. Nešto uslijed velikog rada, a ponešto i pića živci su ga izdali, te se morao liječiti na Ilidži i na Kiseljaku nekoliko dana. Vratio se u Mostar, a kako je Bekir Kalajdžić nakanio obustaviti i »Biser« i Muslimansku biblioteku, Ćazim se obraća pismom u Tešanj, da mu u sudu ili u banci u Tešnju nađu pisarsko mjesto, da uzmogne živjeti.

To je bilo uoči svjetskog rata. Ćazimu ne bi suđeno, da se smiri u Tešnju, jer je morao ići u vojsku. Bio je narednik kod vojnog odjela za čuvanje željeznica, najprije u Tuzli, pa onda u Mađarskoj. U Örkenyu u Mađarskoj prigodom neke zabave u vojarni tako ga je osvojilo piće, da je legao na ulici i navukao na se pogibeljnu nahladu. Starješine odrediše, da se podvrgne liječničkoj nadpregledbi početkom godine 1915. Liječnici nadoše razlog, da bude otpušten iz vojske. Iz Mađarske nakon liječničke nadpregledbe piše Salih efendiji Mešiću: »Molio sam liječnike, da me za-

drže na liječenju ,ali oni o tome ni čuti. Vele, da kod kuće mogu prije ozdraviti, a jadnici ne znaju, da ja kuće nemam, nego damoram jednoj od sestara na glavnje pasti i od njezine sirotinje zalogaje otkidati. Uh Salih, to je grozno, i ja ne znam, što činim!... O svemu ću ti pripovijedati, dodem li živ u moj dragi, mili Tešanj, u najviše svetište moje mladosti i pjesničkog života«. I došao je. No već 6. travnja 1915. ugasi se život ovog čovjeka, koji je u sebi nosio svu kob jedne generacije na prelomu. Akademik Hamdija Kreševljaković napisa o njemu: »Umro je *Musa Ćazim Ćatić, ali njegovo će ime živjeti, dokle god se bude hrvatska riječ čula i knjiga štila*«.

Ćatićeve su pjesme razasute po raznim periodičkim listovima, u koliko ih nije izgubio sam pjesnik ili njegovi prijatelji, kojima ih je povjeravao. Prvu zbirku pjesama sam je uredio i u Mostaru mu ih je izdao M. Bekir Kalajdžić pod naslovom »Pjesme od 1900.—1908.«. Drugu zbirku mu je uredio A. Hifzi Bjelevac, a izišla je godine 1928. prigodom otkrivanja spomenika na grobu rahmetli pjesnika u Tešnju. I rahmetli Hamzalija Ajanović, koji godine 1925. nastrada na putu iz Tešnja u Banja Luku, sabirao je rukopise neštampanih pjesama. I ja sam mu dao jednu pjesmu u rukopisu. Ne znam je li Bjelevčev trud istovjetan s Hamzalijinim radom. Već same ove dvije zbirke pjesama daju dovoljno uvida u pjesničko stvaranje ovog nesumnjivo talentiranog čovjeka, koji iskidana srca posrtaše ulicama noseći svoj vječni nemir i svoju kob, jezovitu i neveselu. Smrt, tješiteljica, donese mu smirenje, no i zaboravno njegovo djelo, krvavo i proosjećajno. O njemu napisa studiju Hamzalija Ajanović, koju objelodanih u 111—113 broju »Sarajevskog Lista«. Godine 1929., izda Alija Nametak kalendar »Musa Ćazim Ćatić — hrvatski muslimanski kalendar za godinu 1930.«, u kojemu je tiskano nekoliko Ćazimovih pjesama i članak Ahmeda Muradbegovića o pjesniku. Prije toga, godine 1920. i sarajevski »Novi vijek« sjeti ga se posebnim brojem. No time još nije dovoljno istaknuta važnost ovog našeg hrvatskog pjesnika, koji među muslimanskim Hrvatima obavi pionirski posao. Kulturni historičar, kada bude pisao o književnim nastojanjima hrvatskih muslimana, morat će se zadržati i na pjesničkom djelu Muse Ćazima Ćatića. Ovo nekoliko redaka, uoči 25-godišnjice njegove smrti, ne će promašiti svoju svrhu, ako osvježe uspomenu na čovjeka, koji pjesnikovaše u doba, kad književni rad ne bijaše samo umjetničko iživljavanje, nego i stopostotna nacionalna akcija. Harnost i priznanje hrvatskog naroda, neka mu stoga bude nagrada za to njegovo djelo.

Ivan Milićević

GIOVANNI PAPINI O DUŽNOSTI PISCA

U jednoj od svojih posljednjih knjiga »Pakleni kamen« (»La pietra infernale«) glasoviti talijanski pisac Giovanni Papini raspravlja u jednom eseju o piscu kao o učitelju (ne školniku). Budući da se u tom eseju nalaze mnoge zanimljive misli, pokušat ćemo ih ukratko prepričati u našem člančiću bez ikakvih komentara. Papini odmah u početku svoga eseja naglašava kako će govoriti o stvarima, koje su već više puta kazane u različitim razdobljima književnosti, ali koje se moraju zbog svoje trajne aktuelnosti češće ponavljati. Radi se naime o piscu i to piscu koji mora, po Papinijevu mišljenju da bude, učitelj života. Svi veliki pjesnici bili su u isto vrijeme i veliki učitelji života. Treba poći u najdalju književnu prošlost, pa će se naići na Homera, koji je pišući svoju Ilijadu htio biti ne samo zabavljač dvorova, nego i odgajatelj novih junaka i historik. Eshil je u svojim tragedijama građanin i svećenik. Vergilije je sa svojom poemom htio da pokaže Rimljanima punu vrijednost religije i plemenite pretke od kojih su potekli. O Danteu ne treba ni govoriti, jer je od prve do posljednje tercine svoga glasovitog epa htio da bude prorok i učitelj: religije, morala i politike. Pa čak i zaljubljeni Petrarca zna da zagrije čitače svojim političkim i društvenim poukama. I sam Leopardi, koji je pisao lirske pjesme da u njima sažme nesreće svoje uboge duše, htio je da nas uči i filozofiji, koja je doduše bila glasnica ništavila, ali svejedno je htjela da bude misao. A nije li i Goetheova ambicija bila, da bude poslije Lutera i Leibniza prorok Germanije?

I među romanopiscima, barem najvećima, Papini nalazi učitelje plemenitih pouka. Za Manzonija su »Vjerenici« pored umjetničkog djela i velika učenja iz kršćanskog morala. Najglasovitiji romani Victora Hugoa su apologije ili optužbe, dok je Dickens u svojim djelima budio samilost u čitača prema djeci i bijednicima. Patrijarh ruskog romana Nikola Gogolj neprestano naglašava da pišući služi Rusiji i čovječanstvu. Pa ni Dostojevski nije pisao romane »Zločin i kazna« i »Braća Karamazovi« da usavrši kriminalni roman, nego da bude učitelj evanđeoskih istina i prorok svoga naroda. A od Tolstoja u »Ani Kareninovoj« i »Uskrsnuću« valjda nitko ni ne bijaše gorljiviji učitelj. Doduše bilo je u svjetskoj književnosti razdoblja, kad pisci nijesu ništa imali da kažu čitaocima. Takvo razdoblje bijaše u grčkoj književnosti tzv. Aleksandrinsko doba, a u talijanskoj književnosti doba Marinista i Arkadijevaca. Tu vrstu poezije bez sadržaja i bez ikakvih moralnih preokupacija, Papini otklanja i naziva prezirno »antologijskom«. U francuskoj književnosti takva prazna i besadržajna razdoblja su ona, u kojima su djelovali parnasovci i simbolisti. Papini iz tog kruga izdvaja Verlaina za koga kaže da je samo u mladosti bio simbolsit. Za parnasovačku i simbolističku poeziju Papini tvrdi da je hladna, neutralna i puna verbalnih natezanja. Njenu uzaludnost je vrlo dobro osjetio Rimbaud, koji je od nje pobjegao čak u Abesiniju. Danas Valèry, koji inače piše hermetsku poeziju, kad piše prozu, a piše je vrlo dobro, teži da bude moralist, mislilac, pa i prorok.

Papiniju se čini da sadašnje razdoblje u talijanskoj književnosti, a djelomično i svjetskoj, u lirici napušta sadržaj, jer nema šta da kaže, a u romanu ne poučava nikoga, jer je u svom duhovnom životu siromašno i ubogo. Moderna književnost nema ništa dubokog, ništa od onog u što čovjek vjeruje i čemu se nada, o ljubavi prema ženi ili domovini, ništa o čovjeku, koji razmišlja i trpi. U romanima Virginije Wolf, Hermana Hessea i Joycea, nema učitelja života, a ako se na kojoj strani i pojavi, onda je samo učitelj riječi i perverziteta. Moderna književnost nije više užitak i i hrana duše, nego cerebralni pokušaj. U njoj je prešućeno srce, dok je hladni i lukavi razum potpuni gospodar. Poslije čitanja djelâ suvremenih pisaca duša je žalosna, jer u njima nije našla ništa dubljega, ništa čovječnijega, ništa plemenitijega. Vremena su vrlo ozbiljna, da bi pisci mogli tako površno da se igraju svojim dragocjenim talentom. Sama civilizacija je u opasnosti, pa zato ni pisci ne smiju da se prepuštaju svojoj hladnoj i otsutnoj inteligenciji.

Današnja lirika ne pokazuje drugo do male impresije malih duša, tako da odgoju ljudi ne koristi ništa. Ako se mase sve više od nje udaljuju ne će biti samo krivnja masâ. Papini poštuje umjetničke razloge i ne traži od pjesnika da oblače toge govornikâ, ali smatra da veliki pjesnik kad piše o ševi ili bilo čemu drugome svejedno uznosi i oplemenjuje čitača. Samo takvih velikih pjesnika, po njegovu sudu, ne rađa se više od dvojice trojice u jednom stoljeću. Za ostale stihotvorce, kojih je broj vrlo velik i koji gnjave svojim pjesmama čitače, bilo bi mnogo bolje da pišu u prozi o stvarima koje su korisne društvu. Na sreću, pjesnike publika malo čita, no tim je veća odgovornost romanopisaca. Među suvremenim romanopiscima jedni pišu da zabavljaju publiku, a drugi da stvore »čistu umjetnost«, ali u stvari podučavaju i jedni i drugi u osamdeset posto slučajeva samo zlo. Oni se opravdavaju kad im se to spočitava životom, kojega da slikaju vjerno. Na tom mjestu svoga eseja Papini se naročito obara na poznatu Gideovu rečenicu, u kojoj veliki francuski pisac kaže da su lijepi i plemeniti osjećaji stvorili lošu literaturu. Uzrok tomu, po Papinijevu sudu, nijesu bili plemeniti osjećaji, nego umjetnička slabost dotičnih pisaca. Ako je neko bio i umjetnik i plemenit čovjek, onda je djelo ispalo kudikamo veće, nego u pisca, koji je bio samo umjetnik. Demon u pjesničkom stvaranju koristi, ali kršćanski osjećaj još više. Plemeniti osjećaji ne smetahu Sv. Pavlu, Sv. Augustinu, Bossuetu, Pascalu i Manzoniju da stvore velika književna djela. Umjetnosti više nego pomoć demona koristi pomoć Božija. Veliki Flaubert fino je to osjetio. Ovome razdvajanju umjetnosti od morala razlog je jedna estetika, koja je donijela kulturi više štete nego koristi, a koja se temelji na tvrdnji da moralne preokupacije smetaju slobodi umjetničkog stvaranja. Ovi plašljivci ne misle da i imoralizam može biti štetan za književnost. Po njima ideja dobra štetuje, dok ideja zla koristi. Istina je međutim u ovome. Preokupacije strane umjetnosti, kao n. pr. ciljevi praktični i pedagogički, mogu štetovati malim piscima, koji su i kao moralisti maleni. Ali ako je pisac velik, a njegova moralna shvatanja nijesu obična i posuđena od drugih, nego dio njegove unutrašnjosti, koja se pretvaraju u jake i proživljene osjećaje tako da postaju ne samo element njegova mišljenja nego i svakoga bića, onda budimo sigurni da mu ta moralna shvatanja kao umjetniku ne će smetati. Papini ne će da niječe slobodu umjetničkog stvaranja. On zna da i u vremenima najvećeg

moralnog pada može da izbije velika umjetnička ličnost. Papini isto tako zna da se neki veliki pisci nijesu ni trudili da služe čovječanstvu, ali kad su bili uistinu veliki onda je uvijek u njihovim djelima bilo nečega što je moglo da pouči ljude, htjeli to sami pisci ili ne htjeli. Smiješno je kad književna kritika hoće da odvoji u Božanstvenoj komediji pjesničke dijelove od nepjesničkih. To je ista stvar kao kad bi neko htio u Michelangelovu Svjetskom sudu odvojiti crtež od boje ili teološku koncepciju od plastične vizije s kojom je oblikovana. Za ljude prošlih vremena pjesnik i slikar bijahu učitelji i baš zato jer bijahu učitelji bijahu i veliki. Današnji pjesnici i slikari hoće da budu samo »čisti« umjetnici i zato su maleni. Ne iznose u djelima svu svoju ličnost, nego samo jedan dio. Stide se iznositi svoje osjećaje prema ženi, prema domovini, prema čovječanstvu, pa na taj način postaju lažni i neiskreni.

Olinko Delorko

ZV. DUGAČKI: GEOGRAFSKI RASPOREĐAJ HRVATA

Izdanje »Hrvatske Revije« Zagreb, 1939.

Autor je imao želju da na malom zemljovidu prikaže, gdje su Hrvati nastanjeni po Jugoslaviji i po susjednim državama. Taj je zemljovid širok i visok po nekih 63 cm.; numeričko mu je mjerilo 1 : 900.000, dok linearnoga mjerila ni nema. To je svakako teška manjkavost.

U »Primjedbama uz kartu« autor navodi, da ju je izradio po metodi točaka, koju je zamislio Geer. To svakako nije točna tvrdnja; Geer je upotrijebio točke samo kao sredstvo, kojim treba točno označiti položaj nekog objekta ili pojava. Ako je dr. Dugački preuzeo od Geera samo točke, a nije ih prema njegovim načelima »ubicirao« t. j. postavio na ono mjesto, kamo spadaju, onda to nije Geerova metoda. Dugački zaista nije tako postupao; on je točke poredao jednu do druge, a da ih nije postavio tamo, gdje bi morale biti. Po takvom nemetodičkom postupku ne može se nikako raspoznati, gdje su nastanjeni Hrvati, a gdje Srbi. Promatrajući pak u tom pogledu taj zemljovidić, čini se, kao da su »točke« vojnici, koji su poredani »in Reihe und Glied«.

Treba baciti pogled na Geerov zemljovid Švedske o gustoći njezinih žitelja ili barem na njegov isječak u Lautensachovoj »Allg. Geographie« (str. 267), da se osvjedočimo, kako ta kartica nije nikako izrađena po Geerovoj metodi.

Prema većem ili manjem arealu, a onda i prema množini točaka, u jednom su kotaru više, a u drugom manje udaljene jedna od druge, ali sve su u horizontalnom pravcu. Dakle svakako — ponavljam — nije to nikako Geerova, već neka samovoljna, ali nepravilna metoda.

Kao primjer neispravnosti navodim Istru. U okružju Poreča ima (po austr. statistici od g. 1910., koju je i D. upotrijebio): 10,544 Talijana, a od njih u samom Poreču 3.963, u Vrsaru 1.573, u Teru (Torre) 1.282, u Novoj Vasi 902, da ostala ispod 1.000 ne istaknem. A gdje su ta naselja smještena? Na obali ili u njezinoj najvećoj blizini (5—6 km.)? Na karti nasuprot mnoge su »talijanske« točke (1.000 žitelja) sasvim daleko odobale, upravo na granici porečkog kotara prema pazinskom kotaru, gdje je jedva koji Talijan nastanjen.

Prema takvu rasporedu točaka morali bi misliti, da je dobra zapadna trećina Istre talijanska. Dakako da to nije nikako točno, jer kako izlaziš iz tih talijanskih primorskih naselja i prodeš kroz njihova vrata, osjetiš odmah, da si na hrvatskom tlu, a da su ti iza leđa ostali Talijani.

A kako su prikazane hrvatske zemlje u Jugoslaviji? Autor je upotrijebio službenu statistiku za god. 1931., u kojoj žiteljstvo nije označeno po narodnosti, već samo po vjeroispovijesti. Kako pak da se iz tih vjeroispovijednih podataka izvuče broj Hrvata, Srba i ostalih? Posve je pravilno mišljenje, da se to ne da po toj statistici. D. je ipak to učinio: naračunao se, procentuirao je, prebacivao Židove nešto među Hrvate, nešto među Srbe — a što je od onih, koji nisu ni Srbi ni Hrvati? dok je sve Muslimane uvrstio među Hrvate.

Da iz tih brojaka izvuče Hrvate, upotrijebio je dvije metode: I. Od Ukupnog broja pripadnika hrvatskog ili srpskog jezika valja odbiti broj Srba i određen broj Židova te se tako dobiva ukupni broj Hrvata. Broj Srba dobiva se tako, da se od ukupnog broja pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti odbiju pripadnici ostalih narodnosti, koji su pravoslavne vjere (Rusi, Rumunji i dr.). Što se tiče Židova, iz statističkih se podataka ne razabire, koliko je Židova prigodom popisa stanovništva izjavilo, da smatra hrvatski jezik materinskim. Budući da broj ovakovih Židova utječe na rezultat izračunavanja broja Hrvata (katolika), uzeo je D., da u Hrvatskoj i Sloveniji smatra 70% Židova hrvatski jezik materinskim, u Bosni i Hercegovini 50%, a u Vojvodini 30%. II. Od ukupnog broja pripadnika ostalih narodnosti, koji su katoličke ili evangeličke vjere (Nijemci, Madjari, Slovaci, Česi i dr.) D. je odbio ukupni broj evangelista (tek je minimalan broj Hrvata evang.) te Židova, koji smatraju neki strani jezik materinskim, i to prema gore spomenutim postotcima.

Na taj način dobiven broj pripadnika stranih narodnosti, koji su katoličke vjere, valja odbiti od ukupnog broja katolika, te se dobiva broj Hrvata-katolika.

Svakako ni jedna ni druga metoda ne može nikako dati valjanih rezultata, kakvi se traže za crtanje osobito etničkih karata.

Da se osvjedočim o rezultatima računa po jednoj i po drugoj metodi, izveo sam račune za kotar osječki (bez grada Osijeka), gdje ima Hrvata i Srba 19.498.

Po prvoj sam metodi dobio, da ima Hrvata (s 30% Židova Hrvata) 8.111, a po drugoj 7.398. Razlika je dakle među njima 713 ljudi; to znači, da je (za prosječni broj Hrvata od 7.755) pogreška na 100 žitelja preko 9 njih — to je previše i za laika!

A kako je u Bosni? Nisam proveo kontrolu za svu tu zemlju, jer bih trebao desetke tjedana, već sam se ograničio na dva kotara. Po jednom sam kotaru htio i ondje utvrditi: kako D. nije upotrijebio Geerovu metodu — ma da to priznaje — već posve neprirodni postupak. Eto, u kotaru Tuzla, a u njegovu sjeveroistočnom kutu po Dugačkom ima 4.000 Srba (pravoslavaca); zaista pak ih je 7.000, i to u općini Priboju. Nasuprot u krajnjem zapadnom dijelu toga kotara označio je D. da ima 7.000 Srba (i 2.000 susjednih), dok u istini ima njih samo 4.000, i to u općini Vasiljevci.

Na zapadu Banjoj Luci D. je nacrtao veliki kotar *Tešanj*. Ponajprije *nema* kotara takva imena; već su na njegovu površju kotari Doboj i Teslić, a i ti na karti nisu označeni. Kotar »Tešanj« po toj bi kartici imao 70.000 žitelja (70 točaka po 1000 duša!). Nasuprot kotari Doboj i Teslić, koji sačinjavaju taj neznani »Tešanj«, imaju svega 66.000 žitelja; autor kartice povećao ih je dakle za 4.000 duša.

Napokon još jedno! Kotar Gračanica po kartici ima 72.000 ljudi. Ali je i tu počinjena teška pogreška: kotar Maglaj nije označen, već je jednostavno pribijen Gračanici; i samo po toj krupnoj autorovoj pogrešci ima kotar Gračanica 72.000 žitelja. Treba od njega izlučiti nenaznačeni kotar Maglaj, koji ima 20.000 duša. Gračanici bi po tom računu ostalo 52.000 duša; po statistici pak ih je (zaokruženo) 56.000, dakle ima 4.000 više nego je D. označio na karti. I tako dalje!

Ako je sva karta tako izgrađena, onda je njezin autor dobro pogodio! U kratko, zemljovidić g. Dugačkoga o geografijskom raspoređaju Hrvata nije nikako ispravan: nit je izrađen po Geerovoj metodi, a niti su rezultati valjani.

Dr. A. Gavazzi

FILMSKI PREGLED

Rat, koji bjesni svijetom, čini se da djeluje, bar što se tiče europske produkcije, ne samo na vrsnoću nego i na količinu filmova, jer kao što je zbog rata zapela svaka druga umjetnička djelatnost, tako je i filmska: kamera je zamijenjena puškom. Filmove, koje smo u ovogodišnjem razdoblju vidjeli i koji se daju, filmovi su još od konca prošle i prve polovice ove godine. Nije čudo dakle, da ove godine mnogo više nego prijašnjih prevlađuje američki film. Međutim ako rat dulje potraje, neizvjesno je, da li ćemo zbog nestašice deviza imati prilike da gledamo u skoroj budućnosti i američke filmove.

Za razliku od prije, danas u američkoj produkciji prevlađuje biografski film. Moda romansirane biografije, koja zadnje desetljeće preplavljuje književnost, prešla je s uspjehom i u film, i to prvo europski (Dreyfus, Henrik VIII, Marija Stuart), dok nije kasnije u američkom našla dostojna takmaca (Viva Vila, Pasteur, Zola).

»Pioniri čovječanstva (život Grahama Bella)«, »Mladost predsjednika Lincolna«, »Suez«, »Juarez« od američkih, »Čajkovski« i »Robert Koch« od njemačkih, filmovi, koji su ove jeseni kod nas prikazivani, s više ili manje su snage pokušali ostvariti na platnu velike ljude i njihova

korisna htijenja za napredak kulture. Značajno je svakako, da ljudi ovog vremena, koje prijeti opasnošću uništenja svih tekovina civilizacije i ponovnog ulaska u tamu barbarstva, dočaravaju i oživotvoruju slike prošlosti i s njome onih pojedinaca, koji su svojim naporima i požrtvovnošću tu istu civilizaciju izgraditi i doveli do njenih vrhunaca. Drugo je opet pitanje, da li su ta njihova ostvarenja upotrebljena za dobro sviju ili su samo pojedini društveni slojevi prigrabili sebi koristi od toga ne priuštivši ih ostalima, ali ovdje i nije mjesto da se o tome raspravlja.

Od navedenih filmova izdvajaju se i sadržajem i snagom umjetničke obrade, a i dobrom igrom glumaca »Juarez« i »Robert Koch«. »Juarez« prikazuje borbu za slobodu meksikanskog naroda, ono razdoblje, kada je mali Napoleon (Napoleon III) bajunetima svojih vojnika nametnuo Meksikancima za cara Maksimilijana Habsburškog, brata Franje Josipa, da bi pomoću njega imao uporište za svoje eksploatatorske ciljeve i širenje francuskog imperijalizma na američkom kontinentu. Predsjednik Meksika, koga je izabrao meksikanski narod, Benito Juarez ustaje protiv evropskih zavojevača i bori se, pomagan od naroda, do konačne pobjede. Rodoljublje, vjera u pravdu i istinu, svijesnost, da je ono, za što se bori, plemenito i pošteno, beskompromisnost i odlučnost vode Juareza u njegovoj borbi za prava svoga naroda. S jedne strane je reakcionarna prošlost: generali i veleposjednici, koji se opredjeljuju za Francuze i Maksimilijana, a s druge narod: siromašni seoski proletarijat, kojemu je Juarez podijelio zemlju. Kako da čovjek gledajući taj film ne usporedi to vrijeme s današnjicom? Tu prelistavamo stranicu povijesti, koja je nama vrlo bliza. Kao i onda i danas se mali narodi bore protiv nasilnih zavojevača, kao i onda i danas se vodi borba za slobodu i za životno pravo malih.

Ali snaga »Juareza« ne leži samo u dramatskom toku same radnje i njegovoj suvremenosti (za današnjicu), već i u glumi Paula Munia. Njegova interpretacija Juareza tako se lako ne zaboravlja. Maska njegova je od početka do konca filma ista i jednaka. Napominjem ovdje, da pod maskom ne mislim samo na periku i šminku, nego i na oživotvorenje jedne ličnosti u njenoj cjelokupnosti, koja se očituje u držanju, glasu, pogledu, pokretima, hodu. Muni je znao svome Juarezu dati uzvišenost i beskompromisnu odlučnost starozavjetnih proroka i meku dušu sanjara i pjesnika. Kada tumači generalu Diazu, »da je demokracija mudrost znati upravljati samim sobom« ili kada mrtvom Maksimilijanu kaže »oprosti«, on je sanjar, a kada odbija u ime civilizacije, na koju se poziva diplomatski kor intervenirajući za Maksimilijana, njegovo pomilovanje, on je uzvišen i velik prorok. Pod plaštem civilizacije i u ime kulture i napretka veliki narodi ne smiju ugnjetavati male i otimati im slobodu, veli on doajenu diplomatskog kora.

»Robert Koch« ne obiluje toliko dinamikom i sadržajnošću kao »Juarez«. Tiha patetika, kojom odiše ovaj film, potpuno je u skladu s odvijanjem radnje. Emil Jannings i Werner Kraus izvanredno su uspjeli kreirati likove Kocha i Virchowa, i njihova se gluma može po snazi interpretacije usporediti još jedino s Munievom. Spomenuti valja, da je film dan historijski potpuno vjerno, što kod Juareza nije svagdje slučaj (scena između Maksimilijana i generala Diaza, kad Maksimilijan pohodi Diaza, Juarez nad mrtvim Maksimilijanom i sl.). Tako je na primjer dvorski ples izrađen po Menzelovoj slici »Ballsouper«, a i mnoge druge scene (sveučilišna svečanost, parada straže i sl.) postavljene su čisto slikarski, u čemu se očituje vještina i sposobnost režisera Hansa Steinhoffa, za koju se ne može ništa drugo reći nego da je savršena.

»Robert Koch« uz filmove »Stari i mladi kralj« i »Dopust na časnu riječ« jedan je od najboljih njemačkih filmova, koji su od 1933. do danas prikazivani, a ujedno i očigledan dokaz, da je i današnja Njemačka uspjela stvoriti nekoliko značajnih i umjetnički vrijednih filmova. A da su dobri filmovi isto tako rijetki kao i dobre knjige, mislim da gotovo nije potrebno ni napominjati.

Od ostalih filmova, koji nisu biografskog karaktera, a koji se ističu u mnoštvu prosječnih i slabih, valja spomenuti američki film »Gospođa Judita« i francuski »Obala u magli«.

»Gospođu Juditu« najavila je velika reklama kao najbolji ovogodišnji film. Međutim iako se mora priznati, da je to zaista dobar film, ipak daleko zaostaje i za »Juarezom« i za »Kochom«, a pogotovu za »Obalom u magli«. Ono, što je dobro i što filmu daje vrijednost, što ga je iznijelo — kako se to već kaže — to je gluma Bette Davis. Sam je sadržaj običan i, ako ne u filmu, a ono u književnosti počev od Ninon Lescaut pa preko Dame s kamelijama do otrcanosti ponavljan. Žena iz visokog društva boluje od neizlječiva tumora i zna, da joj je blizu smrt. To je okosnica radnje ovoga filma. Svakako premalena za opširnost filma, koji režiser nije znao skratiti i dati mu dinamičnost.

Francuski film »Obala u magli« i sadržajem i režijom mnogo je bolji od »Gospođe Judite«. Marcel Carné uspio je stvoriti film atmosfere, u kome ljudi odgovaraju radnji, koja ih nosi, a pojedinosti cjelini. Ovaj mladi režiser do sada je režirao tri uspjela filma: »Hotel du Nord«, »Jenny« i »Le jour se lève«. Svi ti filmovi prikazuju ljude na stramputici, otrgnute od društva i u borbi sa sredinom, u kojoj žive. Ima nešto tamno i bolesno u tim filmovima. I »Obala u magli« (Le quai des brumes) puna je tame i kriminala, puna ljudi s onu stranu dobra i zla. Dat sav u clair-obscuru, grozničav i povišen, on nas uživljava u ljude s dna, bjegunce i desperatere. Nešto posebno i čudesno struji iz toga filma, nešto gorko i teško, zadimljeno i lelujavo, gdje se sve sukobljuje na onoj tankoj, tajanstvenoj crti, na kojoj se ispreplićе san i java. Vojni bjegunac, lihvar, slikar samoubojica, gostioničar s panama-šeširom, pijanica, pas s ulice, tri mlada gangstera, sedamnaestogodišnja djevojčica s prošlošću: to su akteri ovoga filma sa svojim čežnjama, strastima, pregnućima, porazima i nadama. Svi oni traže izlaz iz svoga mučnoga života, žele da izađu iz začaranog kruga, u kome se kreću, žele se podići iz prljavštine i blata, ali padaju u tim nastojanjima. Svi su oni bjegunci i sanjari. Dezerter sanja o prekomorskim zemljama i slobodi, pijanica o odmoru na čistim, bijelim plahtama, mlada djevojka o velikoj ljubavi, lihvar o biću, koje će i prema njemu imati topline, pas o gospodaru, slikar o biti umjetnosti, a mladi gangsteri o velikom zločinu.

Ovaj film, pun dinamike i strasti pokazuje ogromni Carné-ov režiserski talenat. Svaki i najmanji prizor u filmu izrađen je minuciozno i produhovljeno, tako da se duboko zasijeca u sjećanje. Tanki trak svijetla, koji obasjava zamagljenu i tešku tminu u početku, provlači se kroz cijeli film: istupi i pojavi se letimično pod taj slabi reflektor pojedina ličnost i opet nestane u tami. Stane pred zrcalo ružni lihvar Zabel i čudi se, kako to, da ga nitko ne voli; crta utopljenika nepriznati slikar pa se i sam utaplja; vojni bjegunac ubijen od ljubomornih mladih gangstera sjeća se na samrti svoga odbjeglog sna, i njegove umiruće oči nanovo se prelivaju sjajem probdivene noći s voljenom. Kovčezi se dotle ljuljaju na brodu, i pas sluteći smrt svoga gospodara bjesomučno trza uzicom. Zviždi sirena za polazak, pas prekida uzicu i juri prema mrtvom gospodaru.

Snovi su ubili ljude, brodovi polaze!

Uz Carné-ovu režiju valja istaknuti i glumu Jeana Gabina, M. Simona, i Michelle Morgan.

»Obala u magli« i umjetnički i sadržajmo jedan je od najboljih filmova, koji je kod nas posljednjih godina prikazivan. Napominjem, da je ovaj film (kao i »Čovjek zvijer«) u Francuskoj zabranjem.

Novak Simić

NATRAG K NOVELI

Jedno doba čula se krilatica: naše vrijeme prolazi brzo, ljudi brže žive, brže se iživljavaju, brže putuju, brže misle, brže se kreću, brže umiru — i zato brže čitaju. Oni više ne žele dugačku lektiru, već sažetu, kratku, »telegrafsku« i reportersku; a od umjetničkih vrsta najbolje odgovara našemu vremenu i njegovim ljudima pripovijetka, novela, kratka priča.

Međutim, zapravo tih su godina poplavljivali tržišta dugi i prilično dosadni socijalni romani Uptona Sinclaira i sličnih pisaca, duge historijske epopeje, duge reportaže, često veoma trome, i — kao uvijek — »luntromani«.

Onaj, koji je izmislio ovu krilaticu o našem vremenu i njegovim potrebama s obzirom na književnu vrstu, gledao je jednostrano: možda je bio novelist, a možda i nesavjesni novinar, misleći pod »novelom« novinsku pričudangubicu od jednoga stupca.

Zapravo je novela najteže štivo. Ona već svojom konstrukcijom zahtijeva svu koncentraciju čitaočevu i najmanje imade svrhu da ga uspava ili umiri. Njena je zadaća sasvim protivna. Njen ograničen prostor nije zato takav, da ga čitalac što prije preleti, već ga zahtijeva udarna moć novele, konciznost izražaja i umjetničkog doživljavanja. Svaka riječ imade svoje značenje — i česta suhoparnost samo je prividna, jer se iza nje skriva bogatstvo fantazije čitaoca, koju je pisac doveo u suradnju sa svojim doživljavanjem i gledanjem. Novela čitaoca posve

obuzima, ona mu ne dâ da se odmori u parantezama, u lirskim razlivenostima, na intelektualističkim otočićima i opisnim zavjetrinama. Ona nosi kao od vjetra nabreknuto jedro čitavo biće čitaoca, pa i onda, kada njena napetost nije vanjska, već unutrašnja, duboka; osobito onda!

Roman uvijek nalazi odaha — to je i njegova osobina — da ga pruži suradniku: čitaocu. On dopušta stanke u čitanju, odgađanje u doživljavanju — zato mu je i takva forma. Njegova konstrukcija može biti prebačena na razne stupove i potpornje, pa da ipak djelo ne ispada površno, vanjsko, kićeno i neukusno. Pojedini detalji mogu biti naglašeni, štoviše, mogu sudjelovati u rastu zanimljivosti djela i pomicati kretanje, kaošto mogu privezati uza se promatrače, koji teško ulaze u samu maticu, već vole da ih u početku uljuljaju valići i male draškave struje.

Umoran čitalac može roman odložiti, kada nije spreman da čita neki uzbudljivi prizor; on može odgoditi čitanje, naide li na neku zanimljivu temu, koju nije dotada poznavao, pa želi prije nego u nju uđe pročitati neke druge studije, a njegov doživljaj ipak ne će oslabiti.

Čisto umjetnički zanosi i oblikovanja nalaze u romanu zanimljiv okvir, koji veoma lako prihvaćaju i širi slojevi. Prije su to bili historijski opisi, danas su to virtuozna intelektualistička opažanja: pisac je stručnjak u medicini, u likovnoj umjetnosti, u geologiji, u psihoanalizi, u muzici, u antropologiji, u sociologiji, — nema teme, koju ne će lica raščiniti s neobičnom dubinom, spremom i invencioznošću.

Tako dolaze na svoj račun spekulativni duhovi, kojima naše doba obiluje. Stručnjaci: medecinari, pravnici, likovni kritici, historici, teolozi, geolozi, filozofi, specijalisti svih mogućih naučnih grana i zvanja ulaze u prepirku s autorom ili pojedinim njegovim licima, pristaju uz njihova mišljenja ili se dive vještini kojom ih ona zastupaju. Što je piščeva obrazovanost veća i u što više područja i disciplina on bude ulazio — to će nalaziti veći broj poštovača. Pisac se lako sakrije za bilo koju osobu, a ne mora biti ni za jednom: tako ostaje on netaknut, a osobe stiču svoje protivnike, simpatizere, zaštitnike ili progonitelje. Čitalac slobodno stavlja marginalije, vrši svoje izvode i zabavlja se u romanu kao da rješava križaljku. Njegova fantazija je slobodna, on ne mora naprezati živce, niti mora doživljavati — on se zabavlja. Ali i čitaču, sklonu umjetničkim užicima, ne će intelektualističke digresije u modernu romanu biti dosadne. Štoviše, mogu to biti savršeni eseji, ukusno umetnuti u njegovo doživljavanje, koji će se začas uskladiti sa razmatranjem. Tako srce prihvaća punu suradnju intelekta.

Ono što je u kompoziciji Hugo-ovih »Jadnika« odijeljeno, danas se počevši od Prousta, a osobito u Huxley-a, savršeno isprepliće. Hugo-ova blistava razmišljanja o molitvi, o samostanima, o socijalnom odgoju, o bezbroju pitanja za koja je on našao vatrometski izražaj, nalazimo u autorovim uvodima, u zasebnim historijskim retrospektivama, nevezano uz samu radnju romana, a vrlo rijetko veza, no uz iživljavanje njegovih osoba. Sve umjetničke forme u tom romanu: esej, novela, lirska pjesma i refleksija nastaju uglavnom voljom autora, nisu — kao danas — bitna odlika pojedinih osoba, koje preko tih forma dobivaju svoj život. Zato je Hugo-ovo djelo mogao jednako uživati sveučilišni profesor kao i sluškinja, dok su romani Huxley-a birana lektira birane publike, jer se u njima ne mogu preskočiti neka poglavlja, pa čak ni strane, a možda ni retci — bez opasnosti po fabulu ili doživljavanje junaka i razumijevanje njihove aktivnosti.

Intelektualci, koji uglavnom kupuju i čitaju knjige, naći će stanovito zadovoljstvo, odraz kompliciranog društvenog života i kompliciranе društvene psihologije u modernom romanu — a široki narodni slojevi bit će upućeni na epopeje narodnog života (»Ognjište«) ili na historijske romane.

Međutim, jedni i drugi klonit će se artizma novele, ne našavši u njoj dovoljno materijala za intelektualnu suradnju ili komotnu repeticiju svoje erudicije, nalik na križaljku; odnosno, ne će naći dovoljno fabule da se rasplaču ili nasmiju.

U novelama Ive Andrića uživat će sladokusci, Mérimée-ovim »Tamangom« i »Etrurskom vazom« nekolicina će biti duboko potresena. Sâm Huxley bit će možda prisiljen uplesti kriminalan slučaj u svoju novelu (Giocondin osmijeh), da je približi širokim slojevima, a ne samo psihi Engleza.

Umjetnička pročišćenost i umjetničko zgusnuće novele, naoko suhoparne, ne će zadovoljiti intelekt, kao ni lirska pjesma.

To postaje problemom, koji za noveliste znači — oskudicu i gladovanje. Fernand Lot u članku »Retour à la nouvelle« nastoji naći iz toga izlaz. Treba li na to pitanje upozoriti noveliste, ili publiku. Lot traži uzroke i nalazi rješenje, ali možda više za autore, koji bi receptima velikih pisaca imali publiku zainteresirati za svoja novelistička oblikovanja:

»Ima već dugo vremena da zbirke novela izdavači primaju isto tako kao i rukopise pjesama, t. j. najgore. Zašto javnost loše prihvaća ovu književnu vrstu, tako specifično francusku, kojom su se proslavili Le Sage, abbé Prévost, Diderot, Voltaire, Vigny, Mérimée, Musset, Nerval, About, Maupassant i toliki drugi, a počev od Moranda do Jean Paul Sartre-a naše doba ne zaostaje u njoj.

Možda je to zato, što smo postali lijeni. Bar tako misli Henri Troyat: »Čitalac — tvrdi on u »Općem grobu« (La Fosse commune) — ne čita kratka djela, jer ne će sâm da radi. On zahtijeva dobro prožvakanu hranu, dobro razmočenu; hranu, koju je autor dobro probavio. On traži, da ga se posluži«.

Sigurno, ali zlo leži možda drugdje. Svaka vrsta književnosti imade svoje zahtjeve. Drže li se stvaraoci novela uvijek pravila vrste? Teško je zanijeti se za osobe, koje se pojavljuju i iščezavaju u malo strana. U nekom pripovijedanju, baš kao i u životu, treba živjeti određeno vrijeme s ljudima, da se zainteresiramo za njihova djela, da ih možemo ljubiti ili mrziti. Naprotiv, u nekoliko časaka možemo biti osupnuti nekom čudnom situacijom, jednom neobičnom tragedijom. Kada se radi o noveli, ili još bolje o priči, situacija, u koju su zapleteni junaci, važnija je od njih samih. To su situacije, koje nas interesiraju i opsjedaju u »Bunaru i njihalu« od Poe-a, u »Mučenju nadom« od Villiers de l'Isle Adam-a, u »Crvenom pečatu« od Vigny-a.

Bourget je zabilježio, da je tragika ličnosti prva oznaka »Filozofskih priča« Balzacovih. Lako je razumjeti — kaže on — zašto se u kratkim pripovijetkama daje prednost naprasitim, žestokim sujetima pred drugima.

Od svih ljudskih uzbuđenja groza treba najmanje vremena. Iznenadni trzaj je najbolji uvjet njena postanka, kao što je trajanje najpovoljniji uvjet da se od groze oporavimo. Jedan dug roman može je proizvesti samo slučajno.

Kratka novela odlikuje se time baš zato što je kratka. Štogod je neki tragični događaj neočekivaniji, više nas zgrabi jakom tjeskobom. Potrebno je dakle da predmet novele bude jednako čudnovat koliko i grozan. Balzac je čisto odvojio ovaj zakon: »To ne ide bez opasnosti da se probudi dosta nizak interes, skoro fizički i senzacionalan, bez opasnosti, da se padne u nevjerojatno«. Jedini zaklon od ove mane jest — fantastično, čime se može paradoksalno spasiti uzdrmana vjerojatnost: »Ako pričamo neku groznu pustolovinu ludačkim tonom, u tlapnji, ili još bolje kapricioznim načinom, nestaju svi prigovori, koji bi se mogli podići protiv nje«. To je jedan od Balzacovih recepata. To je također recept Nodiera, Hoffmanna, Erkmanna-Chatriana...

Balzac — ističe još Bourget — primjenjuje i jedan drugi način, koji mu dopušta da natrpa novelu, kako bi ona dobila obilježje autentičnosti: to je upotreba opće povijesti: u nju on spretno uvlači svoje pripovijedanje, koje tako dobiva korijenje i razna druga produbljenja.

Pošto su postavljeni ovi principi, nije čudo što su ratovi i revolucije nadahnuli mnoga novelistička remek-djela — od »Grude loja« (kod nas prevedno pod naslovom »Měkna«) do »Zauzeća šanca«, od »El Vertugo«, od »Pukovnika Chaberta« i »Jednog događaja za terora« do »Sužanjstva« i »Vojničke veličine«.

I razumije se, da će savremeni događaji — jao!— plodni dramama, mórama i slučajevima čudnovatim i tragičnim naći u umjetnosti novele sredstvo izražavanja osobito podesno da ih evocira.

Ali možemo li proreći, da će naši autori naći i njih, čitaoce, u tako velikom broju, kao što su ih imali novelisti Balzac, Vigny i Mérimée?

To ostaje otvoreno pitanje«.

Uzvik »Natrag k noveli« treba zato više uputiti publici, nego autorima.

Naša savremena beznadna noć može biti osvijetljena samo munjevitim bljescima, da iza njih ostane utisak strahovita sloja tame, koji pritište čovječanstvo. Samo munjama, koje časomice potresaju svojom gromovitom pratnjom našu nutrinu, možemo dobiti cjeloviti dojam o sadašnjem vremenu. Zato je zacijelo »Hrvatski bog Mars« najbolja knjiga svjetske ratne literature.

A i trenutačna svijetla nade, protesta, čovječnosti, bune, nježnosti, radosti i smijeha, što katkad planu na kulama mraka, naći će u formi novele svoj pravi izraz.

Dobru novelu, više nego dobar roman, a jednako kao i dobru pjesmu, treba pročitati ne jednom, već dva puta, tri puta, deset puta — da je posve usvojimo i da je zauvijek doživimo.

Ona će manje okupiti intelekt, a više potresti cijelo naše biće. Nju ćemo teže moći shvatiti, ali ćemo je zato prije doživjeti.

Novela je više cjelina, nego bilo koja pjesnička forma, osim lirske pjesme, i zato ona traži cjeloviti doživljaj; ona ne trpi djelomično »primanje« čitaoca i hoće da djeluje svim elementima svoje sugestivnosti. Ona se daje čitava i traži čitava čitaoca.

Stoga je ovo sve bilo više potrebno istaći radi čitalačke publike, nego radi samih novelista.

»Natrag k noveli!« Ali ne čitajmo je jedamput, nego dvaput, više puta, pa ako ne djeluje na nas, ako nije postala dio naših trajnih naslada — onda ne vrijedi novela, ili mi nijesmo sposobni da je doživimo.

Ivan Goran-Kovačić

DANAŠNJE ENGLESKO KAZALIŠTE

U prvom tjednu rujna nastupili su crni dani za englesko kazalište. U očekivanju velikih zračnih napadaja, koji su po općem mišljenju imali uslijediti odmah po proglašenju rata, vlada je mislila da mora osujetiti veliko gomilanje svijeta u zabavne svrhe. Sva kazališta i svi kinematografi u zemlji bijahu zatvoreni. Izgledalo je, kao da će rat upropastiti kazališno zvanje i englesku dramsku umjetnost.

Ali do zračnih napadaja na otvorene gradove nije došlo. Polagano i oprezno dignuta je zabrana. Kazališta su opet oživjela i počela se prilagodivati potrebama i prilikama rata. Provincija je bila prva, koja se, kad je mislila, da je opasnost iz zraka manja, vratila normalnom životu, dok je London i dalje bio smatran kao ugrožen. Sve najbolje londonske glumačke trupe krenule su na gostovanja u provinciju. Prvi rezultat rata u pogledu kazališta bio je prema tome taj, da je engleska publika izvan Londona imala prilike uživati zaista u prvorazrednoj glumi — kakvu već davno nije imala. Jer u tim putujućim trupama bilo je sakupljeno mnogo izvanrednih talenata. Mr. John Gielgud i Miss Edith Evans priredili su odličnu i originalnu novouvježbanu predstavu vječno popularnog komada Oscara Wilde-a »The Importance of Being Earnest«. Glasovita »Old Vic« družba prikazivala je svojom uobičajenom majstorskom tehnikom Shakespeareova, Shaw-ova i Goldsmith-ova djela. Odaziv, na koji su ovi klasični komadi i neki noviji — na primjer »Design for Living« od Noela Cowarda — naišli u pokrajini, najbolji je dokaz — ako dokaza treba — kako je ljubav za kazalište duboko usadena u srcu engleskog naroda.

Tokom vremena otvaraju se postepeno i londonska kazališta. Sasvim općenito mogu se komadi, koji se sada u Londonu prikazuju, dijeliti u tri glavne skupine. U prvom redu tu je niz laganih komedija, koje su namijenjene zabavi i razonodi vojnika na dopustu i onih, koji su dodijeljeni obrani Londona. U vezi s ovom vrstom predstava vrijedno je spomenuti organizaciju, poznatu pod kraticom ENSA. (Entertainments National Service Association), stvorenu prije nekoliko mjeseci sa svrhom da se u zemlji i u inozemstvu priredjuju zabave za oružanu silu. Organizatori su toga poduzeća londonski kazališni direktori Mr. Basil Dean i veoma popularni glumac Sir Seymour Hicks, kojima je uspjelo osigurati suradnju odličnih glumaca i glumica iz svih grana kazališnih umjetnosti.

Druga kategorija obuhvaća novo uvježbane predstave znamenitih klasika. Pored komada, koje smo već naveli, osobita su atrakcija Shakespeareov »Julius Cesar« u modernim kostimima — valjda zbog njegove napadne aktuelnosti — i prekrasna glazbena ekstravaganza iz XVIII. stoljeća »The Beggars Opera« od John-a Gay.

Treća grupa se opet sastoji od ozbiljnih komada modernih autora, od kojih se možda najviše ističe »Music at Night« od T. B. Priestley-a Oni posjetioci kazališta, koji su imali prilike nekoliko godina unatrag vidjeti »Dangerous Corner«, o kojem se mnogo govorilo, sjetiti će se vanredne dramatske i originalne snage Priestley-a. I zaista nije isključeno, da će u budućnosti taj autor biti više cijenjen zbog svojih kazališnih komada nego zbog svojih vrlo uspjelih romana.

Jedno obličje suvremenog kazališnog života zaslužuje naročito zanimanje, a to je vanredan porast amaterskog pokreta.

Prije dvadeset godina, kad je Engleska još bila u ratu, grupa municijskih radnika jedne državne tvornice odlučila je, radi odmora od dosade dugih satova napornog mehaničkog rada po danu, pokušati da nade razonode u kazališnim predstavama na večer. Treba primjetiti, da neki od tih radnika nisu nikad bili u kazalištu, a da neki drugi nisu nikad ni pročitali kazališni komad. Ali je njihovo oduševljenje bilo veliko i širilo se kao zaraza. Nakon predstave počelo se takodjer s čitanjem kazališnih komada, a druge radničke grupe širom zemlje slijedile su primjer.

To je početak modernog društvenog kazališta u Engleskoj. God. 1919. stvoreno je britansko dramsko udruženje sa svrhom »da podupre razvitak kazališne umjetnosti i da unaprijedi pravilni odnošaj izmedu drame i društvenog života.« Taj se pokret brzo širio po selima- tvornicama i gradovima diljem Engleske, a danas se cijeni, da u Britaniji ima 10.000 amaterskih kazališnih društava sa članstvom od milijun i po ljudi, a svako društvo daje najmanje 3 predstave na godinu.

Među londonskim kazalištima, koja su, pošto je dignuta zabrana, prva otvorila svoja vrata, bila su dva amaterska kazališta sa savremenim komadima, napisanim i prikazanim od vlastitih članova. Možda najbolji primjer toga neobičnog oduševljenja za teatar možemo vidjeti svakog dana u podne u samom srcu londonskog City-a. Nekoliko koraka od Engleske Banke iznajmili su činovnici banke gornji kat starog magazina, koji sada preureduju za svoje predstave. I svakog dana u podne oni provode sat slobodnog vremena za objed u toj zgradi, uredjujući pozornicu i scenariju te završavajući sve pripreme za skoro otvaranje kazališta. Ni rat ne može ugasiti ljubav Engleza za dramu.

Stephen Clissold

RACINOVE MAKEDONSKE PJESME

Mala zbirka makedonskih pjesama K. Racina »Beli mugri« (Bijela praskozorja) ima u sebi toliko tople, osebujne lirike, inspirirane nesumnjivo na makedonskoj narodnoj poeziji, toliko jednostavne, duboke emocije, ljudske gorke boli i srca, da to izdvaja ovu knjižicu formalno nesavršenih i često posve nevještih stihova iz kruga lirskih zbirki, kojima su poplavljeni knjižarski izlozi. Socijalni protest povezuje Racin s narodnim melosom, pa to daje njegovim pjesmama karakter kolektivnog revolta, u kojem Racin traži i nalazi svoj izraz. Nije tako jednostavno dati konkretni kritički sud o knjizi od dvadeset tri veće i manje pjesme, u kojoj ima mnogo nedostataka, mnogo proze i konstrukcije, ali iz koje na svakoj strani struji krvavi dnevni život, bljesne koji lucidni stih, zatreperi topla slika, jednostavna i srdačna. Najjači je Racin svakako u lirskim evokacijama beznadnosti sirotinjskog težačkog života u polufeudalnom, obespravljenom kraju, gdje je čovjek izjednačen s marvom, pa u tom smislu prva pjesma u zbirci »Denovi«, skladana na ritam narodnih pjesama, predstavlja svakako najinteresantniji i najvredniji prilog u knjizi:

Rodi se čovek — rob bidi
rodi se čovek — skot umri,
skotski cel život raboti
za drugi, tudi imoti.

Za tudi beli dvorovi
kopaj si crni grobovi!

Za sebe samo rgaj si
za sebe maki trgaj si —
niži si gerdan denovi
niži si nlki konani.

Od ostalih pjesama ove interesantne i originalne zbirke, koja u svakom slučaju znači osvježenje i novum u moru banalne dnevne lirike, s uvijek istim motivima, slikama, rimama i klimama, spominjem »Pečal«, Selsku maku«, »Lenku«, ciklus »Elegii za tebe« (s motom »Černej goro, černej sestro...«), ciklus »Na Struga dućan da imam« i dr. Knjiga je posve jednostavno i lijepo opremljena.

Ivo Kozarčanin

POLITIČKI ŽIVOT

EVROPA — STARA I NOVA

Kad je prošloga mjeseca skupština Društva Naroda isključila Rusiju, u drugom dijelu iste palače odigrao se događaj, mnogo manje zapažen, ali koji bi mogao biti odlučan za sutrašnju Europu. Raspravljalo se naime o tako zvanom Bruce prijedlogu (nazvan po australskom zastupniku, koji ga je iznio), po kojem bi u budućem radu Društva socijalna i ekonomska pitanja trebala imati prednost nad čisto političkim. Prijedlog je prihvaćen. Jer nema sumnje, da Društvo Naroda nije uspjelo u svojoj ulozi mirnog rješenja političkih sporova. Međutim istog dana, kad je Društvo Naroda raspravljalo o isključenju jednog svog člana radi napadaja na Finsku, 40 država je toplo pozdravilo i prihvatilo plan za novo socijalno i ekonomsko društvo, koje bi obuhvaćalo cijeli svijet. Izgleda dakle, da će se iz plamena rata ipak izdići Feniks ptica sretnije Europe.

»Unatoč svih političkih sporova i raspri« — rečeno je u prijedlogu — »svijet je svakim danom sve tijesnije povezan; sredstva za širenje znanja su djelotvornija, a prometne veze svakim danom brže.« Jake i nesavladive sile su na djelu, da ujedine svijet. Ali kako i u kojem obliku treba da ovo jedinstvo bude postignuto? Nije pretjerano, ako kažemo, da baš u nesposobnosti današnjeg svijeta da jednoglasno odgovori na to pitanje, treba tražiti uzroke sadanjeg sukoba.

Ima dva načina, kojima se može postići jedinstvo. Jedan je način, ako pojedine države odluče dobrovoljno i spontano surađivati na bazi jednakosti, a da pri tome zadržavaju svoje individualne karakteristike. Drugi je način u tome, da — željele ili ne željele — budu prisiljene na popuštanje i na jednoličnost. Drugim riječima, jedinstvo može biti po slobodnom izboru ili prisiljeno. Prijedlog, što ga je Društvo Naroda sada prihvatilo, trudi se da izgradi jedinstvo po slobodnom izboru, i stoga je izrađen program čisto socijalnog i ekonomskog napretka, koji svi članovi mogu slobodno prihvatiti.

Napadaj na Finsku naznačuje Rusiju kao pobornika načela prisilnog jedinstva. Sovjeti kažu, da unutar Sovjetske Rusije svi narodi mogu živjeti kao braća. Pita se samo, kakvo je to bratstvo? Ne možemo, a da se ne sjetimo poslovice »Ako mi ne ćeš biti bratom, razbit ću ti glavu.« Pravo bratstvo i pravo jedinstvo ne može se postići ovim putem. Da bi ispitali drugi i jedini plodonosni put, treba samo da posegnemo za »Dom«-om i da pročitamo, što je Ante Radić napisao pod naslovom »Braća«. Pošto je opisao nepravedno nametnut mir s kojim je svršio francusko-pruski rat 1871. god., Radić je napisao: »Mi se Hrvati ne ćemo pomiriti s otimačima, mi za tuđim ne idemo. Mi ćemo se bratu smilovati, kao Bog, mi ćemo se izmiriti iz ljubavi i pravice. Mi ćemo spoznati, da smo utonuli u grijehu bratske krvi i krivice, pa ćemo i bratu oprostiti krv i krivicu. Nismo anđeli, ali smo ljudi. A koji nismo, i koliko nismo — budimo!«

Ante Radić je shvatio fatalnu nesposobnost ljudi — a naročito Slavena — da dobrovoljno postignu jedinstvo. Veoma je dobar znak i ulijeva najbolje nade za budućnost, da se u našoj unutrašnjoj politici pošlo putem slobodno ugovorenog sporazuma i poštivanja nacionalnih individualnosti. A velika je nesreća, koja je mnogo pridonijela današnjoj zloj kobi, što naši slavenski susjedi Česi i Poljaci nisu znali postići jedinstvo: ne jedinstvo u smislu pretapanja u jednu naciju, nego jedinstvo u suradnji. Jer Europa ne može ostati skupina izoliranih jedinica, koje žive posebnim životom. Sve se danas neminovno kreće za jedinstvom.

U tom pogledu bit će poučno, ako bacimo pogled na Europu prije dvadeset godina. Kako se rat približavao kraju i kad je došlo vrijeme za uređenje novog stanja, vođe češkog i poljskog naroda su nastojali da među njima dođe do tješnje suradnje. Ali su fundamentalne razlike od prvog početka trovale njihove odnošaje. Pojavili su se oprečni zahtjevi u pogledu Galicije i Šleske. Štaviše, pojavile su se nepromostive razlike između češkog vođe Masaryka, koji je potjecao iz naroda i bio vatreni demokrata — ali unatoč toga nije znao zadovoljiti Slovake — i maršala Pilsudskog, predstavnika Poljske szlachte (nižeg plemstva) izričitom naklonošću za autoritativnu formu vladanja. Ta sudbonosna nemogućnost da se dovede u sklad češko-poljski odnošaj trajala je i dalje sve do konačne krize u Pragu, kad je Poljska iskoristila češko-slovačku nevolju, da Češko-Slovačkoj vrati milo za drago.

U današnjem europskom sukobu mi smo neutralni i to želimo ostati. Ali to ne znači, da ne trebamo pratiti, što se u svijetu događa. Našemu oku ne smije ostati ništa zastrto. A zar je moguće ne vidjeti na primjer, kako Francuska i Velika Britanija usklađuju svoje ekonomske, vojničke, pomorske i financijalne rezurse. To je svakako važan i pažnje vrijedan korak u pravcu nove Europe, utvrđene na bazi slobodne volje. Istina na to ih je nagnao rat, no ima posmatrača, koji u toj suradnji vide put za buduću konfederaciju europskih država. Jedan vodeći američki list napisao je nedavno: »Posve je prirodno, da mi u našoj mašti gledamo u toj slici jedinstvenih ratnih napora već sliku jedne mirnodobske federacije, koja bi mogla biti polazna točka za opću europsku federaciju.«

Drugi, nipošto manje realni upliv, mogo bi se naći u političkoj suradnji, koja već postoji između dominona britanske zajednice naroda. Kako je utvrđeno Westminsterskim statutom iz god. 1926., te zemlje sačinjavaju grupu slobodnih, samoupravnih, nezavisnih naroda, potpuno jednakih u pravima, u nikakvoj podređenosti jedan prema drugome, ali povezanih zajedničkom vjernošću i zajedničkim interesima. Način, kako su se dominioni Kanada, Australija, Nova Zelandija i Južna Afrika pridružili ratu, u kojem je u prvom redu ugrožena majka zemlja, pokazuje, da je ovaj oblik političkog udruženja, premda elastičan, ipak sposoban izdržati i najjače iskušenje. To je činjenica, koju treba konstatirati ne ulazeći inače u same ratne sporove, ratne ciljeve i naknade rata, koji su vrlo kompleksni. Po tome bi se moglo zaključiti, da je na kraju krajeva jedinstvo po slobodnom izboru ipak jače od jedinstva baziranog na sili. No o tome će pasti odluka tek po svršetku rata. O toj odluci, kod koje će sudjelovati sve glavne sile, zaraćene i neutralne, zavisit će i budući oblik nove Europe. U međuvremenu ne će biti na odmet, ako se sjetimo riječi velikog predsjednika Lincolna, izrečenih za vrijeme rata, koji je imao cilj očuvati jedinstvo Američkih država: »Ova borba ima svrhu da čuva oblik vladanja, čiji je cilj poboljšati prilike ljudi, i dokazati, da su kuglice za tajno glasovanje moćno i miroljubivo sredstvo, koje će zamjeniti topovska zrna. Kad kuglice za tajno glasovanje budu jedanput odlučile o ustavnoj formi, ne će više biti potrebe da posegnemo za topovskim zrnima. Ono, što ljudi ne mogu postići sporazumom, ne će moći postići ni ratom.«

Sve to naravno ne znači, da narodi trebaju zapustiti brigu o svojim posebnim interesima i da trebaju napustiti izgradnju svoje domovine i države. Bila bi najveća ludost stajati prekrštenih ruku i čekati, dok se osnuje neka paneuropska ili čak svjetska konfederacija. I u takvoj konfederaciji, na koju pomišljaju mnogi plemeniti duhovi, ljudi će ostati ljudi, a utjecaj će svake nacije ipak ovisiti o njezinoj snazi. Inicijativa za tu konfederaciju treba doći od velikih naroda i država. Mali narodi trebaju se međutim jačati i organizirati, da se u slučaju, ako do te konfederacije dođe u bilo kojem obliku, u njoj osjeti i njihov utjecaj i priznaju njihova prava. Jedno je ipak stalno: rat ne će biti vječan. Zaraćene će države ipak konačno morati stvoriti mogućnost za skladan život u miru. Suradnja u slobodi i ravnopravnosti jedini je put, koji može dovesti do smirenja među državama. Suradnja mjesto hegemonije, gospodarske i političke, sporazum mjesto sile, to je izlaz iz sadašnje europske i svjetske krize.

Diplomaticus

„Savremenik" uređuje urednički odbor. - Vlasnik, izdavač i nakladnik Društvo hrvatskih književnika. - Za vlasnika, izdavača i uredništvo odgovara Dr. Ilija Jakovljević, predsjednik DHK, Frankopanska ul. 2. - Uredništvo „Savremenika": Frankopanska ul. 2. - Uprava „Savremenika": Frankopanska ul. 8. - „Savremenik" izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu. Godišnja pretplata 160 din. Pojedini broj 7 din. Čekovni račun br. 31.624. - Rukopisi se ne vraćaju. - Tisak Zaklade tiskare „Narodnih Novina", Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2.

ZA VAŠ ULOŽAK JAMČI

BANOVINA HRVATSKA

ČITAVOM IMOVINOM I SVIM PRIHODIMA

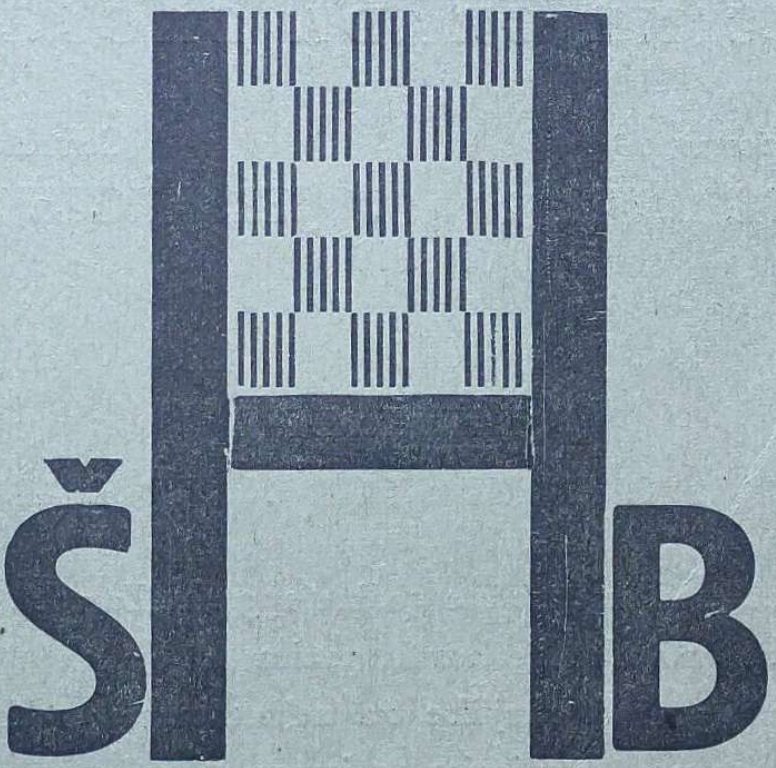

ŠTEDIONICA
BANOVINE HRVATSKE

SREDIŠNJICA: ZAGREB — GAJEVA UL. 2a

Podružnice: Crikvenica, Daruvar, Gospić, Karlovac, N. Gradiška, Sl. Brod, Split

GRADSKA ŠTEDIONICA

OPĆINE GRADA ZAGREBA

Ispostava:
OZALJSKA UL. 20

Centrala:
JELAČIĆEV TRG 10a

★

Podjeljuje zajmove uz slijedeće kamatnjake:

6% za gradnje započete godine 1939. u Zagrebu
6% na podlozi vrijednosnih papira
7% na podlozi uknjižbe na nekretninama u Zagrebu
7½% na podlozi mjenica uz jamce.

★

Iznajmljuje čelične pretince (Safe-depot)

Izdaje kreditna pisma za putovanja u Njemačku i Italiju.

Za sve uloške jamči općina grada Zagreba